

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

İÇTİMAÎ MORFOLOJİ

NÜFUS

VE

İÇTİMAÎ HADİSELER

Yazan :

Maurice Halbwachs

Sorbonne Üniversitesinde profesör

Çevirenler :

Celâl AYBAR

İstatistik U. Müdürü

Şefik İNAN

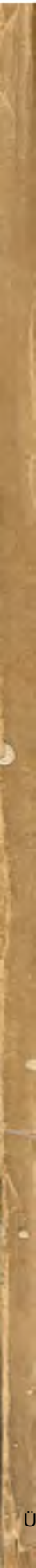
İstatistik U. Müdürlüğü Müşaviri

Neşriyat No. 228

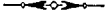
Tetkikler serisi No. 102

ANKARA

1 9 4 3

İÇTİMAÎ MORFOLOJİ

NÜFUS VE İÇTİMAÎ HADİSELER

Yazan :

Maurice Halbwachs

Sorbonne Üniversitesinde profesör

Çevirenler :

Celâl AYBAR

İstatistik U. Müdürü

Şefik İNAN

İstatistik U. Müdürlüğü Müşaviri

Nesriyat No. 228

Tetkikler serisi No. 102

A N K A R A

1 9 4 3

R E C E P Ü L U S O Ğ L U B A S I M E V İ

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

ARAMA CETVELİ

	<u>Sahife</u>
Giriş :	1— 8
Geniş mânada İctimai Morfoloji :	
Dini Morfoloji	9— 16
Siyasi Morfoloji	16— 25
İktisadi Morfoloji	25— 35
Dar Mânada İctimai Morfoloji, Yahut Nüfus bilgisi	
Arzın ve Kıtaların Nüfusu	35— 45
Nüfus kesafeti, Büyük şehirler	46— 55
Muhaceret hareketleri	56— 63
Nüfusun tabii hareketi :	
Cinsiyet ve yaş	64— 75
Doğum, evlenme, ölüm	76— 90
Nesillerin yenilenmesi ve Demografik Hayatıyet	91— 99
Nüfus ve Gıda Maddeleri	100—115
Netice	116—132

BİRKAÇ SÖZ

Evvelce nüfus istatistiği denilen ihtiyar demografinin, beşerî coğrafyanın, sınaî ve ziraî müesseselerin zamanda ve mekânda gelişmelerini takibeden iktisadî vâkıalar ilminin, bize verdikleri bütün bilgilerden, burada, tetkikine yeltendiğimiz nüfusların ve grupların maddî bünyeleri mevzuunda, çok istifade edeceğiz. Şurası var ki, fikirlerin ve vâkıaların, intizamsızlık içinde değilse bile, dağınık bir nizam içinde kendilerini gösterdikleri ve heyeti umumiyesinin birliğini yayanın ne olduğunun görülemediği, derhal göze çarpar. Durkheim, daha sistematik bir görüşten mülhem olmuştur. O, (İçtimaî Morfoloji) adının, cemiyetlerin maddî şeklini, yâni, parçalarının sayısını ve mahiyetini ve toprak üzerinde dağılışlarını ve nihayet, iç muhaceretle, memleketten memlekete muhacereti, şehirlerin, meskenlerin... ilâh.. şekillerini, mütalâa eden bir tetkike, verilmesini teklif ediyordu.

İçtimaî realiteleri «eşya gibi» tetkik etmeyi tavsiye eden «Régles de la Méthode Sociologique» müellifinin, cemiyetlerde, genişlik, sayı, kesafet, hareket gibi ölçülebilen, sayılabilen, yâni maddî şeylerde gördüğümüz karakterlere benzeyen taraflara çok büyük ehemmiyet vermesi icabediyordu. İşte biz bu tariften hareket ettik. Ve derhal gördük ki, içtimaî morfolojinin bir geniş mânası var: Çünkü bütün cemiyetlerin, aile, kilise, devlet, sınaî teşebbüs ilâh.. hepsinin birer maddî şekli var. Fakat hususî sosyolojiler kadrosu içinden bulup çıkardığımız morfolojik vâkıaları ve vasıfları, dar mânadaki içtimaî morfolojinin mevzuunu teşkil eden nüfus vâkıaları içinde, yer almış olarak gördük. Bu nüfus vâkıaları - bu nokta üzerinde çok duracağız - başlı başına, diğer bütün içtimaî vâkıalardan müstakil ve mütecanis bir topluluk olarak tetkik edilecektir. Zaten, sadece nüfus ilmi, bu anlamda, içtimaî ilmin bir kısmı ve en mühim bir kısmıdır. Çünkü, sosyolojik bakımdan, oraya kon-

mak mecburiyeti var. Hiç şüphesiz bir riyazî demoğrafi, bir biyolojik demoğrafi vardır. Ve biz faidesini de inkâr etmiyoruz. Fakat, bunlar realitenin, kendi usullerinin tatbikine müsait olan taraflarına bakarlar. Bu taraflar ise realitenin bütün tarafları değildir. Hattâ; bizce en mühim tarafları da değildir. Biz, kendi hesabımıza, nüfus vâkıaları arkasındaki içtimaî âmilleri meydana koymağa çalıştık. Bu içtimaî âmiller, hakikatte şimdiye kadar iyi sezilmemiş müşterek Psikoloji âmilleridir. Bu âmiller olmadan vâkıaların bir çoğu bizce izah edilememiş olarak kalacaklardır.

GİRİŞ

Madenlerin dıştan görünüşü, jeolojik tabakaların sıralanışı, nebatların ve hayvanların şekilleri, nesiclerin ve uzuvların tertipleri, işte tabii ilimler alanında bir sürü, morfolojik tetkiklere misal. İctimaî âlemde de (şekiller) den bahsolunur. Fakat bazan müphem ve teşbihî bir mânada. Şu halde, burada, evvelâ, cemiyetlerin bünye veya şekillerinden ne anlayacağımızı tespit etmemiz lâzımdır.

1 — Meselâ, nüfusun toprak üzerindeki dağılış tarzı. Görünüşte tamamen fizik bir vâkıa. Mahallî hâdiselerden ve mevcut sahadan doğan bir vâkıa. İnsan grubunun görünüşü, üzerinde bulunduğu maddî tabiat şeklinin aynı olacak. Nüfus, bir adada, toplanmış; bir göl kenarında, gölün etrafına sıralanmış; bir vâdide, yayılmış olarak bulunacaktır. Bir şehir topluluğu, unsurları, merkezî bir çekirdeğe doğru tırmanan ve çevresi az çok vuzuhla tayin edilebilen bir madde kitlesine benzer. Kuş bakkışı veya bir tayyareden görünüşü, bir kabarcık veya arazi ârızasından ibarettir.

2 — Nüfusun cinsiyet ve yaş itibarile terekübüne de nüfusun bünyesi denecektir. Bu cinsî farklar, tıpkı maddî vasıflar gibi, bellidirler. Biyolojik vâkıalar: Cemiyet bir organizme yakındır. Erkekler ve kadınlar bir birine karşı ve bir birini tamamlayıcı, canlı iki büyük nesicdirler. Yaşlar, bir organın veya bir vücudun gelişmesinin bir biri ardından gelen safhalarını temsil ederler.

Bu defa artık cemiyetleri, toprakla olan bağları itibarile mütalâa etmiyoruz. İnsan cemiyetleri, yalnız madde ile temasta değildirler. Bizat kendileri de yaşayan ve maddî kitlelerdir. Başka türlü nasıl olabilirler? Çünkü bir birlerine çok yakın sahaları işgal eden fertlerden teşekkül etmiş olan cemiyetlerin de, mevcut bütün şeyler gibi, bir genişliği, bir hacmi, bir şekli ve hattâ bir kesafeti vardır. Bu büyük müşterek vücutlar, büyüyebilirler ve küçülebilirler. Ölümle, durmadan, kendilerini teşkil eden ünitelerin bir kısmını kaybederler. Ve onların yerine, doğumlar vasıtasile yenilerini koyarlar.

Ölebileceklerini de ilâve etmeliyiz. Burada, (1) toprağı, (2) organik vücutlar olduklarını hesaba katmak lâzımdır.

Hep birden yer değiştirirler: Meselâ, göçebe aşiretler, yahut hareket halinde ordular.

Kendilerini teşkil eden üniteler de az çok müteharriktir: Bu grupların içinde yer değiştirmeler, girip çıkma hareketleri vardır. Bunlar hep, bünyeye ait vâkıalardır.

3 — Şimdiye kadar müşahede ettiklerimiz hayvan cemiyetlerine de tatbik olunur. Yalnız bir karınca yuvası değil, balıkların bulunduğu bir kovuk, bir arı kovunu da, insan gruplarının görünüşü, büyüklüğü mahiyetinde bir takım karakterler arzederler. Bunlar da bir mahalde bulunurlar. Yer ve şekil değiştirebilirler. Bu grupların âzaları da, yaş, cins ilâh... bakımlardan tefrik olunabilir.

İşte yine bir takım cemiyetler ki, maddî şekiller arz etmekle beraber biz onlara manevî realiteler diyoruz. Bilhassa iptidaî denilen medeniyetlerde ve hattâ medeniyetimizde müşahede ettiğimiz klanlar, aileler gibi, nispeten basit gruplar için hal böyledir. Hattâ müdil ve diğerlerle kısmen karışmış ve mekândaki yerinin tespiti kat'î olmayan bir ailenin bile, bünyesini tahlil etmek mümkündür. Bu ailenin dal budağı, şematik bir tarzda, kan bağları ile bir tablo halinde gösterilebilir. Yâni, ailede bir mekân elamanı vardır. Her nekadar ailenin bir kısım âzası ondan uzaklaşır ve diğer grupların cazibesine kapılırsa da, onda, hemen her zaman, âdetâ çekirdek gibi kesif nahiye vardır ki, elamanlarının büyük bir kısmı, daima, orada toplanır, orada kalır.

Bilhassa, her kan rabıtasının, her akrabalığın, mekânda bir merkezi vardır. Bu merkez en yaşlının veya kollardan birinin oturduğu ve bazan diğer âzaların da gelip katıldığı, ailenin evidir.

Diğer taraftan, ailedeki bu mekânlaşma, bu genişlik haricinde, (bilhassa menşede), ailenin organik mahiyetini de işaret edelim. Ailenin bu organik mahiyetini, mademki âzası arasında hayatî bağların bulunması lâzımdır, yaş ve cinsiyet üzerine dayanan biyolojik bünyelere de bağlayabiliriz. Nüfusun artması işte bütün bu birbirine bağlı gövdelerin, yâni kendisinin birer uzvu veya parçası olan ailelerin, yavaş yavaş büyümesine dayanır.

Bununla beraber, kan birliği ve mekândaki yaklaşma gelenek ve göreneklerle, ruhile, bir aileyi teşkile kâfi değildir.

Akrabalık bağlarının muhtelif oluşu, ailedeki tecanüs derecesinin müsavi olmaması, bizi hiç de maddî olmayan bir temsil âlemine götürür. Bütün bu, şekil, büyüklük, mekân, bir nesilden diğer nesle geçen hayatî cereyan, şimdi farklı bir realiteyi, yâni fikirleri, psikolojik bir

hayatı, ifade ederler. İşte bu suretle, görünüşte (mahal, büyüklük, ke-safet) gibi fizikî ve coğrafî şekillerden, (cinsiyet, yaş) gibi organik ve biyometrik görünüşlere, ve nihayet, evdeki bünyelere benzeyen, fakat müşterek şuurla mütesanît (öyle bir müşterek şuur ki görmüyoruz ve her hangi bir şekil altında mevcut olmasını da zarurî telâkki etmiyoruz) bünyelere geçmiş oluyoruz. Hepsi bu kadar mı? ve bununla cemî morfolojinin muhtevasını tüketmiş mi oluyoruz?

4 — Alman Sosyoloğu (Simmel) «içtimaî şekiller» i tetkik ederken, misal olarak «Avam Kamarasını, Hindistan kumpanyasını, babadan ev-lâda geçen monarşiyi, hüroları, kiliseleri» sayıyordu. Her topluluk mü-essesesi, filhakika müşterek hayata kabul ettirilmiş birer şekildir. Dinî, siyasî, iktisadî kadrolar gibi, değişen, tayin ve tesbit edilmeyene karşı, tarif edilmiş ve değişmeyen her şey, öyledir.

Bununla beraber, biz, cemî morfolojinin mevzuunu işaret eden (şek-killer) kelimesinin mânasını, cemiyetlerin maddî şekillerle içtimaî ha-yatın organlarını karıştıracak kadar genişletemeyiz. Çünkü organla va-zifeler arasındaki tefrik, insan grupları ve onların teşkilâtı ilminde, vâzıh ve kat'î değildir. Bir sınaî teşebbüs, bir borsa veya siyasî bir or-gan mevzuubahis olsa, biz bunları mekânda bir mahalle yerleştirmeksiz ve bunları çalıştıran insan gruplarını görmezsek, bu müesseseler hakkında ancak mücerret bir görüşümüz olur. Müesseseler, sadece fikirlerden ibaret değildirler. Onları toprak seviyesinde, madde ile karışmış, (ge-rek insan maddesi, gerek cansız madde) etten ve kemikten organizmalar, binalar, evler, mahaller olarak almalıyız. Bunlar, mekânda birer şe-kildirler. Tasvir edilebilirler. Tersim edilebilirler. Ölçülebilirler. Ele-manları ve parçaları sayılabilir. Nereye yöneltildikleri, yer değiştirme-leri tanınabilir. Büyüyüp küçülmeleri ölçülebilir. İşte bu mânada, iç-timaî hayatın bütün organlarının, birer maddî şekli vardır.

Şimdi unutmayalım ki, dört kısım altında gözden geçirdiğimiz şe-killer, bizi içtimaî hayata sıkı sıkıya bağlı oldukları için, alâkadar eder-ler. Roma'nın (Forum) unda, bir meydan olarak, ibadethaneleri, mah-kemeleri, heykelleri ile, muayyen bir toprak parçası ve eşya topluluğu görürüz. Fakat orada cereyan eden siyasî hayat, bizi tamamen başka bir plâna götürür. Fakat bu siyasî hayatı başka bir kadro içinde, tıpkı tarihte geçtiği gibi, nasıl düşünebiliriz? Roma'nın, bir biri ardından gelen bütün nesilleri bu kadroya damgalarını vurdular. Hepsi bu kadro-yu gözleriyle gördüler. Onu kafalarında canlandırdılar.

Bir cemiyetin siyasî ve iktisadî taksimatını mı mütalâa ediyoruz? Esasını fizikî tabiatla bulabiliriz. Filhakika bu taksimat sadece maddî taksimat değildir. Bunlarla, fizikî coğrafya taksimatı arasında bir fark vardır. Birinciler, ahlâkî, manevî imkânlardan doğmuşlardır. Bu âmme hukukudur. Bu imkânların üzerimizde bir tazyik yaptıklarını hissederiz. İnsanlar ve insanların iradesi üzerimize çöker. Bizi iter, bir hududa yaklaşınca bizi tutar, alıkor.

(Pascal) diyordu ki, nehirler yürüyen yollardır. Pascal bunu derken, onları kullanan insanları düşünüyordu. Münakale yolları üzerinde, bu yolların istikametlerini tesbit edenlerin varlıklarını hissediyoruz. Fundalıklar içinden geçen ufak yollar, binlerce senedenberi kayalar içinde açılmış bulunan keçi yolları, Roma'dan kalma yollar, gayri muntazam taşlarla kaldırımlanmış ortaçağ yolları, meyilleri mühendisler tarafından hesaplanmış modern yollar. Bütün bu yollarda, ilk defa yürüyenleri, bu yolları açanları, bunları yaparken kullanılan âletleri görür gibi oluyoruz. Bilhassa, bizden evvel bu yollarda yürüyenleri, bizim yanımızda bu yolları tepenleri tahayyül ediyoruz.

Demek oluyor ki bütün bu maddî görünüşler, cemiyetle ilgisiz değil. Bunlar cemiyetin eski ve yeni âdetlerini açığa vururlar. Onlara tercüman olurlar. Bir istatistikçi, bir rakam serisini gözden geçirdi mi, şayet meselâ, sıcaklık veya rutubet değişiklikleri mevzuubahis ise, fizikî mütalarla iktifa eder. Çünkü bu rakamlar mânalarını beraberlerinde taşırlar. Kendi kendilerine yeterler. Eğer mevzuubahis olan nüfus vâkıaları ise, burada rakamlar bizi, fizik ve psikolojik hakikatlere götürürler. Eğer sayılmış bulunan, nebatlar veya hayvanlar ise daha ileri gitmeyiz. Eğer sayılmış, rakam halinde ifade edilmiş bulunan, beşerî vâkıalar ise, düşüncemiz, derhal, mekânda bir birine yaklaşmış organizmalar olan insanların ötesindeki cemiyet muhitine, şehir grubuna, taşra grubuna, millî gruba ve bunlardaki, nüfus, doğum, ölüm miktarları şeklinde ifadesini bulan temayüllere doğru gider.

Şimdi, eğer bu maddî şekiller, görüldüğü gibi, cemiyet hayatına, fizik ve biyolojik şartların karşı koymaları ve tahditleri ile meydana gelmişlerse, bu unsurun, cemiyette en sathî, en mekanik, hem çok küçük ve ehemmiyetsiz, hem de menfi bir unsur olduğu düşünülebilir.

Gösterilmesi bize düşen şey, grupların morfolojik bünyesinin, ve yalnız bu bünyenin, bazan, bu grupların hallerini, içindeki değişiklikleri, müesseselerini ve hayat tarzlarını izaha imkân vermesidir.

Her şey, sanki cemiyet kendi vücudu, mekândaki mevkii, hakkında

şuura sahip oluyormuş, ve teşkilâtını böylece gördüğü imkânlara uyduruyormuş gibi cereyan eder.

Morfoloji sosyal dıştan hareket eder. Fakat bu, onun için, bir hareket noktasıdır. Hakikatta bu dar yoldan biz, içtimaî realitenin ta kalbine nüfuz ederiz. Fransız sosyolojik mektebinin çalışmaları neticelerinden iki misal almakla iktifa edeceğiz.

İşte evvelâ, büyük iş bölümü hâdisesi. Durkheim kendi kendine, iş bölümünün cemiyetlerimize, ondan beklenen faydalar sebebiyle mi sokulduğunu sormuştur. Fakat tecrübesini yapmadan faydaları nasıl kestirilebilirdi? Şimdi, grupların bünyelerine, ve bu bünyedeki değişikliklere, yâni onlardaki en aşikâr, en sade tarafa bakmakla iktifa edelim. Farzedelim ki, şimdiye kadar bir birlerinden ayrı ayrı yaşayan bir çok klan, bir çok aşiret birleşsinler ve tek bir cemiyet kursunlar. Fakat öyle bir cemiyet ki, nisbeten muhtar bir çok kısımlardan ibaret olsun. Bu kısımlar, bir tek vücudun kısımları olduğundan, aralarında, birinden diğerine ve hepsinin içinden geçen bir cereyan husule gelecektir. Nihayet, bütün ayrılık izleri kaybolacak ve hepsi, bir bütün halinde kaynaşacaklardır. Bütün bunlar, maddî bünyedeki basit değişikliklerdir. Neticeleri ne olacaktır?

Şimdiye kadar iş bölümüne çifte manî vardı. Pek az sayıda kimselerden mürekkep bir insan grubunda, istidatlar çok muhtelif değildir, mahduttur. Sonra, aynı zamanda zevkler ve ihtiyaçlardaki tenevvüü de bir çok nevide mal talebi yaratacak kadar, büyük değildir.

Şimdi, birçok nüfusları, birçok insanları, birbirleriyle münasebete sokacak şekilde, tek bir nüfus halinde kaynaştırınız. Bununla, derhal, daha büyük bir seçim ve ıstıfaya ve çok ileri götürülmüş bir ihtisaslaşmağa imkân vereceksiniz. Geniş bir grup içinde, mükemmel bir makineci, sanatkâr bir işçi, yüksek kabiliyette bir artist, bir aktör, bir idareci ve bir devlet adamı için zarurî olan kabiliyetleri bulmak şansı daha fazladır. Bu hususi istihsalâta, bir birlerinden farklı hizmetlere, hususi talepler, hususi müşteriler çıkacaktır. Çünkü, muhtelif mıntakalardan ve iklimlerden ve hattâ başka başka ırklardan, fakat her halde, aynı mâzi, aynı yaşama tarzına malik olmayan muhitlerden kopup gelmiş unsurlardan teşekkül eden büyük bir kitlede, çok ve mütenevvi ihtiyaçlar belirir.

Müstehlikler, emirlerine âmade bulunan malların tenevvüü karşısında, daha kibarlaşır ve müşkülpesent olurlar. Bu da sanayi ve ticareti, daha fazla ihtisaslaşmağa sevkeder.

Kısımları böyle bir birine yaklaşmış bir bütünde, nüfusun çok daha daralmış bir sahada toplanacağını da ilâve ediniz. Böyle olunca, insanlar, bir muhitten diğer muhite, daha sık geçerler; daha geniş bir ufukları vardır. Muhtelif yerlerde ve muhtelif sınıflarda gördükleri eşyalar ve zevklerle, tecrübe bakımından daha zenginleşirler. Yarış, taklit, tecessüs, yeni istihlâk ve istihsal cereyanları doğurur. Çabucak alışverişe, hususi veya âmme hizmetleri meydana gelir Satıcıların alıcılar, müşterilerin müstahsiller ve tüccarlar, halkın, kontrol ettiği veya teşvik ettiği hizmetler üzerine olan karşılıklı tesirleri işlemeye başlar. Yalnız iktisadî hayatta değil, fakat hukukta, idarede, sanatta, ilimde, cemiyetin en derin yaylarına kadar her tarafında gördüğümüz bu tekâmülün menşesinde ne buluyoruz? Sadece, basit şekil değişiklikleri: daha büyük çap, daha çok parça, nüfusları ve kesafetleri artmış topluluklar. Böyle olunca, bir tip veya bir nevi cemiyetin, morfolojik görünüşü ile tarif edilebilmesinde şaşılacak ne var?

Şimdi M. Mauss'ın tetkik ettiği, daha elle tutulabilir bir hâdiseye doğru dönelim:

Eskimolar, kışın altı, yedi hattâ on'a kadar ailenin toplandığı uzun evlerde barınırlar. Böylece her aile kendisine mahsus peykede, veya peykenin kendisine bölünen kısmında bulunmakla beraber bu 6, 7 nihayet on aile beraberce otururlar. Yazın, çadırlar altında otururlar, ve her çadırda ufak bir aile oturur. Mevsimlere göre de bu ikamet-gâhlar aynı şekilde tevezzu etmezler. Bir kışlak, bir birine yaklaşıdırılmış birçok evlerden ibarettir. Dar bir sahada toplanmış kesif bir nüfus. Bazan o kadar sıkışık bir vaziyette oturulur ki, bütün kışlak bir tek evden ibaret olabilir. (on bir aile, 58 nüfus. Bu, tabii çok büyük bir miktar. Zira buralarda, vasatı olarak, bir evde beş yahut altı aile oturur.) Yaz çadırları ise bilâkis dağınıktır. Bu mevsimde grup dağılıyor. Kış mevsimindeki, nishî hareketsizlikten sonra, uzaklara seyahatler ve muhaceretler başlar. İşte böylece, bazan, sanki aşiret kendi kabuğuna giriyormuş gibi aileler toplanıyorlar. Bazan da, sahiller boyunca veya geniş sahalarda serpiliyorlar. Sadece şayanı dikkat bir tenavüp hâdisesi mi?

Fakat bütün içtimâî hayatta bu var. Ailede, mal rejiminde, siyasî organizasyonda. Eskimo dini de aynı ritme tâbi. Kış dini, yaz dini var. Daha doğrusu, evde yapılan hususi bir ibadet hariç, yazın din yok. Bütün din, doğum, ölüm hallerinde yapılan bazı ibadetlere ve bazı memnuniyetlere riayete inhisar ediyordu.

Buna mukabil, kış gelince Eskimolar, devamlı olarak dinî bir coşkunluk içinde yaşarlar, Dinî efsaneler ve âdetler, nesilden nesile, bu şekilde intikal eder. «Her an, kışkları önlemek üzere, muazzam şamanizmini ibadetleri yapılır. Bütün kış hayatı âdeta bir nevi uzun hayram halindedir.» Burada bizi hayrete düşürecek hiç bir şey yok. Yalnız Eskimolarda bu ritm daha barizdir. Çünkü oturdukları memleketlerde kış ve yaz diğer memleketlerdekine nazaran bir birinden daha bariz şekilde ayrılır. Bu ritme, biz Kızıl derili Amerikan cemiyetlerinde de rastlıyoruz. Bilhassa, Şimali-garbhî mıntakalarında, diğer yerlerde de, çobanlık seviyesinde olan halklarda aynı şeyi görüyoruz. Buna benzer şeyler, Garp medeniyetine mensup cemiyetlerimizde yok mu? Yalnız köylerdeki, uzun kış gecelerindeki toplantıları düşünmeyelim. Aynı mevsimde, şehirlerde, de kışın toplantılar daha çok olur. Halbuki yazın seyahate çıkılır, dağılır.

Fakat, mevsimlerden, ve onların tenavübünden müstakil olarak, köyde, aileler bir birlerine daha yakın olurlar. Sıcak bir samimiyet ile âdeta kaynaşırlar. Şehirlerde ise, bilhassa büyük şehirlerde, aileler dağıktır. Aileler bir birleriyle akrabalık, dostluk, hemşehrilik, meslek itibarile birleşmiş dahi olsalar, onları bir birinden ayıran, uzaklık olmaktadır ziyade, anonim, beşerî bir maddedir. İnsan bunu sokaklarda dolaşan, ve sizi gitmek istediğiniz yerden başka yere sürüklemeye çalışan kalabalığa çarpmadan da, kendi etrafında hisseder. Fakat şehir ve köy, yalnız maddî bünyeleri, evlerinin ve nüfuslarının dağılışı bakımından farklı değildirlr.

Dinî îtikatlar, dinî tathikat, meşgaleler, meslekler, âdetler bakımından da farklar vardır.

Eğer köyler, kendi nüfuslarını ancak senenin yarısına kadar besleyebilirdi ve diğer yarısını geçirmek için, köylüler sanayi merkezlerine gelmek mecburiyetinde olsalardı, tıpkı Eskimoların geçirdikleri, mütenavip hayatı geçireceklerdi. Bu suretle bir birlerine çok yaklaşmış, veya bir birlerinden uzaklaşmış olacaklar ve bir birlerinden çok farklı iki medeniyete dalmış bulunacaklardı.

Hülâsa, bu birinci kısım, bizi, içtimâî realiteden, grupların hayatının maddî cephelerini ayırmağa sevk etti. Bu maddî cepheler, grupların mevcut olmasından, mekânda yer değiştirmelerinden, bir vücutta, uzuvlara sahip olmalarından, yan yana konmuş organizmalardan ibâ-

ret bir kitleden müteşekkil olmalarından, doğmaktadır. Bu karakterler gözden geçirdiğim içtimai şekillere göre az ve çok barizdirler, birinci plânda gelirler. Hattâ denilebilir ki nüfusun hali ve hareketi, köyler, şehir toplulukları, ırkların oturdukları mahaller, muhaceretler, yollar taşlıklar.... ilâ... tetkik edilirse kendi başlarına sosyolojinin bir kısmı olabilirler.

Biz burada muayyen bir plân üzerindeyiz. Oradan çıkmayacağız. Bu plânda, sadece nüfus vâkıaları, dar mânada ve tam mânasile Morfolojik vâkıalar plânıdır. Klan, aşiret, aile, dinî gruplar, siyasî gruplar... ilâ... gibi, diğer cemî realiteler mevzuubahs olursa?

Burada artık mekânî bünye vâkıaları, her şey değildir. Ancak bir şarttır. Ve bu gibi cemaatlerin fizikî bir esasıdır. Bunların her birinin faaliyeti, her vaziyette, hususi bir muhteva arzeder; ve mekânî bünye-deki değişiklikler ve arazî üzerindeki tevezzü ile karışmaz.

Diğer bir tâbirle bu cemiyetler, hususi sosyolojiler kadrosuna yerleştirilince, cemiyetlerin maddî şekilleri, bunların her birine mahsus olan hususiyetleri aksettirirler. İşte bundan dolayıdır ki, bir dinî Morfoloji, bir siyasî Morfoloji... ilâ... vardır. Bunlar geniş mânada, morfolojik vâkıalardır. Şurası muhakkak ki, morfoloji sosyal, sosyoloji gibi, her şeyden evvel toplu temsil hâdiselerine şâmilidir. Eğer biz bütün dikkatimizi maddî şekiller üzerine toplıyorsak, bu, şekiller arkasındaki, müşterek psikolojinin bir kısmını keşfedebilmek içindir. Zira, cemiyet maddî şeklin içine girmiştir. Ve grubun düşüncesi, mekânî şartların getirdiği timsaller içinden, bir intizam ve istikrar prensibi bulur. Nasıl ki, ferdî düşünce, kendisini müvazenede tutabilmek için, vücudu ve mekânı hisseder.

Geniş Mânada İctimaî Morfoloji Dinî Morfoloji

Mekânî muhitteki yerini tayin etmemiş, bir genişliğe ve aynı zamanda, maddî bir dayanağa malik olmayan hiç bir cemiyet yoktur. Çünkü, bütün müşterek faaliyet, grubun, kendine göre tasavvur ettiği fiziki şartlara, uymuş olmasını icabettirir.

Bir devlet adamı, bir papas, bir sanayici, hiç değilse kabaca, maddî veya manevî menfaatlerinin idaresi kendilerine bırakılan, nüfuzları altındaki, idare edecekleri kimselerin sayısını bilir. Onların bulundukları yeri, dağılışı şekillerini kafalarında canlandırırlar. Kendi aralarında veya parçası oldukları bütünle olan ilgi ve münasebetleri, meratip silsilesi altında görürler. Şu halde, bütün cemiyetlerin, bütün toplulukların morfolojik bir görünüşleri vardır. Diğer bir tâbirle, umumî bir içtimaî morfoloji vardır. Bununda mevzuu, bütün grupların maddî şekillerini, heyeti umumiyesile toplu hayatı teşkil eden büyük faaliyetleri, mütalâa etmektir. İşte bütün dikkatimizi evvelâ bunun üzerinde toplayacağız.

Şurasını şimdiden derpiş etmeliyiz ki, mekândaki şekiller ve hünyeler bize, gözden geçireceğimiz müesseselere göre, az veya çok inkişaf etmiş hattâ farklı ve gayri müsavi rol oynar, şekilde görünecektir. Bundan dolayı, bu araştırmalarda bir nizam takip etmeliyiz. Muhtelif içtimaî teşkilât ve faaliyetin, grubun hayatında ve düşüncesinde, işgal ettiği izafi ehemmiyet sırasına göre yapılmış bir tasnif, bize rehberlik edebilir. Klanların, aşiretlerin, sitelerin ve halkların kendilerine göre dinleri vardır. Hiç şüphesiz bunlar «kapalı dinler» dir. Çünkü filen, kapalı bir cemiyetin sınırları, onun da sınırlarıdır. Fakat sosyolojik müşahede de yalnız bunlara tatbik olunabilir. Bu kapalı dinlerin bir listesi çıkarılıp, müminlerinin sayısı sayılabilir. Tabii müminden mümine fark var. Fakat, yalnız etikete bakıp ona göre, dinini hakikaten tatbik edenleri ayırmağa bir mâni yok. M. Le Bras da fransız köylerindeki dinî değişiklik üzerinde yaptığı ankette, böyle yapmıştır. Kilise dosyalarında muhafaza edilmiş ve son zamanlara ait malûmatı da ihtiva eden, teferruatlı istatistiklere dayanmıştır.

M. Le Bras diyor ki «40 bin fransız komününü ihtiva eden bir harita üzerine rakamlar yerleştirilince, ilk göze çarpan şey, memleketin, geniş müminler ve lâkaytlar mıntakalarına ayrılışıdır.

XVIII nci asırda, dinin tatbikatı, her tarafta aynı karakteri taşıyordu. Bugün, dindar Fransa, bir birine benzemeyen memleketler konfederasyonu gibidir. Dinin tatbikatı bakımından üç büyük bölge vardır: Şimali garbî, şimali şarkî ve şark, masif satraller, Pays Basque, Dauphinée, Queyras gibi paskalikanların, (yâni paskalyada ibadetini yapanlar) halkın çokluğunu veya tamamını teşkil ettikleri yerler.

Bu bölgelerin arasında, dinin tatbikatını yapmayan, büyük boş sahalar vardır ki, buralarda, kiliseye devam edenlerin nisbeti, çocuklar hariç, geri kalan nüfusun onda birini bile nadiren bulur. Her bölge grubunda, bir çok vilâyetler, binlerce nüfus vardır. Hudutları da, âdeta devletlerin hudutları kadar vâzıhtır.»

Biraz yayılmış bulunan her mezhebin hudutları vardır. Onları muhafaza etmeğe çalışır. Meselâ: Strazburg'a geçen, ve (Alsas) a da sirayet eden alman Luteryanizminin hududu XVII nci asırdan beri değişmemiştir. Hristiyanlığın muhtelif kolları arasında taksim edilmiş bulunan memleketler haricinde, geniş bir gayri müminler âlemi vardır ki, oralarda katoliklerin ve protestanların hususî vazifeleri vardır: Buraları kilisenin müstemleke arazisidir. Buralardaki dağınık veya toplu, bir birlerine ve dinî grup merkezine bağlı, müesseselerin sayısı, genişliği, yeri malûmdur. Bu malûmattan vücuda getirilecek haritalar, ekseriyetle ve çabucak değişir. Halbuki, bizim ihtiyar memleketlerimizde bir birinden farklı mezhepler, zamanla, bir birleriyle uyuşmuşlardır. İşgal ettikleri bölgeler, asırlar boyunca, hemen hemen değişmeden olduğu gibi durur.

Nasıl bir nüfus kesafeti varsa, âdeta aynı şekilde bir dinî kesafet vardır. Tabîî bu kesafet, müminler sayısı, işgal edilen toprağa nisbet edilerek hesaplanırsa başkadır; bizzat nüfusa nisbet edilerek hesaplanırsa başkadır. (Mümin, gayri mümin, diğer mezhepler mensupları) dinî kesafet, müminlerin toplu veya dağınık olmalarına göre değişir. Eğer bu kesafetin, köylerde büyük şehirlerden, ve Paris'te zengin mahallelerde, amele mahallelerinden fazla olduğu doğru ise, demek oluyor ki, hiç değilse zamanımızda, dinî kesafet nüfus kesafetine tevafuk etmemektedir. Buna mukabil, bütün orta çağın devamınca, garbî Avrupa'nın en çok nüfuslu şehirleri, aynı zamanda, dinî kesafetin en fazla olduğu yerlerdi.

Nasıl mekânda, halkların hareketleri varsa, dinî nüfusun da yer değiştirmesi vardır. Dinî nüfus da yer değiştirebilir. Bu vücutta da bir

takım cereyanlar vardır. Her gün, her hafta veya senenin muayyen tarihlerinde, mevkut yer değiştirmeler vardır. Bir mıntakadaki bütün müminler, bu zamanlarda, evlerini terkedip, ibadet yerine giderler. Sonra oradan dağılırlar. Böyle mevkut olmayan, dönmek veya dönmemek niyetile yapılan istisnâi yer değiştirmeler de vardır. Bu takdirde, bu gibi yer değiştirmeler, demoğrafik mânadaki muhaceret hareketleriyle karışır. Arap istilâları, aynı zamanda müminlerin kitle halinde yer değiştirmeleri demek olan, harpçi muhaceretler hakkında bize bir fikir verebilir. Amerika'nın ilk müstemlekeçileri, dini yaymak isteyen öncülerdir. Bir yere yerleşmiş halklarda, muhaceretler, bu karakteri haiz değildirler. Tavaf ve sair gayelerle yer değiştirmeler de tabîi muvakkattirler.

Dinî bir cemaat da, tıpkı bir memleket veya şehir nüfusu gibi büyüyebilir, azalabilir. Hattâ bir kilisede, doğumun benzeri olan bir hâdise bile bulunabilir: Babtem, kiliseye giriş demektir. (Henüz hiç bir dini bulunmayan çocukların babtemi, yahutta büyüklerin din değiştirmesi). Fakat ölüm, kiliseden çıkmak demek değildir. Kilisede ölüme benzer bir hâdise bulmak için, müminlerden, artık inanmıyanları ve tatbik etmeyenleri hatırlamalıyız. Bunlar, kendiliklerinden bu cemaatten çıkmışlardır veya başka bir dine sülûk etmişlerdir. Yahutta, hepsinin dışında kalmışlardır. Veyahutta dinden kovulmuşlardır. Bununla beraber, bunlar bile kilise için ölmüş sayılamazlar. Çünkü, münkirler, tövbe ve istiğfardan sonra yeniden dine kabul olunabilirler.

Kat'î olan yegâne dinî ölüm, lânetlenme, ebedî cezalara mahkûm olmadır. Şu halde, hiç değilse, söylediğimiz mânada muvakkat ve izafî ölümler vardır. (Terkedilen dine nazaran ölüm, yeni girilen dine nazaran doğum).

Muhtelif mezheplere mensup grupların coğrafî tevezzüü, gördüğümüz gibi yer değiştirmelerle, tâdile uğrayabilir. Vaftizle ve din değiştirmelerle gruptakilerin sayısı artar veya eksilir. Grupların coğrafî tevezzüü, başka dinlerdeki gruplarla olan münasebeti bakımından da tâdile uğrayabilir: Birden bire veya tedricî şekilde vukubulan kovulmalarla: bütün bir milletin veya bütün bir aşiretin topunun birden din değiştirmesile, başka bir hâkimiyet altına geçmekle, yahut, prensin din değiştirmesi ile; muhaceret hareketleriyle. Çünkü, aynı dinden olan bir kısım insanlar, meselâ bir memleketten diğerine, dinden başka sebeplerle hicret ederler. (Birleşik Amerika Devletleri'ne İtalyan, ve İrlândahların muhaceretile, Katolik dini grubundakilerin sayısı artar. Rus

Yahudilerile, Yahudilerin sayısı artar. Bugün New-York, dünyanın en büyük Yahudi şehridir.) Hulâsa, nüfusta, doğumu, ölümü tâdil eden bütün sebeplerle, dinî grup da tâdile uğrar. Çünkü, dinî grup nüfusa bağlıdır. Müminlerini de, bu nüfus kitlesinden tedarik eder.

Şimdi, dinî grubun, yâni kilisenin bünyesini tetkik edelim. Kilise, papaslarla lâikların heyeti umumiyesidir. İşgal ettiği saha, nispeten mütecanis bölgelere ayrılmıştır. Bunlar ya yanyana veya gruplanmış halde bulunurlar. Her birinin bir merkezi vardır. Hudutları vardır. Bir mahalli ve bir şekli vardır. Katoliklikte, Paruvas, Diyoses, Eveşe, Arşeşe, bunlar kilisenin uzuvlarıdır. Bu taksimat üzerinde, bir diğeri daha vardır. O da kendi içinde meratip silsilesi bulunan kilise ve manastırlar, ibadet yerleri, mukaddes yerler, tavaf yerleridir.

İşte topluca dinî saha, bütün bu unsurlardan müteşekkildir. Âzasının her birinin şuurunda, grubun müşterek malı olan dinî saha, azçok vâzih olarak, bu şekilde teecessüm eder.

Bütün bu dinî morfoloji vâkıaları iki bakımdan görülebilir: Bizzat din bakımından ve yalnız o bakımdan. Yâni, akideleri, merasimi, manevî hayatı, itikatları, ve tapma şekilleri, ve bir de, dinî teşkilât bakımından.

Bir memleket din değiştirirse, bundan zarurî olarak demoğrafik neticeler doğmaz.

Buna mukabil, din, sahasını genişletse, kendisi de kuvvetlenmiş olur. Dinî gruplar kesafet peyda etseler, yahut, işgal ettiği sahada, diğer bir dinden kimseler yoksa, netice yine aynıdır.

Eğer kilisenin maddî bünyesi değişir, bir kısım kolları başka bir nizam kabul eder, veya başka bağlar gösterirse, bu, tamamen dinî mahiyette, mühim bir değişikliktir.

Orta çağın bütün dünyaya şâmil olan kilisesi, millî kiliselere bölününce, demoğrafik plânda, bunun büyük neticeleri olmadı. Fakat, dinî bakımdan, bünyedeki bu değişiklik, dinî kuvvetin, dünyevî kuvvete tâbi olması mânasını ifade ediyordu. Artık, kilisenin şefi, kilisenin arazisi üzerinde bulunduğu devletin tâbiyyetine giriyordu. Papa, evvelâ, bir italyan prensi idi. Yâni bir dereceye kadar, italyan idaresinin memuru idi. (Moine) lara ait binalarda değişiklik olunca, meselâ, bu binalarda, umumî yatakhaneler yerine, küçük küçük odalar, kırlara açılan bahçeler yapıldığını görürsek, bunlar buraya yeni bir dinî nizamın gir-

diğine alâmettirler: Cemaat kendi kabuğuna girecek, aynı zamanda bu cemaatin âzaları, bir birlerinden ayrı, münvezî olarak yaşamağa teşvik edilecekler ve kendilerini, tamamen derunî bir ibadet hayatına verecekler demektir. Bu gibi hallerde, bu gibi değişikliklerin sebebini, dinde aramak lâzımdır. Yoksa, bunların din üzerine bir tesiri yoktur. Aileler ve fertler, bir kiliseden çıktıktan sonra veya bir tavaftan döndükten sonra, demoğrafik ünite olmak sıfatile, kiliseye ve tavafa gitmeden ne idi iseler, yine o durlar. Eğer, dinî merasim esnasında, bunlar mekânda, her hangi bir şekilde tevezzü etmiş bulunuyorlarsa, bundan ancak onların dinî şuurları biraz değişmiş bulunabilir. Dinî müesseselerdeki dinî merasimin maddî şeklindeki değişiklikler de, dinden sarfı nazar, ayrıca mütalâa edilebilir. O zaman, bunların dinen ayrı bir realite teşkil ettiklerini ve dar mânada, nüfus vâkıalarına dahil bulunduklarını görürüz.

Birkaç misal verelim :

Büyük dinî içtimalar, dinî sebeplerle muhaceretler, Ehlisalip seferleri, yahut tavaflar, bir mahalde, büyük miktarda insanın toplanmasının sebebdirler. Buralara, müminlerden başka,ecessüs dolayısıyla, yahut iş dolayısıyla birçok gayrı mümin seyirciler, oradan geçmekte bulunan askerler, macera peşindeki insanlar, dinî eşya satan tüccarlar, otelci ve pansiyoncular, hülâsa, her nevi mal ve hizmet satıcıları da gelirler. Ehlisalip seferleri, Venedik ve Bizans gibi şehirler için, büyük bir canlılık vesilesi idi. Müminleri, orduları takip eden kimseler vardır. Bu kitleler, bünye ve hacim itibarile, bünye ve hacmi değiştirici bir çok tesirlere tâbidirler. Bu kitleler, tıpkı, heyeti umumiyesi itibarile nüfus gibi, morfolojik vâkıaların beşiğidirler.

Michelet diyor ki, birinci Ehlisalip seferinde (600 000) kişi haça sarılmıştı. Antakya'dan çıkışlarında ancak (25 000) kişi idiler. Ancak (10 000) i Avrupa'ya dönebildiler. Üst tarafı ne olmuştu. «İzini bulmak kolaydı. Bu iz, kemiklerle dolu olan bir yol üzerinde, Macaristan, Yunan imparatorluğu ve Asya tarafından, belirtiliyordu.». Burada belki de mübalâğa var. Fakat bu beşerî karışmanın her halde birçok başka neticeleri oldu. Bu Avrupa ve Asya'nın, birbirinden farklı demoğrafik bünyeye malik iki grup nüfusun karşılaşması idi: Bu karşılaşma neticesinde her iki gruba da, ne gibi değişiklikler girdi? Bizzat Avrupa'da, bu kadar adamın ayrılmasile, doğum, evlenme, ölüm hareketleri; giderken ve gelirken geçtikleri yerlerde, beşerî müesseseler, derin surette değişmez olurlar mı?

Diğer taraftan, bir dinî grup çoğalır veya azalırsa, kendisini diğerlerinden ayırt edecek demografik temayüller gösterirse, bu grubun genişlemesi, nüfus üzrine, ve bilhassa artışı üzerine, tesirsiz kalmaz. XVIII. asır filozofları iddia ediyorlardı ki, Fransa gibi bir memlekette, büyük miktarda papas, rahip, bekâr kalmağa ahdetmiş hemşirelerin mevcudiyeti, nüfus artışına bir mâni teşkil ediyordu. Fakat, (Du Pape) nam eserinde Joseph- de Maistre, dinî bekârlığın methiyesini yapıyordu. «hakikî bir papas olupta, faziletli ve kudretli tesiri ile devlete hiç değilse yüz vatandaş kazandırmayan hiç bir papasın olmadığını gözden kaçırmamak lâzımdır: Zira, papasın icra ettiği tesir hiç inkıtasızdır ve kuvveti de ölçsüzdür. Bir haldeki, papasın bekârlığı kadar verimli hiç bir şey yoktur. Nüfusun kurumayan membaı... bu, bekârlığa sadakat ve evlilikte de namuskârlıktır. Aşk çifti birleştirir. Fakat nüfus yapan fazilettir. Romen Katolikliğinden başka bütün dinler, gelin odasının kapısında durur. Bir tek din, evlilerle beraber odaya girer ve hiç fasılasız onlara nezaret eder. Bekâr papasın nüfusa zararlı olduğunu söylemek, ne huğday, ne de bağ suda büyümediği için, suyun nebatata zararlı olduğunu söylemek gibidir. (Saint François de Sales) in mektupları arasında, güzide bir kadının mektubuna rastlanır. Bu mektubunda kadın, bazı mübarek günlerde, hiç olmazsa o günlerde bir (Sainte) gibi olmak için, kocasına kadınlık vazifesini yapmağı reddedip edemeyeceğini sormakta, papas da ona, evliliğe ait dinî kanunları göstererek cevap vermektedir.»

Nüfus vâkıaları da, dinî grupların şekil ve kesafetleri üzerine tesir ederler. (Mauss) ın Eskimolar üzerindeki etüdü bize gösteriyor ki, bu aşiretlerde, dinî hayatın kesafeti, bu aşiretlerin toplu veya dağınık oluşlarına göre değişmektedir. Bu bakımdan, şehirle köy arasındaki fark da çok barizdir. Büyük şehirlerde, bir dinî grup için, diğer dinî gruplardan ayrı bulunmak ve bir kilise etrafında toplanmak müşküldür. Yolların, taşıtların çoğalması da, aynı istikamette tesir etmektedir. Bunlar, yeni cereyanlar, tenkitler, yeni ve serbest düşünceler doğururlar. Bunlar da müminler kitlesine nüfuz eder, ve bu kitleyi tehdit eder. Bazen da bu kitleyi dağıtmağa muvaffak olur. Köylerden şehirlere doğru olan göç, köylerdeki katolik cemaatini azalttığı gibi, bu köylerden koparttığı elemanları, mudil şehir muhitlerine taşıyordu.

Fransa'da, dinî grupların maddî bünyelerinde (büyüklük ve kesafet) az değişiklik olan mintakalar, doğumların azalması, iç muhacret, büyük şehirlerin teşekkülü gibi, muasır büyük demografik hareketlerden pek az müteessir olmuştur.

Hristiyanlık gibi, evvelâ Asya'da doğmuş, Asya'da ve Akdeniz kıyılarında yayılmış bir din, o zamana kadar onunla temas etmemiş ve fakat ona vüs'atleri ve tecanüsleri ile destek olmuş olan halklar arasında yayılmamış olsa idi, Avrupa'ya nasıl ayak basar ve orada yayılırdı? Hristiyanlığın ve fetihlerinin vüs'ati bizi şaşırtmaktadır. Bunu, onda saklı olan bir kuvvetle izah edebilir miyiz? Filhakika, din, bütün bir hristiyan kalabalığını birden yaratmadı. Ve hattâ ilk zamanlarda bu din kabul eden halk guruplarını, bünye ve sayı bakımından, pek de hissedilir şekilde tadilâta uğratmadı. Silsilei meratibin haricî şekillerinde, mahallî küçük taksimatında, Roma imparatorluk teşkilâtının damgasını taşıdığı gibi, muhtelif devirlerdeki çehresi ve hudutları da Gaul'de, Almanya'da, İspanya'da, ve diğer yerlerde yerleşmiş aşiret guruplarının tevezzü tarzını, kısa süren yaklaşımlarını, ve muvakkat konfederasyonlarını, aksettirir. Hristiyanlık, uzun müddet bu memleketlerin hudutlarında duraladı ve bir çok mânilerle karşılaştı. Müminler kitlesi büyüyordu. Çünkü, bu gurupların nüfusu, fetihlerle, doğumlarla artıyordu. Harplerle, salgın hastalıklarla, yâni gurupların demografik tabiatlarındaki bozukluk ile, bu gurupların nüfusu azalıyordu. Haçlı seferlere gelince, bunlar yalnız neticeleri ile değil, sechpleri ile de, sadece dinî olan kadronun dışına taşmaktadırlar.

Haçlı seferler, gayri müstakar, toprağa iyi yerleşmiş ve hareket ihtiyacı ile kıvranan halklardan başkası için mümkün olur mu idi? Derebeyleri şatolarına, değirmenlerine o kadar bağlı değildiler. Aşağı tabakadan olan halk ta, tarlalara dağılmış vaziyette olup bulunduğu yere merbut değildi. Maddî bünyesi sağlam olmayan böyle bir cemiyet ilerledikçe kuvvetlenen ve dinî bir parola altında, hem harpçi hem de muhacir bir nüfus cereyanına nasıl mukavemet edebilirdi.

Şimdi, nüfuslar, yerleşmiş görünüyor. Tarihî istilâ devirleri artık kapandı. Fakat, henüz yakın olan bu sarsıntıların hâtırası hâlâ saklanıyor ve guruplar gene harekete hazır bulunuyorlar.

Haçlı seferlerden sonra komün hareketi geliyor. Avrupa, yavaş, yavaş, sanatkâr ve tüccarların şehirleri etrafında teşkilâtlanıyor. Bundan da, Reforme ile, mekân itibarile dinî kadroların yeniden teşkili doğuyor. Reforme, istinat noktasını Almanya'nın, Holanda'nın, İsviçre'nin ve İngiltere'nin büyük şehirlerinde bulmuştur. Gene burada da yeni veya yenilenmiş dinî müesseselerin bünyelerini geliştirebilecekleri sahayı, nüfus vâkıaları hazırlamışlardır.

Hülâsa, (Kilisenin vücudu) tâbirini biz yalnız sembolik mânada almıyoruz. Müminlerin heyeti mecmuası, maddî bir kitle halinde görünür. Ve orada, dinî mânası olmayan hiç bir şey hâdis olmaz.

İlk kiliselerin nerede bulunduklarını, müminlerinin sayısını, ve bu grupların nasıl yer değiştirdiklerini, mekânda nasıl yayıldıklarını bilmeyen, bir hıristiyanlık tarihi, tamam olmadığı gibi karanlıklar ve hatâlarla doludur.

Fakat, müminler, umumî nüfusun ancak bir kısmıdır. Eğer yalnız, beşerî grupları tetkik eder ve din müessesesini unutsak, bu müminleri, mensup oldukları demografik muhitten ayırıpta mütalâa etmeğe hiç lüzum kalmaz. Bu görüş zaviyesinden bakılınca, dinî morfoloji vâkıaları, umumî olarak nüfus vâkıaları içinde yer alır. Bahusus ki, şimdiye kadar gördüğümüz gibi dinî cemaatların genişliği, bünyelerindeki değişiklik, ekseriyetle, tekmlil nüfusa tesir eden, daha geniş hareketlerin ve tertiplerin neticesidir.

Siyasî Morfoloji

Demokrasilerin, denizlerle çevrili memleketlerde, lımanlar etrafında, başka başka milletlerden, çok farklı içtimâî şartlardan olan insanları bir biriyle sıkı münasebete sokan, geniş ve kesif münakalâtın bulunduğu yerlerde doğmuş olması, bir tesadüf eseri değildir. Siyasî bir organizasyon, dinî bir sistemden daha ziyade, mekân şartlarına göre kalıplanır.

Tabiatı eşyanın mukavemeti, imparatorlukları yıkmış, sistematik kanun vâzılarını muvaffakiyetsizliğe uğratmıştır. Burada insanların düşüncelerini ve hislerini tanımak kâfi değildir: Onların, ruhları üzerinde olduğu kadar, vücutları üzerine de tesir etmek lâzımdır.

Burada, grupların maddî bünye ve şekillerinin, fizikî tecrübenin müeyyidelerini aynı derecede taşımayan îtikatlar üzerine, daha büyük bir rol oynamasını bekleyebiliriz.

Siyasî morfoloji, muhtelif hükümet ve idare sistemlerinin, tatbik edildikleri grupların haricî şekillerile olan münasebetleri bakımından, mütalâasıdır. (Kanunlar) adlı kitabında, Plâton, daha o zaman, kendi anladığı mânadaki devletin istikrarını temin kaygusile, vatandaşlar sayısını tespit ve tayin ediyor, ve vatandaşların, bu miktarın ne üstüne, ne altına geçmemelerini sağlayacak çareler arıyordu.

Rousseau da, (İçtimai Mukavele) adlı eserinde, hükûmet şekli ile, devlet arazisinin genişliği arasında bir münasebet olduğunu belirtiyordu. Onun anladığı mânada Cumhuriyet, yâni, halkın halk tarafından doğru-
dan doğruya idaresi, (seçilmiş mümessil çaresine baş vurulmadan) ancak çok küçük memleketler için uygun düşebilir. Çok büyükler, ancak, bir hükümdar tarafından idare edilebilirler. Montesquieu «nüfus miktarı ile münasebetleri bakımından kanunlar» mevzuuna (Esprit des lois-Kanunların Ruhu) adlı kitabında bütün bir bahis ayırmıştır. Bu bahiste hep eskilerden bahsediyor. Nüfusu tahdit etmek üzere plânlar kuran Yunan filozoflarından, nüfusu arttırmak gayesini güden (Auguste) kanunlarından bahsediyor. Durkheim, (Règles de la méthode Sociologique) adlı eserinin bir bahsinde, cemiyetlerin, yalnız hünyeleri bakımından, yâni, kısımlarının terekkep tarzına ve derecesine göre, nasıl tasnif edilebileceğini göstermiştir. Klâna dayanan cemiyetleri ele alarak, birçok bölümlere ayrılmış basit cemiyetlerle, bu basit cemiyetlerden terekkep etmiş daha mudil cemiyetleri ayırıyordu. Bu cemiyet şekillerinden her birinin, kendine mahsus müesseseleri, bilhassa, eyice muayyen, siyasî müesseseleri bulunacaktır. Durkheim, kısımların sayısı üzerinde olduğu kadar, bunların bir birlerine yaklaşma dereceleri üzerinde de, yâni, alelâde yanyana bulunmaktan tutunuz da, tam bir kaynaşmaya kadar olan şekilleri üzerinde, ısrar ediyordu. Bu da henüz, bir az şematik bir kanaviçeden başka bir şey değildi.

Siyasî teşkilât bakımından, bunu, geçmişteki ve muasır cemiyetlere tatbik ederek, yine ele alabiliriz. Filhakika, bütün cemiyetler, daha evvel mevcut, küçük cemiyetlerin birleşmesinden hasıl olur. Ve bu kısımlar arasındaki bağıllık tarz ve derecesine göre tefrik olunabilirler. Bir cemiyetin siyasî bünyesi, onu teşkil eden bölgelerin alıştıkları bir birleriyle beraber yaşayış tarzını ifade eder. Eğer, bir birleriyle olan bağları, gelenek olarak çok sıkı ise, siyasî teşkilât çok merkezidir. Fransa'da, krallık idaresi zamanında bile, böyle idi. Viktorya devri İngiltere'sinde, iktisadî ileriliğe rağmen, muhtelif mahallî ünitelerin, bir birleriyle kaynaşması pek ileri gitmemişti. Mahallî müesseseler, İngiltere'de daha canlıdır: Kontluklar, şehirler, Paroisse'lar. Umumî harpten evvelki Almanya'da, devletler, uzun zaman bir birlerinden ayrı yaşadılar. Roma - Cermen imparatorluğu zamanından kalma şekillere, pek erkenden bağlandıklarından ve bu bağıllıkları bazan mânasız derecelere bile vardığından, tedricî bir inkişaf onları kâfi derecede bir birlerine yaklaştırmadı. Bundan da, bir birinden sonra gelen iki morfolojik hünye arasında bir uzlaşma demek olan, federal bir teşkilâtı esasiye doğdu. Diğer

Federal bir teşkilâtı esasiye de, Birleşik Amerika devletlerinininkidir. İkinci derecede birkaç tadilatı bir tarafa bırakırsak, bir buçuk asırdan beri hiç değişmemiştir. Çok değişmeyen, büyük bir bünye hususiyetine tekabül etmektedir. Bu bünyenin hususiyeti şudur :

Amerika halkının iki kısmı arasındaki bağı, Şarktaki devletlerde nüfus topludur. Amerika medeniyetinin esas unsuru, garbın çiftlik sahipleri, dağınık ve hareket halindedirler. Garbe doğru gittikçe cevherinin bir kısmını yavaş yavaş birinci kısım halka bırakır. Fakat, daima yeniden teşekkül eder. İşte bu, yan yana bulunan iki morfolojik bünye arasındaki, bir uzlaşmadır. Muhtelif topluluk tarzlarını da nazarı itibara alalım: Dağınık köyler, orta büyüklükte şchirler ve temerküz etmiş büyük şehirler. Evvelleri, hattâ şimdi de az gelişmiş bölgelerde, insanlar, oldukça az sağlam siyasî grupmanlar teşkil etmişlerdir. Bunlar kolayca şekil değiştirebilirler. Bölünebilirler, birleşebilirler, kaynaşabilirler ve tekrar ve muhtelif şekillerde bulunabilirler.

M. Montagne, Şimalî Afrika'da, bilhassa Fas'ta son zamanlarda birçok, ve hareketli göçebelerin, bazan bir birlerine hasım olduklarını, bazan birleştiklerini, kaynaşmaya kadar varan bir birlik ve ittifak grubundan çıkıp diğerine geçtiklerini ve bazan, muvakkaten, muazzam kitleler teşkil ettiklerini tasvir etmektedir. M. Grenard, (Cengizhan) adlı kitabında, grupların bu istikrarsızlığı ve tutunamamazlığı yüzünden, bir muharip şefin bu grupları büyük ve geniş bir devlet halinde birleştirebileceğini söylemekte ve büyük mongol fatihin otoritesi altında, Orta Asya'da, büyük, fakat geçici bir imparatorluğun nasıl kurulduğunu izah etmektedir. Fakat bu kitle, fatih yaşadığı müddetçe bir bütün teşkil eder. O yok olunca, kitle de yeniden dağılır. Köy merhalesini geçmedikçe, toprağa bağlılık, oldukça mukavim siyasî üniteler teşkil etmeğe kâfi gelmez. Bu merhalede, bir yere yerleşmiş nüfus, çok dağınıktır. Çok küçük ve çok az kesif topluluklar halindedir. Bu haldeki halklar, kuvvetli bir askerî teşkilâta malik göçebe halklar için, kolay bir av teşkil ederler. Bu vaziyette, mekân kadrosu, az çok, bir derebeylik kadrosudur. Derebeylik kadrosu, bu yerleşmiş fakat dağınık gruplar üzerine kurulur. Bu mekânda bir teşkilât kurma denemesidir. Ve ancak yavaş yavaş, sağlamlaşacaktır. Michelet, böyle bir nizamın evvelâ, ne kadar zayıf ve geçici olduğunu çok iyi görmüştür. Çünkü bu nizam aşiret ve ırk üzerine kurulmuş değildir. Toprağın eski sahipleri ile, fatihleri arasında, diğer taraftan da, bir birinden sonra gelen fatihler arasında ihtilâf ve mücadele oldukça, toprak üzerine de kurulamaz. «Sabitlik,

toprağa, mülkiyete bağlılık, yeni ırkların iç muhacereti devam ettikçe yerine getirilmesi mümkün olmayan bir şarttır. Carlovingiens'ler zamanında, bu hal şöyle böyle idi. Derebeylik devrinde tamamdır. Nizam ve birlik, öyle geliyor ki, Romalılar tarafından, Şarلمان tarafından temin edilebilmişti. Fakat bu nizam, niçin bu kadar az ömürlü oldu? Çünkü bu nizam, çok maddî, çok haricî idi. Madde, dağınıklık ister. Ruh, birlik ister. Madde, esas itibarile bölünebildiği için daima ayrılığı ister. Maddî birlik, bir mânasızlıktır. Siyasette bu, bir tahakkümdür.

Ruh gelinceye kadar, madde, rüzgâra göre dağılır ve gider. Taksim tekrar taksime uğrar. Kum tanesi atom haline gelmek ister. Ancak büyük şehrin teşekkülünden sonradır ki, hem mekânî, hem de siyasî bir teşkilât doğmuştur. Şehirler, birer çekirdek, birer sabit merkez teşkil ederler. Müesseseler ve yeni bir siyasî ruh, şehirlerde teşekkül eder. Evvelâ vilâyetlere ve sonra, tekml devlete yayılır.

Şimdi, bir başka bakımdan görelim: Heyeti umumîyesi itibarile devletten sonra, büyük vazifelerini nazarı itibara alalım: Askerî teşkilât, adâlet. Bunlardan her biri, meratip silsilesi olan, yanyana konmuş organların mevcudiyetini icabettirir. Yâni siyasî idarenin iskeletini teşkil eden, sabit memur ve müstahdem gurupmanları bulunmalıdır.

Bu vazifeler, bir mekân dahilinde, ve bütün memlekette nispeten aynı şekilde icra edilir.

Bu teşkilâtta her biri, kendine göre, nüfusun dağılışına uymalıdır. Denilebilir ki, her memlekette, askerî bir saha olduğu gibi, adlî ve malî bir saha vardır. Bütün bu sahalar, yerleri tamamen muayyen, esaslı ve tâli merkez gibi bölgelere ayrılmıştır. Bu bölgeler, şüphesiz kısmen birbiri üzerine düşer. Fakat, her birinin kendisine mahsus genişliği, taksimatı, yapısı, ve çehresi vardır. Vazifeler bir birlerinden farklılıkça, bu sahalar da, bir birlerinden daha iyi tefrik olunur. İnsanların, bunları birbirile karıştırmadan, birinden diğerine geçmesini, ve her biri içinde, gideceği istikameti tayin etmeği öğrenmesi lâzımdır.

Bu hususta insanlara, bu sahalar içinde bulunan, yeri iyice muayyen, nişan noktaları yardım ederler. Bu bakımdan, merkezî idare de, aynı karakterleri arzeder. Bugünkü cemiyetlerimizin, yeri iyice muayyen ve gözle görülebilir, siyasî meclislerini, bir sürü müdüriyetleri ve büroları ile vekâletlerini düşününüz.

Eğer, Convention'nun, Commune'ün yerleri hatırlatılmasa, ihtilâl zamanındaki siyasî hayat anlaşılabilir mi? Onun hakkında kâfi bir fikir edinilebilir mi?

Filen, insanlar, üzerlerine düşen herhangi siyasî vazifelerini, toplanmadan, diğer vazifelerle meşgul memurlara ve diğer insanlara nazaran, taayyün etmiş bir yerde yerleşmeden, müstereken göremezler. Yavaş veya anî, hiç bir siyasî değişiklik yoktur ki, zamanla, bu bakımdan değişiklikler getirmesin. Bazı hallerde, bilhassa intikal devresini idare etmek düşünülür. Hâkimler, meclisler, evvelce işgal ettikleri yerlerde otururlar. Ve mümkün olduğu müddetçe yeni vazifeye uymağa çalışırlar: Meselâ, ingiliz parlâmentosu, yeni bir intihap usulüne göre seçilmiştir. Ve evvelce temsil ettiği sınıflardan tamamen farklı sınıfları temsil eder. Fakat daima Westminster'de oturur. Fakat, ihtilâl zamanlarında, geçmiş ile alâkanın tamamen kesildiği belirtilmek istenir. O zaman, şekiller yenilenir. Gruplar, yeni mekân kadrolarına girmeye zorlanır. (Solon), nüfusu, evvelce mevcut mevki ve bölgelere uymayan, yeni idarî taksimata göre dağıttı.

Fransız ihtilâlinde, yeni mahallî otoriteler, eski otoritelerin merkezlerinden başka yerleri, merkez seçtiler. Bu belki de, kralın tahttan indirilmesi ve hattâ ölüme mahkûm edilmesinden, ve imtiyazların kaldırılmasından da daha mühimdi. Bu, grupların çok alışık ve bağlı bulundukları fikirlerin, âdetlerin, cezrî bir değişikliğini intaç edecekti. Eski rejimde, merasimde bir memurun alacağı yerin değiştirilmesi de, aynı mahiyette idi.

Başka işe tahsis edilmiş eski resmî binalar, tarihî âbide hâline gelmiş şehir kapıları, atelye ve işçi yuvaları haline konmuş ortaçağ kollejlere halini alır. Bu binalar, hatırlattıkları müessesenin prestijinden birşey taşırlar. Norman şehirlerinin belediye daireleri, eski belediye faaliyetini hatırlatır. Kralların sarayları, şimdi kendileri için başka organlar yaratmış olan vazifelerin, tek şahitleri olarak durmaktadırlar. Fakat bizim daha ileriye, içinde bir vazifenin icra edildiği merkezlerin ortasına bakmamız lâzımdır: Bu vazife, taallûk ettiği, üzerine tatbik ve icra edildiği insan kitlesinden onun maddî görünüşünden ayrılmaz.

Askerî vazife, tekmil orduda, hayırhah veya tahripkâr faaliyetinin bıraktığı izlerle, alkışlanan, veya korku bırakan geçişi ile, geri kalan nüfusta, gözle görülebilir. İstilâlar devrinde, kadın ve çocuk bütün nüfusu kavramıyor mu idi? kendisiyle beraber götürmüyor mu idi? İşgal edilmiş veya tehdit edilmiş memleketlerde, yürüyüş halinde bulunan silâhlı aşiretler bu şekilde tasavvur olunmuyor mu idi? Orta çağda ücretli çete gruplarını, eski rejimde, aşağı tabaka halk arasından toplanmış meslekten orduları, sert bir disiplin altına sokulmuş, fakat, her an

dağılmaya ve yağmacılığa hazır ve köylerde, etraflarına tahrip ve korku saan dilenci ve haydut sürülerinden başka renkte mi görüyoruz? Bugünün orduları, köklerini, tekmil milletin, her bölgede, her sınıfına sokmuştur. Adâlet, yalnız mahkemelerde yaşamaz. Görünmeyen mevcudiyetini, mahkemelerin bütün salâhiyet sahalarında gösterir. Hâkim ve muhakeme edilebilecekler, bir bölgenin sakinlerini ihtiva eden bir bütün halinde bir birlerine bağlıdır. Çünkü kanunlara tâbidirler. Derebeyleri, ancak kendi emsalleri tarafından muhakeme edilebildikleri zaman, kazâ vazifesi, çok tahdit edilmiştir. Dahilî muharebeler çoğalır. Senyörün kazâ hakkı, çok mahdud olan bir arazinin ötesine geçmez. Oralı olmayanlarla alâkadar olmaz. Tüccarlar, bütün yollara, ancak toplu ve silâhlı olarak çıkabilirler. Karışıklıklar, isyanlar, kanlı hâdiseler cezasız kalır. Adâlet; tedricen tekmil millete şâmil olur. Fakat, birçok bölgeler, ona mukavemet ederler. Bu bölgelere uzun müddet adâlet giremez. Bu bölgeler de, ekilip biçilmeyen, sekenesi olmayan, veya pek az sekenesi olan yerlerle, yalnız birkaç yolun geçeceği geniş ormanlar, dağlar, çıplak sahiller ve büyük şehirlerin kenar köşeleridir. İşte birçok belli vâkıalar ki, varlığı veya yokluğu, sahası bakımından mütalâa edilen kaza vazifesinin maddî ve mekânî görünüşünü aydınlatır. Demek oluyor ki, bir siyasî morfoloji vardır. Şu mânada ki: devletlerin, bir memleketin siyasî müesseselerinin muayyen ve değişikliklere mukavemet eden birer şekli vardır. Çünkü, bu şekiller, eşyaya ve eşya içinde bazı şekil ve sınırlara ve bilhassa grupların, bunlar hakkındaki fikirlerine tâbidirler.

Maahaza, dinî morfolojide olduğu gibi, siyasî morfoloji vâkıalarının da iki görünüşü vardır. Evvelâ, bu vâkıaları biz (şimdiye kadar yaptığımız gibi) tamamen siyasî vâkıalar olarak nazarı itibara alabiliriz. Bir memleketin, hudutlarını muhafaza etmek istemesi, insanların kendi şehirleri olan bölgelere bağlı olması, millî ruhun veya mahallî ruhun kuvvetli olduğuna bir delildir.

Bu bölümler, bu sınırlar, grubun varlığının ve hayatîyetinin birer sembolü gibidirler.

Eğer, filen, uzun zamandanberi herhangi bir rejim altında yaşayan bir millet, içine kapandığı haricî kadro ve şekilden kurtulmak için zorluk çekerse, bu demektir ki, vazifeleri, bu kadronun şeklini almıştır. Bu takdirde, neden böyle taayyün etmiş siyasî itiyatlarla iktifa etmemeli? Bu siyasî itiyatlar, bir nüfusun, bir halkın itiyatlarıdır. Fakat, bu insan maddesi, millî bünyeye temsil edildiği için, değişir. Artık

bu insan maddesi, muayyen bir rejim altında yaşayan, muayyen bir memleketin nüfusu olmuştur.

Bunlar artık, sadece birer insan değildirler. Birer vatandaş, birer tebaa, birer idare edici, idare edilen, memurdurlar. Siyasî morfoloji vâkıalarının, diğer siyasî vâkıalar gibi birer vâkıa olduğunu ve ancak bu bakımdan mütalâa edilmeleri lâzımgeldiğini göstermek için, söylenebilecek şey bundan ibarettir. Maabaza, siyasî hayatın kadroları içine giren insan grupları, oraya girmeden önce, şekilsiz bir kitle değildir.

Bu grupların, bir millet teşkil etmeden, bir şehrin imtiyazlarına iştirak etmeden, ordu içine girmeden, bir mahkemenin kazası içine girmeden, onları ancak bu merhalelerde yakalayabildiğimizden dolayı, ne olduklarını bilmek mümkün değildir diyemeyiz. Ve filhakika, evvelce de, mahkemeler, ordular, devletler vardı. Belki daha küçük ve muhakkak olarak daha az mudil idiler. Fakat, insanlar üzerine damgalarını daha o zaman koymuşlardı.

Şu halde, siyasî organizasyonların, kendi gelişmeleri için lâzımgelen bütün şartları hasıl etmeğe kâfi gelecekleri doğru mu?

Fakat, gördüğümüz gibi, bir siyasî sistemi ıslâh etmek, yahut tamamen değiştirmek mecburiyeti hasıl olunca bu mecburiyet cemiyetin, yâni nüfusun, genişliği ve kesafet bakımından büyümüş olmasından ileri gelir. Halbuki, kanun vâzıları, devlet adamları, idareciler, umumiyetle, bu artışı istememişler ve bu gayeyi takip etmemişlerdir. Şurası muhakkak ki, kurulmuş müesseselerin gaye ve mevzuu bu değildir. Çünkü bütün müesseseler gibi bunlar da, herşeyden evvel oldukları gibi durmağa çalışırlar. Yoksa bir tekâmül yaratmaya ve kendilerini hiçe indirecek hâdisatın doğmasına, çalışmazlar. Büyük şehirlerin teşekkülleri, ve muhaceretler için de mesele aynıdır: Şehrin sınırları tayin ve tespit olunur. Dahilde, bir yerden diğerine hicret edenlerin nakli bir nizamâ konur. Tıpkı, mecrasından çıkmaması için, bir akar suyun mecrasının kazılması gibi. Fakat bazan, siyasî organizasyon tedbirlerine rağmen ve hattâ bazan bu tedbirlerle, farkında olunmadan, bir takım demografik kuvvetler harekete getirilir; ve bu kuvvetler, onların, tahmin ve kontrolundan kaçır; şehirler gittikçe büyür; genişledikçe genişler; iç muhaceret cereyanları çok fazla kabarır, diğer kitle hareketleri, diğer topluluklar, bütün encümen ve idarelerin hesaplarını alt üst eder. Demek oluyor ki, nüfus adedini ve onların yaklaşıma derecelerini... ilâh... değiştiren sebepleri, siyasî sistemin kendisi dışında, bir başka plânda

aramak lâzımdır. Bu vâkıaların muhakkak bir siyasî neticesi vardır. Fakat, bunlar, umumiyetle nüfusları çoğaltan, azaltan sebeplerin tesiri altında belirirler, veya değışirler.

Merkezileşmiş veya ademi merkezileşmiş devletler: Bunun hikmeti vücudunu, muhtelif memleketleri teşkil eden bölgeler arasındaki yaklaşma derecesinde ararız. Fakat bizzat bu karakter, millî nüfusun artma-eile alâkalı değil mi? XVIII içi asır sonlarında, XIX uncu asır başlarında, Fransız nüfusu, İngiliz, Alman ilâh... nüfuslarından daha kalabalık, daha kesif idi. Hiç şüphesiz bu müsavatsızlık, kısmen de, bu memleketlerin müesseseleri arasındaki farklılıktan ileri gelebilir: İngiltere’de otlaklar, buğday tarlaları aleyhine genişlemiştir. Ve böylece yiyecek maddelerini azaltmıştır. Filhakika bu netice, bu mevzuatın doğrudan doğruya ve aradığı bir netice değildir. XVIII inci asırda, bütün devletler, nüfusçudurlar. Nüfuslarının artmasını isterler. Fakat, bunlardan bazıları, (doğum, ölüm) gibi, üzerlerine tesir icra edemedikleri kuvvetlerle karşılaşmışlardır. Diğer bazıları da, teşvik için hiç bir şey yapmadıkları, bazı nüfus hareket ve hâdiselerinden istifade ederler. Bu nüfus ve hareket ve hâdiseleri dışarıda, komşularının, demografik bakımdan, tenbellikleri veya zayıflıkları memleketleri içinde de, harpler, kıtlıklar, sefalet dolayısıyla vukubulan ölümleri. fazlasile telâfi eden bir doğum olabilir.

Amerika Birleşik Devletleri’nde olduğu gibi, alman imparatorluğunu teşkil eden devletler arasında, eğer, siyasî rejimlerinin ana hatlarını gösteren daimî ayrılıklar varsa, bunlar, bilhassa nüfus hareketlerinden, nüfusların yer değıştirmesinden ileri gelmez mi? Buradan da, nüfuslandırma ve münakalât bakımından birçok farklar doğar

Siyasî hayatın büyük vazifelerine gelince; bunlar, şekillerini, tek başlarına, ve birden bire yaratmazlar.

Hiç şüphesiz, askerî kumandanlıkların, adliye saraylarının, ve mahkemelerin yerleri, ekseriyetle, tarihî ve teknik sebeplerle izah olunur. Fakat, bu gibi merkezî organların, zamanla, nüfusa nazaran, hakikaten merkezî vaziyette olan yerlerde büyüdükleri ve yerleştikleri görülür. Bu gruplar, hacim ve hünve bakımından, umumiyetle nüfusun artmasını ve yer değıştirmesini icabettiren aynı kuvvetlerin tesirile, değışebilirler. Ordu ve adliyenin, mekânla, geniş bir mânada, bize arzettiği çehreyi nazarı itibara alalım mı? Harp yalnız, diplomasi ve strateji işi değildir. Onunla, biz, kendimizi iptidâî şartlara yaklaştıran bir plâna naklet-

miş oluyoruz. Bu plânda, nüfus kitleleri, fizikî sahanın fethi için bir birlerine girmişlerdir.

Ölüm, nesillerin yenilenmesi, grupların genişlemesi, münakalât, yer değiştirme ve temerküz gibi âmiller, burada başlıca rolü oynarlar. Eğer, devrine ve mekânına göre, orduların umumî görünüşü, sadece nüfus vaziyeti ile alâkadarsa bunda şaşılacak ne var?

Harpleri ve neticelerini tayin eden kuvvetler, karanlık gibi görünür. Çünkü bunlar, kısmen, devlet adamlarınca ve askerî şeflerce pek az bilinen, demoğrafik âmillerle karışmıştır.

İstilâ devirlerinde, Avrupa'nın şimalinden, bir'birini takibeden dal-galar halinde gelen barbar sürülerinin taşkınlığı, kesif nüfusların saha ihtiyacı ile izah ediliyordu. Birinci imparatorluğun orduları, yaşlı grupları çok azalmış bir erkek bünyesinden çıkıyordu.

Evvelce, Durkheim'ın da işaret ettiği gibi, cezaî ve cinaî adâlet hâkimdi, (işkence vesaire), birinci plânda bu idi. Tedricen sivil adâlet, mukaveleler adâleti ilerledi: Uzun muhakeme usulleri, karşılıklı muhakeme, müdafaa, isinaf. ehli hibreye müracaat, uzlaşma, ilâh... Aynı zamanda mahkemeler çoğaldı, (Code) lar uzadı; mahkeme içtihatları bollaştı. Niçin? çünkü, daha geniş ve daha kesif cemiyetlerde, menfaatler, çalışmalar. hizmetler, mevkiler gittikçe farklı oldu. Görülüyor ki yine siyasî organizasyonun ihtiva ettiği gruplar içinde vukua gelmekle beraber, siyasî organizasyonun, üzerinde bir tesiri bulunmayan, nüfus vâkıaları karşındayız.

Siyasî teşekküllere gelince: M. Siegfried'in garbî Fransa'nın, intihabat istatistiklerine istinaden gösterdiği gibi, bu teşekküller, insanların toprak üzerine, yeni veya ananevî yerleşiş tarzlarına, harekî oluşlarına, şehir hayatının kesafetine tâbidirler.

Sahil bölgelerinin balıkçıları ve denizcileri, tersanelerin, askerî limanların, fabrikaların ameleleri; geniş arazide, kesif ormanlarda, bataklıklarda, koruluklarda, yayılmış köylüler: İşte size, dışarının tesirlerine, gayri müsavi şekilde açık bulunan bu gruplarda, müteaddit topluluk ve hareket şekilleri. Partilerin ve temayüllerin ezeli ihtilâfları arkasında, işte hep bunları görmek lâzımdır. İşte böylece, siyasî müesseseler bilgisinin en esash habını teşkil eden siyasî morfoloji, bu müesseselerin maddî görünüşünü, yâni bu müesseseleri, toprak üzerinde hareket eden, ve bu müesseselerin işleyişini temin eden insan grupları için de, ele alır.

Fakat bu gruplar, sürüklendikleri siyasi hayattan sarfınazar edilerrek, bizzat grup olarak da, ele alınabilirler. Bu takdirde, bu gruplar, bize, kanunları, mekândaki bütün insan topluluklarına tatbik edilebilen ve nüfusun maddî şekillerini tayin eden bir diğer cereyana kapılmış gibi görünürler.

İktisadî Morfoloji

İktisadî alanda, insanların faaliyetleri, doğrudan doğruya madde üzerinde vukubulur. Burada, insanların fikirleri ve hareketleri, siyasette ve dinde olduğundan daha fazla, tabiatı eşyanın mukavemeti ile karşılaşır. İptidai maddelerin ve kuvvet ihtiyatlarının yakınlığına, uzaklığına, nakil vasıtalarına, binalara, fabrikalara, ticarethanelere, uymak zaruretindedir.

İşte buradan da, teşebbüse göre, istihsal edilen mallara göre, bir birinden farklı gruplar doğar. Ve âdeta, bulundukları yerlerin, istihsal vasıtalarının, eşya depolarının, pazarların... ilâh... şeklini alırlar.

Evvelâ, eşyanın istihsalini, sonra da inkisamını ele alalım. Simiand, istihsal şekil ve rejimlerini tefrik ediyordu. Rejim'ler, istihsal ajanlarının, hak ve vecibelerini tayin ve tespit eden hukukî kaidelere tekabül etmektedir: Esirlerin çalışması, derebeylerin hizmetine bağlı işçiler, esnaf, ve tüccar korporasyonları, kapitalist teşebbüsler, kooperatif teşebbüsleri, devlet teşebbüsleri.... ilâh...

İstihsal şekli denilince, bilâkis, teknik şartlar ve işletmelerin büyüklüğünü anlıyoruz. Bir birlerinden çok farklı istihsal rejimleri, aynı mekândaki insanlar için, mevcut olabilir: Meselâ, sanayiın şu veya bu şubesinde, kapitalizm daha şimdiden mevcuttur. Fakat diğer taraftan, eski sanatlar da, aynı mahallerde yaşamakta devam edebilirler, Fakat, buralarda, müstakil sanatkârlar yerine, ücretli işçiler kaim olmuş, veya bunlar, bulundukları yerlerde, ücretli işçi haline gelmişlerdir. İktisat tarihince malûm bir vâkıdır ki, kapitalizmin başlangıcında, dokumacılık, ev tezgâhlarında, köylerde, az kesif nüfusa tekabül eden orta çaptaki atelyelerde tatbik edilmiştir.

Mademki rejimler, hiç değilse daimî şekilde, nüfusun şu veya bu bünyesi ile ilgili değildir, yukarıda tarif ettiğimiz istihsal şekillerile uğraşmakla iktifa etmemiz daha iyidir.

Evvelâ, teknik. Avcılar dağılırlar. Çünkü av tekniği, bunun böyle olmasını icabettirir. Fakat bunun yanında, bazı av ve balık avı seferleri vardır ki, insanları, hiç değilse muvakkat bir zaman için, av hayvanlarının veya balıkların bol olduğu bir yerde, toplanmağa mecbur ederler.

Hasat veya bağ bozumu zamanında köylerden geçilsin ve en çok çalışıldığı bir zamanda bir çiftlik müşahade altına alınsın; yahut, bir maden ocağı, bir demir, bir dokuma, bir ayakkabı fabrikası veya bir matbaa ziyaret edilsin.

Köylüler, işçiler, mahsuller ve makineler etrafında gruplar teşkil ederler. Âletler ve maddî tertibat etrafında, sanki istihsal vasıtaları ile karışıyorlarmış gibi, hareket ederler, veya mihlanır kalırlar: Ekipler, mütecanis seriler, bir birine girift seriler. Bunların her birinde aynı jestler. Yahut bir birlerini tamamlayıcı jestler ve müşterek bir çalışma ritmi görölür.

Fakat bu teknik sebeplerle yaklaşma, hakikaten içtimaî grupların doğmasına sebep olmaz.

Bir buğday tarlasında, her buğday sırası önünde bir tırpancı sırası, her maden dehlizinde, her atölyede olduğu gibi, bir ekip bulunur. Bir makine grubu başında, işçiler, bir işçi yuvası gibi toplanırlar. Fakat bu toplulukların âzaları arasında bundan dolayı devamlı bir bağ hasıl olmaz. Bir ekip, indanları ve fizik kudretleri, maddî ve derhal tahakkuk edecek bir netice için toplanır, terkip eder. Fakat bu bir cemiyet değildir.

Tekniği bırakalım. Etraflarında toplanan insan kitleleriyle, ziraî, sınai ve ticarî teşebbüslerin mekândaki genişlik ve büyüklüklerini ele alalım. İşte şimdi, iktisadî morfolojinin tam kalbinde bulunuyoruz.

Köylerde, köylerin büyüklüğü, işlenilen arazinin genişliği ile alâkadardır. Evler, dağınık olsun, toplu olsun, yakınlıklarına göre, farklı topluluklar halinde gruplanırlar. Bu toplulukların her biri içinde, müşterek bir hayat cereyan eder. Bu şekiller sabittirler. Çünkü köylü, her gün, her ay ve bütün seneler devamınca köyünde kalır. Kasabalarda da, aynı şekilde büyük sanayiden evvelki devirde, bütün sanatlar, mahalle ve sokak itibarile, gruplanıyorlardı. Küçük sanatkârlar, ve tüccarlar surların için'e toplanıyorlardı. Pazar kurulan günlerde, şehir, dışarıdan gelen tüccarlar ve köylerden gelen alıcılarla, insanla doluyordu. Fakat, şehir, aynı şekli muhafaza ediyor, aynı yerde kalıyordu.

Büyük sanayi ile, gittikçe genişleyen teşebbüsler, bu teşebbüsler etrafında veya yakınlarında yerleşen gittikçe büyüyen bir işçi nüfusu topluyordu.

Büyük, orta ve küçük sanayi: işte bunlar, istihsalin esaslı ve hakikaten içtimâî şekilleridir. Çünkü, bu defa artık devamlı, gayri müsavî vüs'at ve kesafetteki grupmanların, hikmeti vücudu olmuşlardır.

Bazan, eski şehirlerde, hem daha kesif nüfus toplanır, hem de şehir, hacmini artırır. Eski burjuva evleri, bölmelere ayrılarak, birçok işçi ailesini barındırır. Şehrin eski hudutları dışında, civar köylerden, komşu küçük şehirlerden veya daha uzaklardan gelen yeni nüfusla büyüyen, varoşlar teşekkül eder. Bazan da, büyük teşebbüsler etrafında veya yakınlarında, o zamana kadar kır veya pek az nüfuslu bölgelerde, yeni şehir müesseseleri kurulur: Mütenazır ve birbirine benzeyen evlerle, alelâcele ve sunî bir yaradılışı hatırlatan, maden işçileri için kurulan evler, işçi şehirleri. Bu geniş insan toplulukları, bu şekillerile, bu mahallerde sanki büyük sanayi köklerini bu yerlerde saldıği için, bulunurlar.

Modern sanayi organizasyonunu anlayabilmek için, bir teşebbüsün kullandığı muazzam insan sayısını, istihsalâtını maseden kesif ve geniş kitlelerin sayısını nazarı itibara almak lâzımdır. Bu demektir ki, istihsal şekilleri, iktisadî hayatın, şekil olarak tetkik edilmesi icabeden, bir veçhesidir.

Büyük sanayiın gelişmesine bağlı olan bu nüfus vâkıalarını, iktisadî terimlerle ifade edelim: İşçi çokluğunu, alıcı sayısını, düşüneceğiz. Ve bunların, temerküzünün, dağılmalarının, yer değiştirmelerinin, eşya ve hizmet mübadelesine nasıl tesir edeceğini düşüneceğiz. Arz ve talep, iktisadî hayatta pek büyük rol oynayan, işçi arzı, mal talebi, nüfus hacmi, onun artışı, eksilişi, temerküzü ile sıkı sıkıya ilgilidir. Bu mânada, iktisadî morfoloji, eşyanın istihsal ve tedavülü vâkıaları üzerindeki, sosyolojik tetkikin bir kısmından başka birşey değildir. Maaha-za, iktisadî organizasyonun, kendisine lâzım olan elemanları, bizzat kendisinin yaratabilecek veya muhtaç olduğu ajanları ve müşterileri kendisine çekebilecek kudreti olup olmadığı; veya bilâkis, sanayiın, evvelâ kendisini nüfusa uydurup ve meselâ, kendisine lâzım olan işçi ve alıcı kitlesini, gelişme imkânlarını. münakale vasıtalarını, yolları, limanları, büyük şehirleri, bulabildiği yerlerde inkişaf ettiği meselesi, hallolunacak bir meseledir. Bu mesele üzerine, ileride tekrar geleceğiz. Yalnız burada, şunu işaret etmemiz kâfidir ki, demoğrafik gelişme, büyük sanayie

geçerken görülen, şehirli, çiftçi... ilâh ... gruplarının, bünyelerindeki değişiklikler, bizatihi sadece nüfus vâkıaları olarak da nazarı itibara alınabilirler. (Yani dar mânada morfoloji). Her şeye rağmen, nüfusun, sadece muhaceretle artmasına, bu artışın görünüşte sınaî gelişmenin bir neticesi olacak yerde, bu gelişmenin bir şartı olmasına hiç bir mâni yoktur.

Eski Yunanlılar ve Romalılar, basit ve iptidaî teknikleriyle, esir emeğine müracaat etmeden ihtiyaçlarını karşılayacak o kadar eşyayı ve daha o zaman gelişmiş bulunan sınaî ve ziraî faaliyeti yapabilirler mi idi? Bunu, harplerle ve fetihlerle, yâni barbar halkların demoğrafik ihtiyatlarını, teksifi şekilde işleterek esir nüfus seviyesini idame ettirir, ve kuvvetli ölüm nisbetinin ve oldukça sert hayat şartlarının boşluklarını doldurabildiler.

Amerika'da, pamuk ziraati, dışarıdan getirilen, renkli işçilerle temin edilebilmiştir. Japonya'da, işçi çoktur. Çünkü japon nüfusu, kısa bir zamanda çok artmıştır. Fakat bu çok kuvvetli doğumun sebeplerini, belki de, japon müesseselerinin ve münhasıran iktisadî olmayan örf ve âdetlerinin, hususiyetlerinde aramak lâzımdır. Mademki aynı demoğrafik gelişme, fetihler, muhaceretler ve sanayiî şeklinde husule gelen değişiklikler gibi pek muhtelif hâdiseler neticesi husule gelmektedir, bu hâdiselerdeki hususiyeti, gelişmenin hakikî sebebi olarak alamayız. Bu gelişmeyi, sınaî değişiklik ile olan zahirî ilgisi ne olursa olsun, ondan ayırmalı ve nüfus vâkıaları içine sokmalıdır. Bu gelişme de, nüfus vâkıaları gibi, kendine mahsus bir etüt teşkil eder: Büyük şehirlerin, umumî olarak muhaceretlerin ve yine umumî olarak doğumların tetkiki.

Servetin inkısamının da morfolojik bir cephesi vardır. Biz, insanların, gelirlerine göre ayrılarak teşkil ettikleri muhtelif gruplara, yâni, iktisadî sınıflara, (İnkısamın şekilleri) diyeceğiz.

Köylerde, şehirlerde olduğu gibi, muhtelif sınıftan insanlar, yollarda, sokaklarda, pazarda karşılaşır, yan yana bulunurlar. Hattâ bazan, bu muhtelif sınıftan insanlar, komşu evlerde, hattâ bazan aynı çiftlikte, aynı binanın başka, başka dairelerinde otururlar. Fakat buna rağmen, her bölgede, her şehirde, her mahallede, bazı sınıflar hâkim vaziyettedir. Âdetâ, üzerinde oturdukları toprak parçasına kendi markalarını koymuşlardır. Nasıl, büyük bir şehirde, zengin ve fakir mahalleler, gözle tefrik edilebilirse, bir memleketten geçerken, insanların ve mahallerin görünüşü, o memleketin zengin, orta, sefil olup olmadığını

gösterir. Bir gelip geçicinin iktifa edeceği bu sathî görüş yerine, o yerleri iyi bilenler, daha kat'î daha teferrüatlı kanaatler ikame edebilirler. Çünkü, oradaki halkın, âdetlerini, yaşayışlarını iyi bilirler.

Aynı sınıftan olanlar, birbirleriyle görüşürler. Birbirlerine gider gelirler. Denilebilir ki, her sınıfa mekânda, muayyen bir kısım ayrılmıştır. Bu kısım, bu sınıftaki kimselerin oturdukları yerlerin heyeti umumiyesini ihtiva eder. Bu kısım, bu sınıftaki kimselerin kafalarında iyice taayyün etmiş değildir. Fakat bununla beraber, hakikatte bu vardır. Eski zamanlar için, hiç şüphesiz bu gündünden daha fazla, az çok umumî yerleri de, buna ilâve etmek lâzımdır: mağazalar, temaşa salonları, gezinti yerleri, parklar, bahçeler, yazlıklar, oteller. Buralarda, kendi sınıfından olanlara rastlamak ihtimalleri, diğerlerine rastlamak ihtimallerinden fazla idi.

Fakat herhalü kârda, bugün de, bu bakımdan bariz şekilde karakterize olmuş şehirler, bölgeler vardır. Lüks şehirler, mahalleler ve sokaklar olduğu gibi, işçi şehirleri, mahalleleri ve varoşları vardır. Bu tefrikler, bazan bariz değildir. Karanlıktır. Fakat vardır. Öyle zenginler ve bilhassa zengin çocukları vardır ki, işçilerin oturdukları mahalleri hiç bilmezler. Ve öyle fakirler vardır ki, zengin mahallelerinde hiç dolaşmamışlardır. Sınıflarda, mekânda bir birlerinden ayrı düşmek için, hiç değilse bir temayül vardır.

Bu nevi vâkıalar, sıkı sıkıya, iktisadî hayata bağlıdır. Onu iyi anlamağa yardım ederler. Çünkü bu vâkıalar, hayat seviyelerindeki tehalüften ileri gelir. Bu grupların her birinde, ihtiyaçlar, zevkler, örf ve âdetler, öyle bir seviyede birleşmeğe, aynı olmağa çalışırlar ki, bir gruptan diğer gruba geçince, bu seviye de değişir.

Şu veya bu sanayiın, yiyecek maddelerinin, lüks eşyanın inkişafı ve bazı eşyanın ulaştığı fiyatlar, bu sınıfların, bir birlerine müsavi olmayan vüsatlarıyla alakadardır.

Aynı şekilde, mübadele cereyanlarının istikameti, şurada veya buradaki piyasalarda, şu ve bu nevi işlerin kesafeti, talebin, fakat mümtaz bir talebin, bulunduğu yeri takibeder. Bu talep: içtimaî mertebe silsilesinde az, çok yüksek mevkideki muhitlerin ihtiyaçlarına cevap veren eşya, elbise, mobilya, gibi şeylerin alıcılarıdır. İşte böylece, bir memlekette, eski irsî servet aristokrasisi, birden bire ve iktisadî buhrana uğrarsa, veya evvelce onlara elverişli olan şartlar yavaş yavaş sarsılırsa, antika mağazaları, ta'atlar, mücevherat, eski mobilyeler, kıymetli kitaplar, ile dolar. Şu gibi eşya vitrinlerde teşhir olunur. Bu, belki de, her

devirde teşekkülünü gördüğümüz, yeni ve türeme sınıflarda, antika, eski mobilye, kolleksiyon... zevklerinin çabucak teşekkül ettiğini gösterir.

Bilâkis, evvelce imkânları pek mahdud olan bir grubun, yaşama seviyesi birdenbire ve devamlı şekilde yükselirse, yeni beliren ihtiyaçları karşılamak üzere, yeni sanayiın doğması, veya mevcutlarının büyümesi mümkündür.

Harpten sonra, Amerika Birleşik Devletlerinde, ücretlerin mühim surette yükselmesi üzerine, Amerika işçileri, yiyecek masraflarını artıracak, daha iyi mesken arayacak yerde, modern tekniğin icatlarına doğru döndüler; otomobil, motosiklet, radyo, süpürge makineleri, elektrik ütöleri ilâh... gibi şeyler satın almak istediler. Bu artan talep, bütün bu gibi eşyayı seri halinde imal eden sanayie kuvvetli bir hız verdi. İşte böylece, ziraat, sanayi, ticaret, içtimâî sınıfları değiştiren, yenileştiren hareketlere tâbidir.

Bir iktisatçı için bu sınıflar, şu veya bu mağazalara doğru giden işçi gruplarını, tiyatro kapılarında, bir kısmı loca, veya koltuk, bir kısmı en yukarı balkon bileti isteyen iki büyük seyirci grubundan başka nedir? Bu grupların bir çerçevesi, bir gidiş istikameti, bir de şekli vardır: İşte bunları yakından tetkik etmek suretiledir ki, bir cemiyet dahiindeki iktisadî faaliyetin derecesi, mahiyeti, daha iyi anlaşılır.

Sınıfların mekândaki inkısam ve tevezzüü, bize, bir başka bakımdan da, kendisini arzeder.

Burjuvazide, orta sınıfta, işçi sınıfında, bu sınıfların her biri içinde, ihtiyaçlar ve zevklerin yanında, örfler, hareket kaideleri, fikirler de üniform olur.

Bundan da şu netice çıkar: her sınıfın, hiç şüphesiz, kendine göre, ölüm nispeti, doğum nispeti vardır. Çünkü doğumların, ölümünün sebebi, yaşayanların yaşayışlarıdır, hareket tarzlarıdır. Hiç şüphesiz, her sınıfta, itiyatları hep birbirinin aynı olmayan muhitlerin bir araya gelmesi şeklinde anlaşılmalıdır. Meselâ, bir sınıfta, ölüm nispetinin muhtelif derecelerini arzeden bütün kısımlar görülür. (tabîî nazarı itibara alınan sınıfa göre hesaplanmış bir ölüm nispeti) Diğer taraftan, bir devirden diğer devire, örfler değişir. Demografik ırklar da değişir. Bu bakımdan, sınıflar arasında mevcut olan bir çok farklar, silinmeğe, kaybolmağa temayül eder. Meselâ, işçi sınıfının bir çok kısımlarında, vasatî olarak, daha iyi vaziyette bulunan muhitlerdekinden daha fazla çocuk dün-

yaya getirilmez. Fakat, bununla beraber, doğum nispeti, ekseriya, gelir seviyesine göre değişmiştir. Eski Romanın nüfussuzlaşmasının sebepleri aranırken, esaretin bundaki tesirinin ne olduğu sorulur ve kabul edilir ki, nüfusu yenileme nispeti, esir sınıfında başka, diğer sınıflarda başkadır.

Bugün, ev kiralarına veya vasatî vergi miktarına göre tasnif edilen Paris mahallelerinde, doğum nispetleri çok farklıdır. Bu demektir ki, bir grup, içtimaî terekübüne göre, az çok süratle büyüyecek veya olduğu gibi kalacak şekilde yenilenecek ve bazan, yavaş yavaş, kendi cevherinden kaybedecektir. Eğer, sınıflar böylece, muhtelif ve gayri müsavi şekilde büyüme, veya, hattâ, aynı seviyede kalma kabiliyetini gösteriyorlarsa, bu ancak, umumî olarak nüfus kanunlarının tesiri ile dir.

Niçin, bazan görüldüğü gibi, kapalı bir kast ve kapalı bir aristok-rasi, düşük bir doğum nispeti arzeder; ve niçin, ekseriya, bulunduğu seviyeyi muhafaza edebilmek için, içine yeni unsurlar almak mecburiyetinde kalır? Bu, ya buralardaki evlenmelerin azlığından veya evliliklerin verimli olmamasındandır. Hiç şüphesiz mahdut nüfusların hepsinde böyle olacaktır.

İçtimaî ve iktisadî sebepler, bir grubun artabileceğini veya eksilebileceğini izah edebilirler: Hepsi de, evlenme ve çocuk yapmağa mâni olan sebeplere, ve netice itibarile aynı neticeyi doğuracak olan mekândaki tevezzüden ve yiyecek maddelerinin mahdudiyetinden doğan, fizikî mânilere müncer olur. Şuhalde, bütün bunlarda, nüfus vakıları heyeti umumiyesi içine sokulmalı ve orada sınıflanmalıdır. Sınıfların diğer bir morfolojik cephesi de, mekândaki konuş şekilleri ve yer değiştirmeleridir.

Büyük sanayi geniş ve kesif toplulukların mevcut bulunmasını ister.

Çok nüfuslu bir şehirden geçen bir kimse görecektir ki, mahalleler, nüfuslarının içtimaî seviyesi bakımından, birbirlerinden farklıdır. (bunu görmüştük). Bundan başka aynı zamanda mahalleler, sakinlerinin gruplanma tarzına göre, yâni, blok halindeki evlerde pek çok kalabalık evlerde, birbirlerinden mesafeli şekilde yapılmış küçük, küçük evlerde oturmalarına; eskiden kurulmuş mahalleler arasında kalan boşluklarda, demir yolları, arasında, fabrikalar civarında, yahut ne şehir ne de, kır sayılmayan şehir kenarlarında, kurulmuş olmalarına göre, birbirlerinden farklıdır.

Yeni kurulmuş şehirler. farklı iktisadî sınıflara tekabül etmek üze-

re, serilenmiş grupların yan yana veya bir birinden sonra, konmasından teşekkül etmiştir.

Bu şehir bünyeleri ve bunlardan doğan hareketler, içtimaî sınıf farkları dışında, bizatihi bir realite değil midirler? Burada gene, nüfus vakıaları alanında değil miyiz? Mahdut imkânlı, ve kendilerine ancak aşağı mesleklerin açık olduğu bu insanlar içinde birçok hâllerde, köyden şehre gelmiş, yahut denizler aşarak, yabancı memleketlerden gelmiş muhacirleri bulacağız: bu şekildeki bir muhacirin demoğrafik karakterleri üzerinde duralım. Doğduğu gruptan kopmuş, şimdiye kadar başka yaşama ve ikamet şartlarına alışmış, şehir hayatına alışmamış olan bu muhacir, evvelâ, girmeye çalıştığı büyük şehir içinde, temsil edilemeyen bir madde halindedir. Şehir hayatına dalmaz. Ve ancak merkezî mahallelerin kalabalık sokaklarını bilir. İşsizlik devrelerinde, Avrupada bile, işçi nüfusun büyük bir kısmı, büyük şehirlere akın eder. Ve şehirli gruba dahil olmayan, öteye beriye, dalgalandıran, bir nüfus teşkil eder.

Bütün bu bariz hatlar, iktisadî vaziyetleri hesaba katmadan tasvir ve izah edilebilecek olan, demoğrafik bünyeleri tayin ederler. Babadan oğula, toprağa yerleşmiş, kuruluşun başındanberi orada bulunan ailelerden teşekkül eden sabit nüfusla, uzun zaman hiç bir yerde durmayan, ebedî bir hareket hissiyle müteharrik, müteharrik nüfus, bu iki münteha arasında bir sürü mütevassıt vaziyetler. Şehirler, muhtelif derecede müteharrik grupların yan yana gelmesinden hasıl olmuştur.

Sınıflar, yalnız doğum, ölüm ve evlenme nispetleri farklı topluluklar değildir. Sınıflar aynı zamanda gruplanma tarzı, vüsatı, azalarının toprak üzerindeki sıkışık ve toplu veya dağınık bulunmaları yer değiştirmelerinin mahiyet ve sıklığı bakımından da, farklıdırlar. Bütün bu vakılar, doğrudan doğruya nüfus bilgisi mevzuuna dahil vakıalardır.

Dinî, siyasî, iktisadî morfoloji: içtimaî hayatın daha şimdiden oldukça geniş bir alanını görmüş oluyoruz. Bunlar hakkında söylediklerimiz, bütün diğer gruplara da tatbik olunur. Jules Romains, sosyolojik bakımdan, şehirlerimizin sokaklarında görülebilen kısa ömürlü toplanmaları tasvir etmektedir: bir cenaze alayı, bir nümayiş, bir tiyatronun kapsamında teşekkül eden kol, otobüs bekleyen gruplar. Her an dağılabilecek olan bu gibi teşekküller de, vücut vardır. Görünür. Fakat ruh yok gibidir.

Fakat diğer bir uçta, bir ermişler cemiyeti, hattâ filozoflar cemiyeti,

hiç bir zaman, saf ruhlar cemiyeti değildir: Bir vücudu vardır. Bazan onu unuttur. Ve ondan kurtulmağa gayret eder.

Diğer taraftan ailede, yahut, ananelerinden gurur duyan, istikbalinden emin, vatanında mesut bir millette, ruh vücuda, kuvvetle bağlıdır. Fakat her halde, vücut daima vardır. Çünkü bütün gruplar, mekânda yer alırlar ve kendileri için de, organik hayatın bütün kuvvetlerine tâbi canları ihtiva ederler. Şurası muhakkak ki, içtimâî hayatın bu maddî cephesi hâdiselere göre az veya çok zahiridir. Barizdir, dinî cemiyetlerde çok siliktir. Fakat, hattâ orada da, hakikaten vardır. Siyasî organizasyonlarda, daha barizdir. İstihsal ve servet alanında ise, daha çok barizdir.

Maddenin beşerî nizama olan mukavemeti, beşerin fikri, mekânda ki yerini bulmak, orada, üniform kaidelere göre organize olmak, ve bilhassa, maddî şeyler üzerinde tehakkümünü icra edebilmek için mekânî muhite bağlandıkça, artar. Eğer insanların fikirlerini, efal ve müesseseleri, organların maddî görünüşünün, organik vazifelerle alâkası ne ise, cemî faaliyetler için de, aynı tarzda, mutât ve zarurî olan bazı muayyen ve devamlı oluş tarzlarını benimsemezlerse, efalde ahenk, fikirlerde ve müesseselerde istikrar olmaz.

İşte geniş manâda içtimâî morfolojinin mevzuu budur. Bu bakımdan, cemî hayatın mekândaki şekilleri, bize evvelâ, genişliği ve kesafeti ölçülebilen, zamanda ve mekândaki bir üniformitenin zarurî şartları gibi görünmektedir. Müminlerin sayısı, gruplarının örttüğü saha, az çok birleşik teşekkülleri, kilise teşkilâtının sağlamlığı; bütün bunlar, dinî faaliyetin, oldukça manâhı, ilk görünüşüdür.

Siyasî bünyede müşahede edilen aynı karakterler, bize bu bünyenin ahengi nasıldır, vatandaşların hak ve vazifeleri her yerde tanınmış, kabul ettirilmiş midir, bütün memlekette dolaşan ve büyük âmmeye vazifelerini canlandıran ve yaşatan müşterek fikir nedir, öğretirler. Nihayet, iktisadî hayatta, teşebbüslerin büyüklüğünü, içtimâî sınıfların genişliği ni, adedî ehemmiyetini, tevezzüünü müşahade edelim:

Bir cemiyet içinde, servetin nasıl istihsal edildiğini, nasıl dağıldığını bilmiş olacağız. Her sahada içtimâî faaliyet böylece bir takım yapılar kurar, ve onların üzerine dayanır.

Cemiyetin bu şekilleri, onun ruhunu iyice ifâde eder. Bu şekiller, cemiyetin temayüllerinden, kanun yapanların düşüncelerinden ve tecrübelerinden hasıl olur. Cemiyet faaliyetinin sahalarını, en açık şekilde, bu şekillerde bulabiliriz.

Bu şekiller yalnız onun ruhunu ifade etmezler. Onu tadile de yardım ederler. Bir kanun vâzın, ekseriya, bir adlî teşkilâtın, uzak neticelerini kestiremez. Bilhassa, kuruluşunda göze tutulan şartlar değişince, yeni bir intibaka mâni teşkil eder. İctimaî hayatın diğer alanlarında da böyledir. Makinaları düşünelim: Bunlar insan zahmetini tasarruf etmek için konulmuşlardı. Fakat, daha fazla işçi kullanan ve işçilerinden daha büyük gayretler isteyen, yeni bir sınaî organizasyonun hareket noktası oldular. Bu iktisadî bölgenin, bir dinî grubun genişletilmesi, istihsal ve inkisam rejiminde, bizzat dinî imanda, yapanların düşüncelerine muhalif derin değişiklikler doğurabilir. Bir içtimaî harekete istikamet vermeğe ve ona bir mecrâ tayin etmeğe çalışan bir kanun, bilâkis onu daha kuvvetlendirmek, ve ona yeni bir hız vermek neticesini doğurabilir.

Fakat burada esaslı bir tefrik yapmamız lâzımgelmektedir. Grupların maddî cephelerindeki bu değişikliklerin bir kısmı vardır ki, yalnız kendilerini doğuran vazife üzerinde bir tesir yaparlar. Ve içtimaî hayatın mahdud bir kısmına münhasır kalırlar: Meselâ, birçok hallerde, dinî veya millî bir grubun mekânda genişlemesinin, yahut orada yapılan bölümlerin yeniden değiştirilmesinin, yalnız, siyasî veya dinî ruh ve teşebbüsler üzerine tesiri vardır. İktisadî bir şekil revaç bulsun, birçok küçük sanat erbabı ve köylüler, büyük sanayiin işçi sınıfına geçsinler, bu takdirde faaliyetleri daha mihanikî, daha ihtisaslaşmış olur, verimleri artar, gelirleri artar veya eksilir. Bu grupların bünyeleri değişmiştir. Fakat yalnız servetin istihsal veya inkisamı plânında, bu değişiklikler haricinde, diğer kısımlar vardır ki, içtimaî hayatın bir birinden ayrı kademelerinde husule gelmekle beraber, aynı mahiyettedirler ve meselâ dinî vakıaları iktisadî vakıalardan ayıran mânilerin üstünde, bir bütün teşkil ederler.

Biz burada, dar mânada içtimaî morfolojinin tetkik ettiği nüfus hâl ve hareketleri alanına girmiş oluyoruz.

Her organın ayrı ayrı vazife görmesine nazaran, vücudun büyümesi, hücrelerin sayısı ve yenilenmesi, bunlardan bazılarının kandaki küreciklerin, bütün organizma içinde, yer değiştirmeleri ne ise, bu hareketler de, bilhassa içtimaî vakıalar için, aynı mahiyettedir.

Filhakika, her kısmî vazife, tekabül ettiği grubun bünyesinde ve hacminde, değişiklikler husule getirir. Bu değişiklikler, bu vazifenin hudutlarını da aşarlar. Ve tekmil içtimaî bünyenin bünye hacmindeki değişikliklere müncer olurlar. Kalabalığın muayyen yerlerde siyasî merkezler, yahut büyük sanayi merkezleri etrafında toplanması, ve grupla-

rın muhtelif şekilde yer değiştirmeleri, ve muhaceretler gibi vakıaları, daima sadece demoğrafik terimlerle, ve belirttikleri dar kadroyu nazarı itibara almadan, tasvir etmek mümkün değildir.

Kitlelerin yer değiştirmeleri, doğumların artması, ölümünün artması, veyahut toprak üzerinde gruplanma tarzı, muhtelif sebeplere bağlanabilir: O yerlerin tabii şartları, dinî ve ahlâkî muhit, sınaî değişiklik ilâh....

Fakat bu sebepler ne olurlarsa olsunlar, demoğrafik hâl ve hareketler gene aynı mahiyet ve karakterleri haizdir: Yâni bunlar nüfus vakılarıdır. Ölümünün artması bazı hiziplerde tesadüf edilen, kendini manevî işlere verme ve iyjene olan lâkaydiden, veya sık sık harplere sebebiyet veren, veya bir çok kimseyi esir veya serf halinde bulunduran bir siyasi rejimden, veyahut da buhran ve işsizlikten hasıl olsun; daima, demoğrafik bir şekilde, yâni doğumlara, evlenmelere, grupman vüsat ve tarzına göre tavsif edilen bir nüfusa mahsus ölüm nispetinde vukua gelen bir değişiklik mevzuubahistir. Demek oluyor ki, içtimaî bünyenin büyük vazifelerine tekabül eden organların tetkikini mevzu edinen muhtelif morfolojik tetkikler yanında, bir de, umumî olarak, nüfus morfolojisi vardır..

Şimdi bunun üzerinde duracağız.

Dar Mânada İçtimaî Morfoloji, Yahut Nüfus Bilgisi Arzın ve kıtaların nüfusu :

Dar mânada içtimaî morfolojinin mevzuu, kendi unsurlarından teşekkül etmiş olmalarına rağmen, aile, kilise, sınaî teşebbüs gibi diğer gruplardan ayırt edilmiş: ve ancak kendisine mahsus olan mahiyeti ile izah edilebilen şekilleri, bünyesi, kısımları ve heyeti umumiyesi ile nazarı itibara alınan nüfustur.

Hususi morfolojileri tetkik ederken, her defasında, neticede bu nüfusa varmıştık.

kısım tefrik edebiliriz.

Demek oluyor ki, öyle nüfus vakıları vardır ki, bütün diğer vakılardan ayrılabilirler ve, teşkil ettikleri alandan dışarı çıkmadan da, bir birleriyle bağlanabilirler. Bu alan çok geniştir. Bu alanda nüfusun hâl ve hareketleri ve bilhassa bunlara bağlı cemî fikirler üzerinde, bir birinden farklı ve bir birini tamamlayıcı iki bakıma tekabül eden, iki

Demıştik ki, her içtimaî grup, mekânla temastadır. Ve mekânda yeri de vardır. Böyle olmadan ne bir şekil alabilir, ne de, vazifelerini görebilir. Beşerî nüfuslar için de, evleviyetle böyledir. Çünkü, esas vazifeleri, toprak üzerinde yerleşmektedir. Toprağın büyük veya küçük bir kısmını işgal ederler. Orada, geniş, geniş dağılırlar. Veya sıkışırırlar. Orada, temerküz etmiş kitleler halinde tevazzuu ederler veya dağınık bulunurlar. Az veya çok seri, az veya çok geniş mikyastaki hareketlerle yer değiştirirler. Fakat, aynı zamanda, nüfusta kendini sağlamlaştırır. Madde âlemine inerek kendisi de maddeleşir. Yahut, bir büyüklüğe, bir kitleye malik olduğu ve haricen fizikî bir vücut görünüşü ile görüldüğü hakkında kendisine şuur gelir. Bundan dolayıdır ki, Manevra alanında, bir ordunun taburları, santraç tahtasındaki askerlere, yürüyen bir aşiret rüzgârın ittiği bir buluta; ve bir meydanda birikmiş bir kalabalık, çok dolu bir kap içindeki, karışan bir madene benzetilebilir.

Fakat, diğer taraftan, nüfus, bir takım canlı elemanlardan yapılmıştır. Yan yana konmuş birçok organizmaların birleşmesi, zarurî olarak bir organizma doğurmaz. Maahaza, şayet bu canlılar, devamlı şekilde bir araya getirildilerse ve bu neviden her toplulukta, ölen kısımlar ve onların yerine tekessür yoluyla gelen kısımlar varsa, nüfusta da, onu, canlı bir vücuda yaklaştıran hatlar vardır, denilebilir. Kendişini yalnız fizikî bir vücut olarak değil, fakat, doğan, büyüyen veya küçülen, tekessür eden veya ortadan kalkıncaya kadar azalan, bir organik vücut haline sokmak ve bilhassa, böyle bir vücut ve organik vazifeler hakkında şura sahip olmak şartile var olabilir ve işleyebilir. Çünkü göreceğimiz gibi, o sadece bunlara karşı pasif kalmaz. Onları sevk ve idare eder, kontrol eder.

Böylece, birbirinden sonra gelen iki görünüş vardır: Mekânda, toprak üzerinde nüfus; kendi tabii hareketini tayin eden biyolojik kuvvetlere tâbi, hayat âlemindeki nüfus.

Evvelâ birincisini mütalâa edeceğiz. Bu, bir tabiiyatçının takip ettiği sıradadır. Çünkü bir tabiiyatçı, hayvanları tetkik ederken, evvelâ onların haricî görünüşlerini, bulundukları yerleri, mekândaki dağılışları, büyük bir kısmı hem cins veya başka cins hayvanlarla olan münasebetlerinden doğan yer değiştirmelerini tetkik ettikten sonra, vücutlarının içine nüfuz eder. Oradaki uzuvların vazifelerini, nesiglerin yenilenmesini, organik tekâmüllerini, ayrı ayrı tetkik eder.

Sosyoloğlara göre, insanlar, bir birlerinden ayrı fertler değildirler, gruplar teşkil etmişlerdir. Ve hakikî beşerî ünite de işte bu gruptur.

Bundan başka, bu gruplar bile, bir birlerinden müstakil değildirler. Bir birlerine yaklaşmaları ile daha büyük bir ünite teşkil etmeğe mütemayildirler. Bu ünite de (arzin nüfusu) dur. Bu, sadece, bir muhit mahsulü müdür? Şüphesiz, uzun zamanlar, bu gruplardan çoğu bir birlerinden ayrı yaşadılar. Ve bir birlerinden haberleri yoktu. Bugün bile, birçok vahşi aşiretler ve birçok köylü cemaatleri vardır ki, ufukları, bulundukları yerin hudutları ötesine geçmez. Fakat insanlar, hayvanlar, nebatlar gibi değildirler.

Daima, muhtelif aşiretler arasında, hiç değilse muvakkat bir takım temaslar olmuştur. Ve yavaş, yavaş bu temaslar, arzin gittikçe büyüyen kısımlarını kaplamıştır. Herodote zamanında bile, eskilerin dünya olarak bildikleri, bütün kısımlarının bir biri üzerine tesir ve aksi tesir icra ettiği, geniş bir bütündür.

Daha sonraları, silâhlı seferler, istilâlar, çabucak çok uzaklara yayılan sarsıntılar hasıl ettiler. (Kulischer) kardeşler, son çıkan bir kipta, on beş asırdan beri, orta Avrupa hadiselerinin, Akdeniz etrafında İranda, Arabistanda, Türkistanda, Çinde, Sibirya'da ve Baltık memleketlerindeki uzak halk hareketlerinin, aksi tesirlerine nasıl maruz kaldıklarını göstermişlerdir. Diğer taraftan iktisadî mübadeleler, daima birbirinden çok uzak bulunan bölgeleri münasebete sokmuşlardır. Bu şekilde, tüccarlar vasıtasile, geniş mesafelerin ayırdığı halkların hayat hakkındaki fikirleri, dünyayı dolaşmıştır. Buna coğrafyanın terakkiyatını da ilâve edelim: Seyyahların anlattıkları, yalnız haritaları tashih etmeğe değil, onları tamamlamağa, haritada, boş bırakılmış yerlere, halk ve şehir isimleri yazılmasına, ve arzin oturulabilecek hemen her parçasının meskûn olduğuna bizi inandırmaya da yardım ederler. Ve böylece arzin nüfusunu düşünmeğe, alışılır. O, bir bütün gibi tasavvur olunur. Çünkü yavaş, yavaş, arz sakinlerinin bütün grupları, bir biriyle münasebete sokulabilecek gibi görünür.

Şu halde, arzin nüfusu, yalnız, riyazî bir ifade değildir. Toprak üzerine yayılmış devamlı, içinde müşterek bir hayatın cereyan ettiği ve iç hareketlerle canlanan, bir kitle teşkil eder.

Şu veya bu noktasında boşluklar bulunsun, incelsin veya kalınsın. Gene, heyeti umumiyesi itibarile mütalâa edilmesi icabeder, cemî bir varlıktır.

Yalnız XVII nci ve XVIII nci asırlardan itibaren ki, Almanya, İngiltere, Fransa, İtalya gibi bir kısım memleketlerde, nüfusun tam ola-

rak sayılması ile meşgul olunmuştur.

Evvelâ ev veya ocak sayısını bulup, bir aileyi teşkil ettiği farzolanın fert adedi ile zarbederek, veyahut, doğum ve ölüm kütükleri yardımı ile, bilvasıta, hesaplanmak istenmiştir. Uzun müddet, bir memleketin bütün nüfusunun, tam bir sayımla, hakikaten sayılmasının mümkün olmadığı zannedildi. Ancak XIX'ncü asırda, medenî memleketlerin bir çoğuna, mümkün olduğu kadar her ferde ferdî bir fiş doldurularak ve bu fişleri, merkezî bir idare tarafından tasnif ettirerek, resmî sayımlar yapmak âdeti girdi. Fakat bugün bile, Afrika ve Asya gibi kıtalarda bu hakımdan, pek çok boşluk vardır.

İki veya üç asırdan beri, dünya nüfus hareketinin, aşağı yukarı bir tahminini yapmak mümkün değil midir? Amerikalı Wilcox'ın son bir tetkikine müracaat edelim. Orada iki şey bulacağız. Evvelâ, XVII'nci asır ortalarından günümüze kadar, salâhiyetli kimseler tarafından dünya nüfusu hakkında yapılan bütün tahminlerin teferriatlı bir listesi yapılmıştır.

İstatistik yok diye, veya mevcut istatistikler çok gayri kâfidir diye, insanlar, küremiz üzerindeki insanların sayısının ne olduğunu, veya ne kadar göründüğünü bilmemeğe razı olmadılar. 1650 den 1700 e kadar, dört muhtelif sene için, beş tahmin, bütün XVIII'inci asrın on beş muhtelif senesi için on altı tahmin, 1800 den 1850 ye kadar 45 tahmin, 1850 den 1900 e kadar 60 tahmin, 1900 den 1930 a kadar 39 tahmin yapılmıştır. Bunlar hiç de faydasız değildir. Evvelâ, bunlardan bazıları revaç buldu. Âlimler, coğrafyacılar, münevver insanlar tarafından, çok defa kitaplarında tekrarlandı. Diğer taraftan, bazı istisnalar hariç, tamamen indî de değildirler. Bu tahminler, yapıldıkları zamanda, bilinenleri hülâsa etmektedirler.

Mahallinde yayılmış seyyahların, kâşiflerin intibaları ile tamamlanmış, kısmî müşahedeler.

Fakat, bizim Amerikan müellif, bunları tenkit etmiş ve tashih etmiştir. (Bu, tetkikin bize verdiği ikinci malûmattır.)

(Wilcox) bu tahminleri tashih ederken, tahminleri yapanların bilemedikleri, bulanradıkları ve bugün bizim bulup tercüme ettiğimiz yabancı kaynakların yaklaştırılması ve karşılaştırılması esasına dayanmış; ve bilhassa, daha beriye doğru olan gelişme hakkında, devrimize yaklaştıkça, halden geçmişe doğru giden (Extrapolation) yapmıştır. Bunu yaparken, hiç şüphesiz, bir takım faraziyeler ele almış, eski devirlere git-

tikçe, intizamı gittikçe şüpheli hâl alan bir tekâmül intizamı kabul olunmuştur. Fakat tabii bunları yaparken, daima kontrol edilmiş, bilhassa en mütevazı, en akla yakın görünen neticeler kabul olunmuştur.

İşte bu suretle hiç şüphesiz ilk defa olarak, hemen, hemen üç asırlık bir müddet için, bütün arzda ve kıtaların her yerinde, nüfusun artması gibi, geniş ve beşer için büyük neticeler taşıyan bir hadiseyi ölçme teşebbüsü göze alınabilmıştır.

Şüphesiz, sadece nüfus adedi, mücerret ve muhtasar bir mutadır. Fakat, içtimai morfolojide, ortaya çıkan ilk mesele, beşer kitlesinin hacmini ve genişliğini, ve büyüme süratini tayin etmektir.

Arzımızın, fezadaki vücutlarla olan mesafesini ölçmek, görünebilen yıldızların sayısını bulmak mümkün olduğu günden beri, maddî âlem hakkındaki fikirlerimizde husule gelen inkılâbı bir kere düşünelim. Bütün astronomik bilgi işte bu esasa dayanmaktadır. Aynı şekilde, nüfus da, bütün içtimai vakıların yerleştirilmesi icabeden en umumî kadrodur. Çünkü, bu büyük vücuttaki cereyanlar, onun genişliği ile, şartlanmıştır. Bundan dolayı, bu içtimai bilginin, birinci ve her halde en mühim bahsini teşkil eder.

İngiliz muharriri (Sammel Johnson), XVIII nci asırda «saymak, modern bir pratiktir. Eski usul, tahayyül etmek, tahmin etmektir. Bu takdirde, mübalâğa etmemek mümkün müdür?» Çok eski zamanlardan, bize bir memleketin, bir şehrin nüfusu hakkında, doğru adedi hiç bir malûmat intikal etmemiştir. Maahaza, (Renaissance) da, Yunan ve Roma klâsik eserleri yeniden karıştırılınca, eski şehirlerin nüfusları hakkında verilen rakamlar, hiç münakaşasız kabul edildi. Ve görüldü ki, Romanın nüfusu 70 den 1 e düşmüş ve Akdeniz âleminin diğer kısımları da, gene bu eski rakamlara dayanarak, hemen hemen, aynı derecede nüfus kaybetmişlerdi. Bunlardan da şu netice çıkarılıyordu ki, evvelki 15 asır zarfında, dünya nüfusu, müthiş surette azalmıştı. (Lattres Persanes'da Montesquieu'ye göre ondan bire düşmüştür).

XVII nci asırda, tamamen indî tahminleri bir tarafa bırakırsak (bu tahminler bütün dünya nüfusu için (4) milyar (60) milyon arasındadır) elde edebildiği en iyi kaynaklara dayanan (Riccioli) tahminini ele alabiliriz. Riccioli, dünya nüfusunu, bir milyar tahmin ediyordu. Bu rakam, toparlak bir rakam olmasına rağmen, hakikatte, kıta nüfuslarının cemi suretile elde edilmişti. Avrupaya (100) milyon nüfus ayırıyordu. Bu rakam pek fazla aldanmadığını gösteriyordu. Çünkü, zamanımızda, Alman (Julius Beloch), evvelâ Akdeniz âleminin, eski, ortaçağ ve zamanı-

mızdaki nüfusunu tetkik ederek, yâni tamamen başka bir usul takip ederek, XVII nci asır başları için, aynı rakama varmıştır. Riccioli Çin'de (200) milyon nüfusun bulunduğunu tahmin ediyordu. Bu rakam, çok mübalâğalı idi (Martini'den alınmıştı). (Wilcox), Çine ait araştırmalarda salâhiyetli beş muasır muharrire dayanarak en fazla (70) milyon bulmaktadır. Bütün Asya için, Riccioli'nin (500) milyonuna mukabil, yalnız yarısını yâni (250) milyonu bulmaktadır. Afrika için, daha iyisi olmadığından, verdiği tahmini kabul etmek lâzımdır. 1650 de 100 milyon yâni Avrupadaki kadar. Fakat Amerikada (200) milyon nüfus vardır, dediği zaman çok ileri gitmiş oluyor. Zamanımızda, Amerika işleriyle uğraşanlar, muhtelif usullerle XVII nci asrın ortaları için (13) milyonu bulmaktadırlar. (Bugünkü Kanada ve Birleşik Devletler topraklarında yalnız bir milyon).

Bütün dünya için ceman, o devir için, bir milyar yerine (450) milyon. (Riccioli) nin tahmini, (1) milyar, XVIII inci asırda, büyük istatistikçi Süssmilch tarafından tekrar ele alınmıştır. Maahaza dünya nüfusu, yalnız XIX uncu asrın ortalarında bu seviyeyi bulacaktır. Yâni, XVII inci asrın ortalarından beri, hemen hemen, iki misli olmuş demektir. Fakat bütün bu devre zarfında, denilebilir ki, bu iki misli oluş, hemen hemen hiç farkına varılmadan hasıl olmuştur. Hakikatte, XIX uncu asırdan evvel, dünyada, düşünüldüğünden çok daha az nüfus olması icabeder.

Şimdi, zamanımızdakilerin, geriye doğru olmak üzere yaptıkları tahminleri ele alalım. Bütün arz için, şu rakamları buluyoruz:

Seneler	Mutlak rakamlar	Nisbî rakamlar
1650	456 milyon	100
1750	660 »	142
1800	836 »	180
1850	1 098 »	237
1900	1 551 »	340
1929	1 820 »	395

(hâlen iki milyara çok yakın)

Hülâsa, dünya nüfusu, üç asırdan az bir zaman zarfında, hemen hemen dört misli olmuştur. Surasını da, belirtelim ki, 1900 e kadar artış nispeti gittikçe süratlenmiştir. Birinci iki misli olma devresi: 1650 den 1825 e kadar yâni 175 sene.

İkinci, iki misli olma devresi, 1800 den 1910 ciyârına kadar yâni 100 sene.

Fakat, yarım asırdan beri artış nispeti, istikrar bulmağa meyyaldir. 1850 den 1900 e kadar çok serî idi. O zamandan beri, daha ziyade bir yavaşlama var.

Şimdi muhtelif kıtalar için vaziyetin ne olduğunu görelim: Avrupa, artış nispetinin, artmaktan geri kalmadığı tek kıtadır. 1650 den 1805 e kadar 155 senede iki misli. 1805 den 1900 e kadar 95 senede iki misli. 1850 den 1930 a kadar 80 senede iki misli olmuştur. Bu bakımdan Avrupa, Asya ile canlı bir tezat teşkil eder. Asyanın, artma nispeti, XVII inci asırdan beri, hemen hemen aynı kalmıştır: 140 senede iki misli. Birleşik Amerika Devletleri, şu hususiyeti arzederler: Beyazların yerli halkın yerine kaim oldukları, fakat henüz kalabalık olmadıkları devirde nüfus, hafif de olsa azalmıştır.

Sonra, son iki asır esnasında, mühim bir artış olmuştur. 1760 dan 1800 e kadar 40 senede, iki misli; 1800 den 1840 a gene iki misli, 1840 dan 1900 e kadar, 60 senede üç mislinden fazla artmıştır. Fakat artış nispeti 1900 den beri hemen, hemen yarı yarıya azalmıştır. XVIII inci asır sonunda, Şimalî Amerika kadar az nüfuslanmış olan Cenubî Amerikada nüfus 1800 den 1850 ye kadar, iki mislinden fazlaya, 1850 den 1932 ye kadar dört mislinden fazlaya çıkmıştır. Şimalî Amerikaya nazaran 50 sene bir gecikme vardır.

Avrupa, bu bakımdan, Asya ve Amerika arasında orta bir vaziyette, artış nispeti birinciden çok, ikinciden az, bir durumda bulunuyordu. Dünya nüfusunun, kıtalar üzerine nasıl inkısam ettiğini görelim. XVII inci ve XVIII inci asırlarda, kabaca denilebilir ki, beşer nüfusunun beşte biri Avrupada, beşte biri Afrika'da, Asyada, yarıdan fazlası, Amerikada da, % 2-3 ü bulunuyordu.

Hâlen, dünya nüfusunun yarısı gene Asyadadır. (Asya, kabili iskân sathın üçte birini bulmaz.) Asya bugün de, en büyük insan deposudur. Avrupa, hissesini çok arttırmıştır. Kabili iskân sathın onda birini işgal etmediği halde Avrupa, dünya nüfusunun onda üçüne sahiptir. Eğer, Afrika nüfusunun, üç asırdan beri aşağı, yukarı olduğu gibi kaldığını kabul edersek, siyahlar kıtasının umumî yekûndaki hissesi beşte birden, 13 te bire düştüğü görülür.

Amerika nüfusuna gelince, o çok arttı. Fakat hâlen, ancak dünya nüfusunun 8 de birini teşkil etmektedir. Halbuki, yeni dünyanın sathı, kabili iskân dünyanın dörtte birinden çok büyüktür.

Dünya nüfusunun üç çeyreğinden fazlası, % 80 e yakını, bugün, (XVII inci asırda % 75 i) Avrupada ve Asyada bulunmaktadır. Bu nisbî artış, Avrupa sebebiledir. Wilcox'da, eski mutaları tenkit ederek elde ettiği bu tahminlerde, tenkit edilmiştir.

Kuczynski belirtiyor ki, nüfusunu % 10 bir hata ile bile bildiğimiz memleketler nüfusu dünya nüfusunun beşte üçüdür. (100 sene evvel beşte biri idi).

Bilhassa Çin'de, tahminler 325 ile 525 milyon arasında, Asya için ise 960 milyonla, 1260 milyon arasında değişmektedir. Bu rakamlardan en küçüğünü de alsak, Asya, gene dünya nüfusunun yarısını ihtiva etmektedir. Şimalî Amerikaya gelince, katî olarak biliyoruz ki, buranın nüfusu, 100 seneye yakın bir zamanda, 30 milyondan 150, 180 milyon civarına geçmiştir.

Kıtalar için evvelce söylediğimiz nispetlerle iktifa edebiliriz. Şimdi bu vakılardan ne netice çıkarmalıdır? Hiç şüphesiz bu üç asır zarfında, nüfusun umumî hacmi, mekânda işgal ettiği kısımlar itibarile büyük değişiklikler oldu. Nüfus, dört mislinden fazlaya çıktı. Bugün bu nüfus kabili iskân toprakların, geniş kısımlarına yayılmıştır. Buralarda, evvelce dağınık ve nadir Aşiretler bulunmakta idi. Bu büyüme ve genişleme hareketi gittikçe artan bir ritm ile, hiç değilse 1900 e kadar devam etti. Sanki insan dalgası gittikçe kabararak, kendisini hapseden sedleri yıkmış, tıpkı, bir seylâbın bütün bir ovayı kaplaması ve evvelce orada görülen gölcükleri ve akar suları örtmesi gibi daima uzaklara gitmesi gibi görünen bu hareketlerin genişliği üzerinde durmak hoşumuza gidiyor.

Bununla beraber, geçmişteki ve bugünkü kıta nüfuslarını mukayese ettikten sonra, en ziyade gözümüze çarpan, arzın muhtelif kısımlarını nüfuslandıran kitlelerin birbirlerine nazaran nisbî ehemmiyetleri değişmediği halde bu mühim nüfus artışının husule gelebilmiş olmasıdır.

Henüz nüfusun 4 te üçünden fazlası, Avrupa ve Asya'da, eski dünyada bulunmaktadır. Avusturalya ve Polinezi Polynésie (yâni hemen, hemen bütün Oseani) % yarındır. Değişiklikler en ziyade, Avrupa, Asya grubu içinde, mahsustur. Fakat Asya, her zaman beşer nüfusunun yarısını ihtiva etmektedir. 1650 de % 54, 1929 da % 52, çocuklarda ve büyüklerde insan vücudunun muhtelif yerlerini ölçerken (Baş, göğüs kafesi, karın, âzalar) daha büyük nisbî değişiklikler bulunur.

İçtimâî morfoloji ile meşgul olan herkes için, en esaslı vakıa budur.

Beşer nüfusu, kısımları her taraftan gelen rüzgârlarla dağılacak olan cansız bir toz kitlesi, geniş bir sahaya yayılacak bir mayi kitlesi, ve hattâ, toprağın kendilerine müsait şartları ihtiva ettiği yerde çoğalan ve kök salan nebatlar ve hayvanlar gibi de, değildir.

Bilâkis, herşey, sanki beşer kitlesi, kendine mahsus muayyen, müstakar, ve nispeten hareketsiz, bulunduğu yerde büyüyen kadrosundan çok yavaş ve pek istisnâî hallerde çıkan, bir hünyeye malikmiş gibi cereyan eder. Bütün diğer organizma kitlelerinden başka bir mikyasta, şeklinin mahbusudur.

Bu kuvvetli istikrarın sebebi nedir. Uzun zamandan beri, sebep olarak fizikî şartlar ileri sürüldü ve bunları hesaba katmamak manâsızlık olur. Çöller, dağ silsileleri, geniş denizler: İşte insanları ekseriyetle, yer değiştirmekten alıkoymuş büyük mânialar. En münbit topraklar, denizden mütevazı bir yükseklikte uzanıp giden ovalar, müsait iklim şartları olunca, ilk defa iskân olunması çok muhtemel olan yerlerdir. Fakat bu nevi izah çok basittir. Eğer fizikî muhit bu bakımdan, yâni genişlemesi bakımından insan üzerine tesir ederse, insan da, bilhassa insan cemiyetleri, toprak üzerine, belki de, daha fazla tesir ederler.

(Lucien Febvre), beşerî coğrafya mektebinin, hiç değilse bu mektebin bazı mümessillerinin muayyeniyetçiliği tenkit ederek, her tarafta, görünüşte insanların yerleşmelerine müsait ve fakat ihmal edilmiş yerler vardır. Bunun yanında, gene her tarafta, çok gayri müsait görünen sahalar vardır ki, orada insanlar vardır, ve toprağa, ihtimal haricinde olmasına rağmen irade kuvvetile bağlanırlar. Sudan'da, tenevvü fazla, toprak münbittir. Fakat nüfus azdır. Misisipi vadisinin zengin ovalarında, henüz, pek az ve dağınık bir nüfus vardır. Tabii mânilere gelince, bunlar insanları durdurmamıştır.

Asyanın en uzak parçalarından koparak. Garbî Avrupaya kadar gelen istilâ cereyanlarını düşünmek kâfidir.

Son etnoğrafik keşifler bize gösteriyor ki. pasifiğin Asya ve Amerika kıyıları, ikisi de, aynı medeniyetin bölgesi idiler. Teknik icatlar, âletler, silâhlar ve hattâ lisan. adalar boyunca ilk denizciler tarafından yayılmıştı.

Zamanımızda ve bir asırdan beri, mükemmelleşmiş nakil vasıtaları, uzun mesafelere gitmeği kolaylaştırmıştır. Demek oluyor ki, insan gruplarının genişlemesine muhalefet eden tabii şartlar değildir. Bu bakımdan iktisadî ve millî şartları ileri sürmek daha tabii gibi görünecektir. Arzın

ilk nüfuslanmasında, hiç şüphesiz avcılık hayatı, av ve balık avı, insanların yer değiştirmelerine sebep oldu: Göçebeler çadırlarını beraberlerinde taşıyorlar, ve daima yeni mahallerde kuruyorlardı. Ziraat, insanları toprağa bağladı. Uzun asırlar, nüfusun, şimdikinden daha ziyade bir yere yerleşmiş olarak kalması, belki de bu şekilde izah olunabilir. Maahaza, köylü, şehirde çalışmak üzere tarlasını terk etti. Fakat, eğer sanayi hakiki bir iç muhacerete sebep oldu ise, o da, bu sefer insanı fabrikanın yanına tespit etti. Sinaî şirketler bir defa teşekkül etti mi, artık azalarını tutuyorlar. Aynı zamanda millî muhitler teşekkül etti. Bu millî muhite dalmış olanlar üzerinde, çok kuvvetli tesirleri vardır. Artık, insan, başka bir yerde aynı lisani, aynı âdetleri, aynı yaşama şeklini bulacağından emin değildir.

İktisadî itiyatlar, millî itiyatlar: Bu, insanları şimdiye kadar yaşadıkları yerde tutan, hareketsizlik prensibi, yâni itiyattır.

Fakat, itiyat bir prensip değildir. Bir neticedir. İnsan içtimaî kuvvetlere itaat eder. Bu kuvvetler onu bulunduğu halde durmağa teşvik eder. Fakat onu değiştirmeye de teşvik eder. Umumî olarak bir grubun iktisadî teşekkülü, millî karakteri gibi, sebep olmaktan ziyade, netice olarak mütalâa edilmelidir. Eğer insanlar, müstakar iktisadî gruplar teşkil ediyorlarsa, mekânda muayyen bir şekilde dağıtılmış olmalarındandır.. Bugünkü modern şekillerine göre sanayiî gelişebilmesi için, muayyen bir topluluk ve temerküz derecesine varmış bir nüfusun mevcut olması lâzımdır. Milletler, oldukça nüfuslu vilâyetler ve bilhassa, şehirler arasında sıkı ve devamlı münasebetler, ve oldukça kesif bir nüfusta müşterek fikirler doğunca, teşekkül edebilmişlerdir. Görülüyor ki, tekrar nüfusun şekillerine geliyoruz. (Hacim, çehre, kesafet). Bir nüfus, zamanla, kendi bünyesi, tabiî muhitte ve maddî şekilleri ile ele alınan komşu nüfuslarla olan münasebetleri hakkında, zamanla, şuura sahip olur. Her grup yavaş, yavaş diğer gruplar arasında yerini yapar. Onlara bağlıdır. Fakat aynı zamanda onlardan ayrılır. Kısımlarının sıkışması, yer değiştirmesi veya ayrılması suretile olacak şekil değişikliklerine mukavemet müşterek hissi, bir kuvvettir.

İş bölümü, muhtelif sanatlar arasındaki bağ, bir bölgede, aynı nüfusu teşkil ettikleri hakkında şuura sahip bir grup içinde tecessüs ettiği içindir ki, bir tecanüs prensibidir ve devam edebilir. Millî his, kendi kendine hasıl olan bir vakıa üzerinde, biraz girift ve müphem bir düşü nüştür. Bu vakıa da, aynı mahallî kadro içinde, nesiller boyunca yana yana yaşamağa alışmış ailelerin devamlı grupmanıdır. İnsanlar aynı ma-

hallerde doğar ve ölürler. Bir birleriyle evlenirler. Kurdukları aileler orada devam eder. Müştereken, bir birlerini, aynı cevherin vakıaları gibi tasavvur ederler.

Arz üzerinde, grupların dağılışının gösterdiği, istikrarın prensibi, işte budur. Ve bu, beşer nüfusunun en karakteristik hatlarından birisidir. Bu mukavemet kuvvetinin hudutları vardır. Tarih boyunca, birçok halklar, yer değiştirmişlerdir. Bu yer değiştirmeleri kolaylaştıran halkın ekseriya topluca yer değiştirmesi idi. Ve ekseriya da, yerleştiği yerde esasen, uzun zamandan beri bulunmuyordu. Ve belki de bu yerleri kuvvete dayanarak fethetmişti ve şimdi, yeni fatihler önünde çekiliyordu.

Evvelce, nüfusun, daha küçük daha az kesif, daha az toplu ve daha az müstakar ve durmadan şekil değiştirir halde olması muhtemeldir. Yerleşmiş ve sulhu nüfuslar için aynı değildi. Bunlar bulundukları yerde büyüyorlar, kendilerini diğer nüfuslardan ayıran boş yerleri ve kendi içlerindeki boşlukları, artışları ile dolduruyorlardı.

Sanayi ile, bu artış, daha süratli bir ritm aldı. Fakat şurası şayanı dikkattir ki, dünya nüfusu, üç asırdan az bir zamanda dört misli, Avrupa nüfusu hemen, hemen beş misli olduğu halde, arz üzerindeki tevezzüü büyük değişikliklere maruz kalmamıştır.

Şüphesiz, bu devrede, Amerika gibi geniş kıtalar Avrupa nüfusu elemanları ile nüfuslanmıştır. Çünkü, içtimai hayatın ve bilhassa iktisadi hayatın modern şekilleri icabı, her memlekette bir kategori insan vardır ki, bunlar, bütün içine yerleşememişler, orada kök salamamışlardır ve grup bunları âdetâ, grubun sathına çıkarır ve tutar.

İşte bu fakir köylüler, ve en kötü şartlar içinde bulunan sanayi işçileri, muhacereti besleyen, dalgalanan nüfusu teşkil ederler. Fakat bu şekilde, Avrupa ve Asya nüfusları, artmaktan geri kalmayan cehverlerinden, pek küçük bir kısım kaybetmişlerdir. Mekânın, diğer mekânlar hakkındaki fikirlerin ve diğer bir çok sebeplerin cazibesine rağmen, grupların dağılışındaki bu istikrar nüfusu daha kalabalık ve daha kesif olduğu zamanlarda daha kuvvetli olan, ve insanları bulunduğu yerde tutan, diğer (müşterek bir fikir ve kanaatla) izah edilebilir. Bu müşterek fikir, her grubun kendi maddî şekli hakkındaki fikirdir.

Nüfus Kesafeti, Büyük Şehirler

Gerek bütün dünya itibarile olsun, gerek bir kıta veya memleket için olsun, nüfusun miktarını bilmekle iktifa edemeyiz. Bu nüfusun hangi genişlik üzerine dağıldığını da, bilmek lâzımdır. İşte buna (nüfus kesafeti) derler. Kesafet derecesi her satırh mikyasına (kilometre veya mil murabbai) isabet eden nüfus miktarını veya her nüfusa düşen arazi miktarı şeklinde hesap olunur.

Aynı memleket dahilinde dağlı mıntakalar, ziraate gayri müsait yerler, az nüfuslu sahalar, yanında büyük sanayi müesseselerinin mebzulen bulunduğu gayet kesif nüfuslu yerler mevcut bulunabilir. Böyle bir vaziyette, vasatî nüfus kesafeti hakikat halde memleketin hiç bir tarafındaki kesafete tekabül etmeyebilir. Bu vaziyette, nispeten daha mütecanis ve mahdut sahalar üzerinde kesafet hesapları yapılır. Aynı zamanda muhtelif mähallerin vasatîden inhırafları hesap edilmek suretiyle kesafet hesaplarını vâzıhlaştırmak mümkündür. Eğer bu inhıraflar vasatîden yüksek iseler, iskân şeraitinin çok değişik olduğu anlaşılır. Bu takdirde bu değişikliğin derecesi ölçülür. Meselâ Fransanın vilâyet, kanton ve arondismanları kesafet derecelerine göre büyükten küçüğe doğru sıraya konulacak olursa, medyan ve kuvartiller hesap edilmek suretile kesafet itibarile ortada veya muhtelif onluk bölümlerdeki mevkiler tebarüz ettirilir.

Nüfus kesafeti bize bu suretle basit ifadeler halinde, sadece biyolojik bakımdan organize insanlar arasında değil, fakat cemiyet halinde yaşayan insanlar arasındaki yakınlık derecesini gösterir ki, bu da, insanlarla nebatat ve hayvanlar arasındaki esaslı farkı teşkil eder. Cemiyetlerde insanların tefekkürleri, hisleri hareket tarzları, aralarındaki münasebetlerin artması ve sıklaşması derecesine göre tahavvüller gösterir. Sureti umumiyede içtimaî kesafet arttıkça temaslar da daha kolay olur. İnsanların birbirlerine yakınlığı sıkı olunca, kesif bir cemiyet şeklini alır, ve bu hal gayet bariz içtimaî psikoloji hâdiselerine yol açar. İnsanlar birbirine yaklaşıp sıkı bir halde yaşayınca, ölüm, doğum ve evlenme hâdiseleri değişiklikler gösterir ve bu hâdiseler bildiğimiz veçhile şehirlerde ve köylerde aynı manzarayı arzetmezler. Keza, kesif nüfuslu

memleketlerde nüfusun bir taraftan diğerine akışı daha çabuk ve daha vâsi miyasta olur. Memleket dahil ve haricinde muhaceret çoğalır. Hulâsa, demoğrafik hadiseler mecmuası eserden müessire ve müessirden esere doğru, nüfus kesafeti derecesile alâkadardır. Şimdi kaba taslak bir şekilde dünyanın nüfus kesafetini tasvir edelim. Hesabımıza yalnız kıtaları ve adaları dahil edeceğiz. Ratzel meskûn dünyanın heyeti umumiyesine (Oekoumène) namını veriyor ve vakit vakit vapurlar geçen denizleri de sıcak ve mutedil iklimleri, şimal soğuk mıntakasının bir kısmı dahil olmak üzere, dünya sathının altıda beşini hesaba sokuyordu.

Şimdi memleket itibarile bir kesafet haritasını ele alalım. Nispeten kesif nüfuslu mıntakalar (kilometre murabbainda 50 den fazla nüfus olan yerler) mahduttur. Bunlar İngiltere, Fransa, İspanya (cenup hariç) İtalya, Belçika, Holânda, İsviçre, Almanya, Avusturya, Macaristan, Danimarka olmak üzere Avrupanın küçük bir kısmını teşkil ederler. Bundan sonra aynı kesafette Hindistan ile Çinin bir kısmı vardır.

Ayrı ayrı üç kesafet sahası teşkil eden bu yerler bir araya getirilirse Avrupanın tamamını kaplamaz bile. Buna Birleşik Amerika Devletlerinin Şark sahilindeki (Fransadan daha küçük olmak üzere) küçük bir parçasını da ilâve edebiliyoruz. Buna mukabil böyle kesif nüfuslu ihtiva eden kıtalardan meselâ Asyanın merkezi ile Şimal kısmı, Afrika'nın şimalinin çöl kısmı, yine aynı kıtanın cenubundaki sıcak mıntaka, cenubî Amerikanın bütün merkez sahası, Şimalî Amerikanın Şimalî kısımlarıyla merkezin garp tarafı, şarkta şerit gibi bir kısım hariç olmak üzere Avusturalyanın en büyük kısmında, kesafet kilometre murabbaina bir kişiden aşağı düşmektedir. Yâni bu sahalarda nüfus kesafeti âzami ile asgarî arasında tebeddül etmekte olup, bunların umumu üzerinden kilometre murabbainda 15 nüfusu gösteren vasatî bir kesafet tahakkuk etmektedir. Nüfus Avrupa'da (Sovyetler Birliği dahil olmak üzere) kilometre murabbaina 52, Asyada bunun misfı, Amerika'da sekizde biri ve Afrikada onda biri kadar kesafet görülmektedir. Avrupada bazı mücavir memleketler de vardır ki, bunlar da, meselâ İngiltere, Fransa, Polonya, Holânda, Almanya, Danimarka, Macaristan, Çekoslovakya ve İtalyada. 52 Avrupa vasatisine mukabil, yine vasatî olarak 128 vasatî kesafet hesap olunabilir. Bu saydığımız devletler Avrupa kıtasının % 23.7 kısmı üzerinde yine kıta nüfusunun % 55 ini temsil eder. Avrupa Rusyası ise, vasatî 26 kesafet ile (Ukranya'da 64, Beyaz Rusya'da 39) Avrupa mesahasının % 43.5 kısmı üzerinde nüfusun % 23 kısmını ihtiva eder. Bu iki had arasında, geri kalanlar yâni şimal memleketleriyle Portekiz,

İspanya, Romanya, Yunanistan, Yugoslavya ve saire 40 ile 60 arasında değişen vasatî bir kesafete maliktirler. Fakat umum Avrupa nüfusunun ancak % 22 sine tekabül ederler.

Birleşik Amerika'da vasatî nüfus kesafeti Rusya'dan aşağı olmak üzere 15.7 dir. Bu vasatiye memleketin en büyük bir kısmında tesadüf olunur. Yalnız merkezî Atlantik mintakasinda Avrupada görülen kesafete yakın olmak üzere kilometre murabba başına 99 kişi isabet eder.

Bu kesafet farklarının azalmakta olduğu ve nüfus kesafetinin hiç değilse Avrupada yeknasak bir hale gelmek yolunda olduğu zannolunabilir. Fakat vaziyet hiç de böyle değildir. Eski Rusyayı ve bugünkü Sovyetler İttihadını hariç tutarak mütevali sayımlara nazaran bütün Avrupa memleketlerinde vasatî kesafetleri hesap edelim. Bu kesafet son 80 sene zarfında oldukça muntazam şekilde artmıştır.

Seneler	Vasatî Kesafet
1850	44.5
1870	50
1890	57
1910	66
1930	75

Bu vasatîler çok farklı ve büyüklükleri yekdiğerine muadil olmayan memleketler üzerinde hesap olunmuştur.

Şimdi bu memleketlerin kesafetleri arasındaki fark ile umumî vasatî arasındaki farkı hesap edelim. Ve her devredeki vasatî kesafeti (100) e یرca edelim. Ve vasatî inhirafın ne olduğunu görelim.

Seneler	Vasatî Kesafet	Nisbî Adetler				
		Vasatî İnhiraf		Vasatî Kesafet	Vasatî İnhiraf	
		Basit	Mürekkap		Basit	Mürekkap
1850	44.5	31	26.7	100	69.5	60
1870	50	33	29	100	66	58
1890	57	37	31	100	65	54.5
1910	66	49	41.5	100	74.5	63
1930	75	52.7	45	100	70	60

Bu tabloda görülüyor ki, (son iki sütuna ve bilhassa en son sütuna nazaran 1850-1890 devresinde yavaş yavaş, farklar azalmakla beraber, 1930 da tamamen 1850 vaziyetine gelmiştir. Bu netice 80 senelik bir devrede vasatî kesafetin yarıdan fazla artmış olması ve en yüksek en hafif

kesafet arzeyeleyen memleketlerin evvelki memleketler olmaması itibarile daha ziyade dikkate şayandır. Öyle anlaşılıyor ki, (1890) a kadar nüfus oldukça yeknesak surette dağılmış ve bu tarihten sonra yeni âmil-ler ortaya çıkarak kesafeti bir kısım memleketlerde az ve bir kısım memleketlerde de fazlaca artırmaya başlamıştır.

İstatistik bakımından nüfus kesafeti insanların toprak üzerinde dağılışı tarzının gayri tam bir ifadesinden başka bir şey değildir. Herhangi bir nüfus kitlesi bir arazi sahası üzerinde dağınık veya toplu bir halde bulunabilir. Bu topluluğun da, muhtelif şekilleri vardır. Evvelâ, şehirlerle köyleri ayırabiliriz. Fransa'da (2000) den az nüfuslu yerlere köy (Rural) derler. Fransa'da 1846 da bu tarife dahil nüfus miktarı umum nüfusunun dörtte üçü nispetinde idi. (% 75.6), bugün (1931 de) bu nüfus umumî yekûnun yarısından daha azdır. (% 48.8). Bu nispet değişikliği bir hayli mühimdir. Fakat şehirler nüfusundaki bu artışın mânası nedir? Orta ve küçük şehirlerin vüsatleri artmaksızın adetleri mi artmıştır? Böyle ise, küçük bir şehirle büyük bir kasaba ve genişçe bir köy arasındaki fark pek az mahsûs olduğundan bu gruplanmadaki değişiklik pek mahdut olmak lâzımgelir. Yoksa bu insan akınlarından en ziyade büyük şehirler mi istifade etmişlerdir? Fransa'da (100) binden fazla nüfuslu şehirlerin nüfus yekûnları 1800 senesinde 800 000 iken şimdi 7 milyona baliğ olmuştur. Bu büyüklükteki şehirlerdeki nüfus aynı devre için İngilterede bir milyondan 18 milyona, Almanya'da 300 şehirde 20 milyona çıkmıştır. Yeni memleketlerde ise bu kabil şehirler umum nüfusun pek mühim bir kısmını teşkil eder. Meselâ Avusturalya'da nüfusun yarısı yedi şehirde toplanmıştır. Sadece Sidney ve Melbourne şehirleri umum nüfusun üçte birini ihtiva eder. Bütün dünyada hâlen bir milyonu mütecaviz nüfusu olan şehirler adedi (31) dir. En mühim hüccet son asırda büyük dev şehirlerin zuhurudur. Arz üzerinde üç milyonu mütecaviz nüfuslu 8 şehir bulunmaktadır. Bunlar Nevyork (7) milyon kadar, Tokyo (5,5) milyondur. Paris banliyösü ile beraber bu rakamı geçmektedir. Londra ve Berlin 4 200 000, Moskova 3 600 000, Şanghay ve Şikago 3 300 000 dir. Leningrat 3 milyona yaklaşmıştır. Bundan sonra Viyana ve Filadelfiya hariç olmak üzere bir milyonluk şehirler gelir. Bu muazzam şehirler eski zamanlarda görülmeyen bir şekildedirler. Gerçi bu 3 milyonu mütecaviz nüfusun şehirleri toplayacak olursak ancak hûgünkü Fransa nüfusuna muadil bir rakam yâni 40 milyon nüfus buluruz. Fakat bu şehirler yeni müesseseleri ve örflerile diğer şehirler ve hattâ köy medeniyeti üzerine pek mühim tesirler icra eylemektedirler.

Bu yeni şehir teşekkülleri içtimai faaliyetin bütün sahalarında yaşam tarzlarını değişikliğe uğratmıştır. Bu itibarla bu yeni şehirleri, dinî, iktisadî ve siyasî morfoloji bakımlardan mütalâa etmek mümkündür. Evvelâ dinî bakımı nazarı itibara alalım:

İlk çağda birçok haldeler mabetlerin etrafında teşekkül etmiş ve şehirlerin yerleri, hudutları ve başlıca bölümleri muayyen ve sabit kalmıştır. Bu beldelerde, resmî merasim, oyunlar, bayramlar ve ibadetler vesilesile büyük insan kitleleri toplanmışsa bile bu toplanışlar devresi muvakkat olmuştur. Meselâ (Delphes) de, (Olumpiya) da, Korentte böyle idi. Buralara Yunanistanın her tarafından kafileler heyetler halinde geliniyor ve bundan sonra yine yerlerine dönüyorlardı. Yunanlılar arasında siyasî bir Konfederasyonun merkezi olan Delos bile şark ve garp-tan gelen tüccarların birleştikleri bir yer idi. Bu sebeptendir ki, Delosda bir Sinagog, bir Mısır mabedi olduğu gibi italyanlar tarafından kendi ilâhlarına tahsis edilmiş binalar da vardı. Bu şehirde sair menfaatların din tesirine tabi olduğu görülmektedir. Esasen eski Yunanistanı ve Romada din ve politika bir birine bağlı bir halde idi. Mezhep grupları vüsat kesbedince, bilhassa hristiyanlık âleminde dinî faaliyet merkezleri arttı. Ve birbirinden farklı hüviyetler arzeyelemeğe başladı. Vaktile muayyen tarihlerde halkın akın ettiği mukaddes yerlerle daha sonraları mühim zevatın, dinî merasime memur kimselerin ve hattâ dünyanın her tarafında dinî münasebatı idare eden kimselerin bulundukları mevki-lerde aynı vaziyet görülmüştür. Gerçi, ancak dindar kimselerden mürekkep bir cemiyette şehir dinî bir tesir altında olduğu gibi aynı zamanda mahallî papas sınıfının merkezi olur. Fakat en büyük beldelerde kilisenin vahdetini temin eden beynelmilel mahiyette bir rûhbanî muhit teşekkül eder. Bu gibi yerlerde rûhban sınıfı siyasî kudretlerle temas neticesinde daha büyük bir kuvvet iktisap eder. Bununla beraber, nüfus artıp gittikçe daha ziyade temerküz ettikçe, dinî merkezler artık yeni bünyeyi terkip etmekten ziyade kendileri ona intibak etmeğe başlarlar. Kilise şehir muhitinin tesiri altında millileşir. Şehrin başka organlarının eline geçen maddî salâhiyetlerini tedricen kaybeder. Fakat şehir hududu içinde yine uzun bir müddet kendisine mahsus ibadet yerleri, katedrallar gibi yerleri muhafaza etmekte devam ediyor. Fakat şehrin geri kalan kısmı gittikçe lâikleşir. Bilhassa kövlerden şehirler nüfus akını kilisenin kontrolundan kaçır. Çok geçmeden şehrin ilk kadrosu silinir. Ve gittikçe genişleyip hareketlenen, nüfus kalabalığı arasında boğulur. Gerçi büyük şehirlerde dinî teşkilât yine bakîdir. Arşevекlik ha-

line geldiği 1622 den beri bir dindar Paris var ki, bu Paris gerek âzasının adedi ve gerek mensuplarının nazarında bina, kilise, manastır, mektep gibi müesseselerinin perestiji sayesinde Fransadaki din hayatının daimi merkezi ve hâkim organı olmuştur. Fakat, dindar şehir kendini çekmiş ve hüzülmüş gibi görünür. Eskiden görülen küçük şehirlerin ev ve sokak manzaralarını muhafaza eden bazı sakin mahallelerde, bu mahalleler âdeta büyük yeni beldenin içinde köylerin bir temadisi ve şehir muhitlerinin köy ile temas noktası gibi bir manzara arzeder. Bununla beraber kilise büyük şehirlere intibak gayretindedir. Patronajlar, amele, mahfelleri kurar, kenar mahallelerin içtimaî hayatına iştirâk eder. Kendi hususi müesseseleri üzerinde de icrayı tesir eden faaliyet ve propaganda vasıtalarına tabi olur. Fakat tamamen başka bir tesir altında inkişaf eden nüfus toplulukları içerisinde artık kendi simasını bulamaz.

Şehir, siyasî organ olınak bakımından mütalâa edildiği takdirde de, aynı mülâhazalar vardır. Orta çağda kommünler aynı veçhile teşekkül etmişlerdir. Kasabalarda oturan burjuvaların vaziyeti bir statü ile muayyen idi. Bunlar mahallî birçok imtiyazlara sahip idiler. Şehirlerin idaresine ya meclis âzası veya bu âzayı ve hâkimleri intihap eden kimseler sıfatile iştirak ederlerdi. Şehirler, her biri kendi hususi hayatını süren idarî cüzütamlar halinde mahallelere taksim olunmuştu. Şehirin hudutları muayyen idi. Bu vaziyette sabit bir çerçeve içinde mütesanit bir manzara arzeder. Politik bir uzviyetin kendi mahdud sahası içinde bu halini muhafaza etmek istemesi ve hariçten gelen kimseleri kendisinden uzak tutması pek tabîi idi. Bununla beraber çok geçmeden eski tipte kommün idaresi şeklinde olan bu şehirlerle parlamentoları, vali daireleri, büyük askerî ve millî müesseseleri ile vilâyet şeklinde siyasî yeni bir teşkilât manzarası arzeder. Daha geniş şehirler arasında bir fark hasıl olmağa başladı. Bunlar kralların saraylarını, âli şûraları, nezaretleri, daha sonraları meclislerin içtima mahallerini ve her taraftan kinden fazla memur gruplarını kendisinde toplayan devlet merkezleri idi. Daha merkezî mahiyette siyasî bir hayatın ihtiyaçlarına tekabül eden bu yeni şehir teşekkülleri sanki diplomatları birleştiren ve ocnebî ekâbirinin ziyareti ile beslenen yeni bir ruh varmış gibi, yekdiğerine yakın hatlarla hemen baştan başa bütün Avrupada aynı zamanda belirdiler.

Asrî büyük şehirlerde idarî, siyasî ve hükûmete ait bir hayat mevcuttur. Fakat bu hayat, o şehirlerin ancak bir görünüşü olup onu arayıp bulmak lâzımgelmektedir. Veyahut bu hayat geniş bir gövdede, mahdud bir uzuv gibi, bir tek mahallede tecerrüt etmiş gibidir. Veyahutta uzuv-

ları her tarafa dağılmıştır. Bütün bu merhalelerde siyasî düşünce bu yekdiğerini takibeden şehir şekillerinin damgasını taşır. Ve o şekillerle karışmış bir halde bulunur.

Bir şehrin ve uğradığı tahavvüllerin sokaklarının, evlerinin ve nüfusunun tarihi bu bir tek noktai nazardan yazılabilir. Bu tarih hükûmetin ve rejimlerin tarihini anlamağa yardım edecektir.

Nihayet, bir de, iktisadî şehir vardır. İlk siteleri teşkil eden dinî ve siyasî unsurların zarurî veya lüks ihtiyaçlarının temini zarureti böyle bir şehrin mevcudiyetini haklı gösterir. Ev, çiftlik, köy iktisadiyatından sonra, bilhassa köylerle münasebette bulunan küçük kasabalar iktisadiyatı, veya şehirler arası mübadelesi olan orta çapta zanaatkâr şehirleri iktisadiyatı, Belediye meydanı, kilise meydanı yanında, bazan bunlardan biri veya diğeri ile karışan büyük ticarî yolun gittiği pazar yeri, haller, muhtelif pazarlar ve muhtelif haller vardır. Bu büyük ticarî yol üzerine de muhtelif zanaat sokakları, dibağlar sokağı, çerçiler sokağı ilâh... açılır. Muhtelif sanatlar, böylece, kendilerine tahsis edilen mahalde, yanyana dizilmekle kendileri hakkında bir şuur edinirler. Bu sokakların bir birlerine yakınlıkları, teşkil ettikleri şebeke, esnaf teşekküllerindeki meratip silsilesi ile, birbirleri arasındaki münasebetlerin bir ifadesi, bir aynasıdır. Alıcılar, buralarda dolaştıkları zaman, yalnız sergilere bakmakla, kendi kendilerine, şehirde kalmakla beraber, mübadele dünyasına girdiklerini hissederek. Burjuvalar, asiller, mümtaz insanlar, yahut (mademki iktisatta, roller durmadan değişirler) zanaat erbabı, ve esnaf, hepsi de, alıcı, fakat her halde iktisadî hayatta bir âmil olmuşlardır.

Madem ki, şimdi, mübadele, kasaba ve köyden de, öteye gitmiştir, sanayi ve ticaret gittikçe ihtisas kazanmıştır, şehirler de, en iyi yaptıkları ve şöhret kazandıkları sanayi ve ticaret itibarıyla, bir birlerinden farklılaşacaklardır. Kısmen yabancı menşeden, fakat herhalde şehre yabancı olan ırklar ve şahıslar şehre girecekler, daha çok yer, daha geniş yollar isteyecekler. Surların, dar sur kapılarının kaldırılmasını, yeni bulvarların yapılmasını, varoşların bağlanmasını isteyeceklerdir. Uzak-tan gelen ve yüksek sınıfların hayatını, taklit eden her şeyin gördüğü perestije sahip olan bu yep yeni kadro, tüccarların ve müşterilerin faaliyetini tahrik edecektir. Şehir, bünye itibarıyla yavaş yavaş, kendine benzeyen şehirli bir iktisadî cemiyet teşkil edecektir.

Şehirler arasında da, bir tefrik hasıl olur: İstihlâk şehri, istihsal şehri, lüks ikametgâh, küçük mütekaitletler ve memurlar, muhtelif kate-

goriden alıcılar, mekândaki tertip, evlerin tertibi, yolların vaziyeti itibarile de, ticaret şehirleri, küçük sanayi şehirleri, çok mütehassıs imalâtçılar şehirleri, işçi şehirleri. Buralarda sokaklar ve mahalleler, tezgâhların, fabrikaların, teknik istihsal vasıtalarının vaziyetine uyarlar. Şimdi, çok büyük şehirleri, birkaç milyonluk şehirleri ele alalım. Bu şehirler şimdiden millet hudutlarını da, aşmış, geniş bir mübadele cemiyeti içinde organizmanın yüksek sinir merkezleri gibi yep yeni bir iktisadî vazife ile izah edilemez mi? Bu vazife, bir tanzim, bir kontrol ve aynı zamanda bir tahrik ve teşvik vazifesidir.

Gittikçe daha büyük işler yaratabilmek, geniş fakat dağınık grupların sakladıkları satınalma, sermaye ve kredi kuvvetlerini yakalayabilmek için bütün dünyadaki büyük iktisadî merkezlerle temas halinde kalabilmek için bir birleri yakınına, büyük mevduat ve ihraç bankalarının, menkul kıymetler ve eşya borsalarının, en faal teşebbüslerin, müdür ve mümessillerinin bulunacağı büroların, en büyük mağazaların, en lüks dükkânların, kozmopolit otellerin, ve nihayet efkârı umumiyeiy yapan gazetelerin, istihbarat ve reklâm ajanslarının ve bütün bunları kontrol etmek ve onlardan ilham almak üzere devletin yerleşmesi lâzım değil midir?

Demek oluyor ki, süratle büyümelerini ve nekadâr nüfuslu olduklarını hatırlattığımız Babil nevinden bu muazzam şehirlerin teşekkülü, kesif bir iktisadî tekâmül ile izah edilir.

Diğer taraftan, bütün muasır iktisadî medeniyet, bir büyük şehirler medeniyeti şeklini almıştır.

Fabrikalar civarında, tamamen yeniden kurulan sınaî şehirlerle, eski şehirleri dolduran ve çeviren tüccar ve işçi varoşları bu plâna göre kurulmuşlardır. Bunlar, eski tip bölgelerde ve hattâ köylere kadar büyük şehirlerin temadisinden başka birşey değildirler.

Fakat, hep bu kadar değildir. Şehir hayatının, dinî, siyasî, iktisadî şekilleri gibi, hususi morfolojileri gözden geçirdikten sonra geri kalanı, yâni bizzat şehri tetkik etmek lâzımdır. Heyeti umumiyesi, diğer topluluk tipleri içinde şehir ve büyük şehri teşkil eden bizzat nüfus vakıalarını da, tetkik etmemiz lâzımdır.

Evvelâ, bunlar içtimaî vücut içinde, hem geniş, hem de, kesif nüfus grupmanlarıdır. Buralarda, kesafet her zaman genişlik ile makûsen mütenasip değildir. Şikago'nun mecmu nüfusu, Paris'in bugünkü çevresi içindeki nüfustan biraz fazladır. Fakat kapladığı saha 6 veya 7 defa

büyüktür. Çünkü, sınaî müesseseler, doklar, depolar, demiryol garları ve atölyeleri, tren yolları, umumî yollar, parklar, inşaat yapılmamış arsalar, orada daha geniş bir yer kaplarlar. Ve merkezî kısım hariç, diğer taraflarda, evler daha az yüksek ve daha bir birinden mesafelidir. Bu, bazı bölgelerde, ve bazı saatlerde kesafetin fazla olmaması demek değildir.

Bu büyük kitlelerde, hiç şüphesiz gayri müsavi bir şekilde nüfuslanmış olmakla beraber, heyeti umumiyesi itibarile binalar ve insanlar topluluğu olan mintakalarile, seyrü seferin kesif olduğu yol şebekesile, içinde müşterek hayatın da başka yerlerden daha canlı olduğu, diğerlerinden tamamen ayrı bir âlem, geniş ve yekpare bir saha hissi doğar: Bu his, hem maddî, hem beşerî, hem mekanik, hem ruhî bir takım hayallerdir ki, bütün büyük şehirlerde hemen hemen aynen bulunur. Ve yalnız oralarda bulunur.

Yerleşmiş veya toprak üzerinde hareket eden ve bilhassa oturumlarile ve istikametlerile teayyün eden bu gibi heyetler içinde, diğer içtimaî topluluk şekilleri, başka yerde olduğundan daha güçlkle teşekkül ederler. Bu topluluklar, yalnız kalmağa, muvakkaten kuvvetlenmeğe vakit buldukları anlar ve devreler haricinde, bu heyetler içinde eriyip kaybolmağa daha çok mütemayiller.

Fakat her halde, bu heyetten çıkmak, birinden çıkıp diğerine girmek, istenildiği kadar orada oturmak iktidarı vardır, veya bu iktidara malik olduğu zannedilir. Fakat burada oturan, büyük bir apartımanın adsız sakini, yahut sakinlerinin bir birlerini tanıyamıyacakları kadar geniş bir mahallenin sakini, yahut da kendisini kaptırdığı akıntı içinde, hareket halinde olan bir madde parçasıdır.

Bundan, son derece ileri bir ferdiyetçilik doğar. Fert kendini, diğerleri tarafından çok yalnız bırakılmış hisseder. Onlara çok rastlar, çarpır, bundan dolayı, mekândaki yerini, daha kuvvetle müdafaa etmek ihtiyacındadır. Çünkü, mekândaki yeri daha ölçülüdür, vardır ve başkaları almak ister.

Fakat bunun yanında, başka yerlerdekinden daha kuvvetli bir müşterek his mevcuttur. Bu his, her şeye rağmen, hudutları görünmeyen insan kitlelerine bağlıdır. Bu insan kitleleri, mukavemet edilemeyen itmelerin tesirindedir. Bu itmeler büyük tabiat kuvvetlerine benzerler. Filhakika, mekân ve mekânı anlayış, bir yakınlaşma prensibi olduğu kadar, bölücü, yalnız bırakıcı bir prensip de olabilir. Gruplar, hacımları,

kesafetleri, harekilikleri sayesinde, bizzat mekânın müşterek hayata karıştı çıkardığı engellere galebe çaldıkları nispette birbirlerine yaklaşırlar. İşte büyük şehir topluluklarında böyledir.

Zaman zaman ailelerde, dinî gruplarda, siyasî cemiyetlerde, hattâ iktisadî muhitlerde, merasimler, büyük toplantılar, pazar ve panayır- lar vesilesile görülen topluluklarda ve grubun pek çok âzasını dar bir sahaya toplayan büyük teşebbüslerde, içtimâî hayatın kesafeti, başka yerlerde istisnâî bir mahiyette olduğu halde, çok büyük şehirler haya- tında âdeta bir kaidedir.

Bu şehirler olağanüstü bir cezp kudretine maliktirler, ve bu şehir- lerde oturanlar, kendilerini ona bütün kuvvetlerle bağlarlar. Nüfusun, evvelce teşekkül etmiş şehir çekirdekleri etrafında yavaş yavaş toplan- masını, bunların daha geniş, daha maddî ve cumuî yapıda olmalara yardım etmesi, bu şehirlerin de bu nüfusu başka yerlere çeken kuv- vetlere rağmen, aynı yerde alıkoyması, bu suretle izah olunur.

Muhaceret Hareketleri

Muhaceret hareketleri, normal zamanlarda arzettiği manzara itibarile, hakikatte nüfusun yer değiştirmesi dediğimiz şeyin daha geniş bir şeklinden başka bir şey değildir. Mesele sadece bir lûgat ve tâbir meselesi de, addolunamaz. Halli icabeden cihet, silâhlı seferî heyetlerle yapılan istilâların, yerli ahalinin imha edilerek yurtlarından sürülüp çıkarılmasının, sömürge tesisinin, diğer cihetten iş bulmak gayesiyle muslihane bir şekilde ve bilâhare temessül edilecek bir surette bir memleketten diğerine insan geçmesi gibi hareketlerin de muhaceret addedilip edilmeyeceğidir.

İnsan gruplarının yer değiştirmesi, hareketlerinin sureti umumiyede nüfus meseleleriyle olan alâkasının ancak yakın zamanlarda nazarı dikkati celbetmesini tabiî görmek icabeder. İnsan cemiyetleri, şüphesiz XIX uncu asırdan evvel dahi beşeriyetin bidayetinden beri hareketsiz kalmamışlardır. Tarihın herhangi bir devresinde hariçten gelmiş milletlerle işgale uğramayan ve bir müddet sonra tekrar kısmen veya tamamen başka milletler tarafından istilâ görmemiş memleket mevcut değildir.

(Des Clans auv empires) nin Dauy ve Movt adlı eserine bakılacak olursa Mısır, Filistin, Suriye, Anadolu, Midya ve Asuri üzerinden mütemadiyen ilerleyen ve gerileyen birçok istilâ akınlarının nasıl gelip geçtikleri görülür. Yerli nüfus mefhumunun bu devirlerden beri pek az mânası kalmıştır. Gerçi bazı mıntakalarda bulundukları yerlere çoktan beri yerleşmiş nüfus kitlelerine rastlanabilir, fakat bunlar oraya ancak yakın veya uzak bir mazide gelmiş ve kendilerinden evvel gelmiş olanları sürüp çıkarmış olan kütlelerdir. Bu itibarla bir arazi parçasını işgal hususunda ancak bu işgalin uzun veya kısa olmasından başka bir fark tasavvur edilemez. Avrupa'da istilâlar tarihi Roma İmparatorluğunun teşekkül ve inhilâlinden sonra eski şartların yeniden kendisini göstermesinden başka birsey değildir. İngiltere, Fransa, İtalya ve Almanya'da bile birçok memleketler ve vâsi sahalar sayısız harplere sahne olmuşlar ve bir fatihın elinden diğer bir fatihın eline geçmişlerdir. Daha sonra

XVII nci asırda sömürgecilik devresi başlamıştır. Eski dünyada milletler teşekkül etmeğe ve daha müstakar bir nizam kurulmağa başlanırken, Afrika Avusturalya ve Asya memleketlerinin bazıları bu milletler tarafından yerli ahalinin elinden alınmak istenmiş, ve yerli halk ezilip sürülerek sıkıştırılmakla beraber bu Garplı milletler arasında da, işgaller için mücadeleler baş göstermiştir. Hülâsa, nüfus gruplarının yer değiştirmesi yeni bir hadise değildir. Bu hadise bütün tarih boyunca ve mühim tuğyanlar da daima görülmüştür.

Bununla beraber tekrar edelim ki, muhaceretlerin Morfoloji bakımından ancak, son zamanlarda tetkik edilmeğe başlanması şüphesiz vaktile vukubulan yer değiştirmelerin farklı bir mahiyet arzetmesinden ileri gelmektedir. Filhakika, XIX uncu asırdan evvel bu nevi değişikliklerin milletlerin büyümesi ve dağılışı itibarile arzylediği siyasî manzara her şeyden ileri tutuluyor. Ve daima birinci plânda yer alıyor. Bir millet diğer bir milletin arazisini işgal eylediği zaman her şey hudut tadilatına şu veya bu milletin hâkimiyetinin genişlemesine müncer oluyordu. Bu sebeple bu nevi vakıaları da, yalnız tarih ilmi tespit ediyordu. Halbuki, tarih, milletlerin bünyelerinde vukubulan değişikliklerle ancak bu değişiklikler mazi haline geldikten sonra alâkadar olur. Hadiselerin cereyanı tarihe, askerî bir zafer veya muahede gibi hadiselerle tespit olunan umumî değişiklikler şeklinde fasıllı bir surette akseder. Ve bu kabil iki hadise arasında husule gelmiş olan sair değişiklikler tarihin nazarından kaçır.

İki hükümdar, bir kıtada şimdiye kadar vahşilerin meskûn bulunduğu filân tul derecesinin sağında kâin arazinin birisine ve solunda kâin olanların diğerine ait olacağını kararlaştırınca, tarih bu suretle ayrılan arazi parçalarını, farkları bir renkle boyar ve oradaki nüfusun tabiiyetlerini derhal değiştirdiklerini kabul eder. Tıpkı statik coğrafyada olduğu gibi, milletlerin şekilleri her an bazı an muayyenmiş gibi farzolunur. Ve bu şekillerin ancak uzaktan uzağa bazı mühim değişikliklere maruz kaldıkları zannedilir.

Fakat bu, zahirî bir görünüşten ibarettir. Meselenin böyle olduğu ancak muhaceret hareketleri birinci mü'laj geçtiği zaman anlaşılmıştır. O zaman harp hareketleri, sulh muahedeleri ve siyasî değişiklikler olmaksızın dahi nüfus kitlelerinin zamanla mahiyetlerini tahavvüle uğratan yer değiştirmeleri vukua geldiği kabul edilmiştir. Fakat bu hadise daha umumî ve eski, aynı zamanda geçen asırlarda da, küçük bir nispette vukua gelmiş bir hadisedir. Cemiyetlerin işgal eyledikleri yerler

daimî bir oluş devir halindedirler. Cemiyetler, gözle görünen hudutları fevkinde birçok şekilde bir birine karışırlar, komşulara nüfuz ederler, veya komşuları onlara hulûl eder, bir kısım cemiyetler de haricîten muhacirlerle kabarıp veya kendileri harice muhacir gönderirler. Bazan da cemiyetlerin uzun veya kısa bir müddet hareketsiz kaldıkları söylenmiş ve meselâ artma muhaceretlerinin ne zaman başladığının tahminine çalışılmıştır. Fakat bu hareketsiz addolunan devreler tamamen hareketsiz olmayıp ancak az hareket vukubulan devrelerdir. Milletlerin hareketleri hiç bir zaman durmaz. Ve hiç bir zaman tekrar başlamaz. Yalnız hareketlerin kesafet ve mahiyetinde bazı farklar olur. Bu hareketler bazan batî ve gayri mahsûs ve bazan da, şedit ve barizdir. Fakat komşu ve bir birinden uzak cemiyetler arasındaki bu insan mübadelesi onları bazı değişikliklere maruz kılar. Bu sebeptendir ki, ilk defa olarak Ratzel antrepoze ografisinde muhaceret hareketlerini geniş mânasile tarif ve tasnif etmeğe çalışmıştır. Bu mevzuda yapılacak tasnif birçok noktai nazarlara göre yapılabilir. Yer değiştirmelerinin ve grup hareketlerinin bazıları evvelce muayyen bir gayeye müteveccih şuurlu bir mahiyet arzylediği halde, bazıları muayyen bir hedefi olmayan şuursuz hareketlerdir. Bu kabilden olanlar bittabi en çok görülenleridir. Zira insan kitleleri hasıl olacakları uzak kıtayı evvelde, ancak oldukça geniş coğrafî bir ufuk tasavvur etmek kabiliyetine malik oldukları zaman düşünebilirler. Bir kısım muhaceretler de vardır ki, bunlar birden büyük kitleler halinde vukua gelir. Bazıları da, küçük münferit gruplar halinde olur. Ve bunların fertleri ekseriya ilerledikleri nispette bir birinden ayrılır, dağılırlar. Faal muhaceret diyeceğimiz bir nevi muhaceret daha vardır ki, bunları vücuda getirenler kendiliklerinden bulundukları arazi haricine intişar ederler. Buna mukabil pasif muhaceretler istilâya uğrayan cemiyetlerin maruz oldukları tazyik neticesinde vukua gelir. Bunlardan maada tekerrür ede ede, ekseriya istilâlar gibi neticeler hasıl eden sızıntı şeklindeki muhaceretleri de, nazarı dikkate almak lâzımdır. Fakat en bariz farklar, hareket halinde bulunan milletlerin tabiatına ve onların medeniyet şekline bağlı bulunmaktadır. Bu bakımdan çoban, avcı, ve işgal eyledikleri toprakların verim kudreti zayı olduktan sonra yer değiştirirler. İptidai çiftçi milletler zikrolunabilir.

Bütün bu hareketlerin müşterek bir mahiyeti vardır. Bu nevi hareketler kesafeti az, fakat arazisi vâsi olan cemiyetler sebeble vukua gelir. Birinci derecede çok nüfuslu memleketlere has olan yer değiştirmeleri zikrolunabilir. Bunlar sömürgeci muhaceretlerdir. Daha sonra sanayi ve ticaretin inkişafı nispetinde husule gelen muhaceretleri, yâni

esnaf ve tüccarlarla iş arayan köylü ve amelenin muhaceretlerini sayabiliriz. Bu tipteki muhaceretler en yeni şekildir. Ve bunlara Stricto sensu muhaceretler diyebiliriz.

Şimdi yine (Ratzel) e göre muhaceret hareketlerinin umumî vasıflarını irca olunabilecekleri şemayı gösterelim.

Her muhaceret bir harekete ve bir muvasalat noktasile bu iki noktayı bir birine bağlayan bir yolun mevcudiyetini icabettirir. Bu tabirleri tavzih etmek lâzımdır. Zira bir muhaceret hareketi sureti umumiyede muayyen bir hedefe doğru düz bir hattı takiben muayyen bir noktadan başlamaz. Menşe, bir nokta değil daima herhangi bir vüsatî haiz bir muntakadır. Netekim harpten evvel Şimalî nısıf kürenin milletleri iki büyük cereyana tâbi bulunuyordu. Bunlardan birisi Avrupadan garbe, Birleşik Amerikaya müteveccihti. Bu cereyanın hareket noktası da git-tikçe şarka doğru yer değiştirmek suretile İngiltere ve İrlandadan Almanya ve daha sonra islâm memleketlerine intikal etti. Diğer cereyan şarka, Sibiryaya ve Asyaya müteveccih olmak üzere hareket noktası git-tikçe garbe doğru yer değiştirerek evvelki cereyanla birleşti. Zaten küçük muhacir grupları ırkâp limanlarına aynı memleketin muhtelif yerlerinden muayyen bir zamanda inerler. Aynı veçhile muhacirlerin hareket noktaları gibi takibedecekleri istikamette tabiat tarafından tayin ve tespit olunmuş demektir. Bu hareketler üzerine yalnız buz sahaları, çöller, büyük su kütleleri gibi gayri kabili iskân sahalar menfi bir tesir yaparlar. Muntazam deniz yolları olduğu takdirde Okyanuslar geçilir. Hakikatte arazi sahası ele geçirmek bakımından insan gayretinin zamanla galebe etmeyeceği hiç bir mania mevcut değildir. Şimdi meseleyi içtimaî bakımdan tetkik edelim. Ve bir muhaceret hareketinin siyâsî ve içtimaî mahiyeti gayri kabili itiraz olan bir istilâ hareketine ne nispette yaklaştığını ve ondan ne itibarla farklı olduğunu tetkik edelim.

Dar mânasile bir muhaceret hareketi tıpkı bir askerî sefer gibi tamamen toplu bir hadise evsafı arzeder. (aynı şeyi dinî bir krovzav veya müstemleke tesisi için de, söylenebilir). Resmî istatistiklerde bir muhaceret, zevk veya işleri için uzaklara giden bir yolcudan tefrik hususunda, muhacirin başka memlekete orada en az birkaç sene kalmak ve orada bir iş tutarak (sermayesile veya memleketinden gelecek para ile yaşamak hariç) şartı ileri sürülür. Bu tarif, resmî bir tariftir. Biz muhaceret hareketinden yer değiştiren insanların hususî mahiyette fakat aynı zamanda içtimaî bir cereyan olarak kendilerini kaptırdıkları andan ve bu cereyana kapılış dereceleri bakımından bahsi tetkik edeceğiz. Fil-

hakika bazı hareketlerin bir araya gelmek suretile arzettikleri haricî görünümler bir birine asla bağılı olmadığı gibi fizik temayüllerin veya cazibe kuvvetlerinin müsterek hareketi neticesi de, değildirler. Bunları bir birine bağlayan aynı gruba mensup kimselerin muhacirler zümresine girince dahil bulundukları mecmuaya has olan his ve fikirlere iştirak eylemeleridir.

Bu suretle, sadece muhacir işleriyle uğraşan büroya kaydolunmak veya muhaceret hazırlığı yapmak ve badema hayatını birleştireceği kimselerle tanışmakla yola çıkmadan evvel, muhacir vaziyetine geçilmiş olabilir. Eğer muhacir taşımayan bir vapurla seyahat edilir veya muhaceret fikri olmaksızın yola çıkılmış olursa, bu takdirde muhacirlik hakkı çok sonra hemen hemen seyahatin sonunda iktisap olunur. İctimaiyatçının müşahedesi her halde hareketin maddî noktalarının fevkinde olarak bu toplu (kollektif) şuur haletlerine tatbik olunur. Bu maddî mevcudiyetler, çeşitli kostümler giyen ve bagajlarını sürükleyen bu insanlar ve onların gözle görülen hareketleri ictimaiyatçıyı grup haline gelmiş şekiller, tavırlar ve söylenen sözler arkasında keşfeyleyeceği kollektif timsaller nispetinde alâkadar eder.

Demek oluyor ki her halde askerî heyeti seferiyelerle köylü veya amele muhaceretleri arasında şu münasebet vardır. Her iki halde de, fertler bir gruba dahildir. Ve bundan dolayı da ictimai mahiyetlerini kısmen değiştirirler. Hattâ, ister askerler ister muhacirler mevzuubahis olsun, Ratzel'in de işaret ettiği aşağıdaki hususları kollektif bir şekilde tasavvur ederler: Hareket noktalarını, fakat münhasıran toplandıkları ve birleştikleri mahalden hareketleri ânından itibaren; zira geçmiştekilerin tehatturu sadece ferdîdir. Ve ancak fasılalarla hatıra gelen bu geçmişteki hadiselerin izleri grup içinde bulanmağa veya tamamen kaybolup gitmeğe mütemayildir; istikametlerini, daha doğrusu geçtikleri memleketleri, suları, yolun tafsîlâtını - fakat bilhassa yürüyüş halinde olan veya nakledilmiş bulunan grubun kendisini ihata eyleyen muhite karşı fikrî ve ahlâkî aksülâmelini; fazla kültürlü ve incelmış olmayan zihinlerde, eşyanın yeniliği ve yabancılığı esasen oldukça karışık bir intiba husule getirir. Yalnız bütün grup için veya grup tarafından sarîh bir şekilde ifade edilmiş olan mefhumlar ön safa geçerler: Nazarı dikkati çeken mahaller, mesafeler; eğer yürüyüş halinde bir ordu mevzuu bahis ise belki diğer teferruat. Fakat bu teferruat daima kendi grupları bakımından tefrik edilmiş ve görülmüştür. Yâni oldukça basit hadlerine irca edilmiştir. Nihayet, muvasalat grup halinde nakledilişin sebebi olduğundan ve tevceüh edilen mahal bütün yol boyunca herkesin zihninin

de canlı kalmadığından şüphesiz ilk safa geçen muvasalat noktalarını, ki, tasavvuru veya idraki vazih değildir. (zira, herhangi bir tecrübeye istinat etmemektedir).

Bilhassa yeni ve yabancı bir muhitte bulundukları için hareket halinde olan bu insan grupları, muhacir kafileleri asker kıtaları birbirine yaklaşır ve bunlara dahil fertler, kendilerini yaklaştıran şeyleri daha iyi kavrarlar. İşte hareket halinde olan bir ordu ile muhacir dolu bir nakliye gemisi arasındaki benzerlik şüphesiz bu noktada biter, mukayese edilen bu iki toplu mecmua arasında şu fark vardır ki, muhacirler muhaceret etmeleri sebebile kendi millî gruplarından ayrılmışlardır. Ve bilâhara belki temessül edecekleri yeni medeniyete veya memlekete yine yabancı kalırlar. Bunlar muhaceret cereyanına girer girmez, rabitalar kopar, bundan maada kendileri gibi muhacir olan başka milletlere mensup muhacirlerle devamlı veya devamsız temaslarda bulunurlar. İtiyat, ana yurda bağlılık, doğduğu toprağa hasret hisleri içinde daha büyük bir grubun aynı dil ve aynı ananelere bağlı kimselerin arasında toplu bir halde kalırlar. Halbuki harp veya istilâ için hazırlanan bir grup (ücretli askerlerden mürekkep olmamak şartile) ancak geri dönmek fikri olmayan, içinden çıktığı ecnebi veya düşman memleketin bir temasından ibarettir. Milli ruh ordularda sönmek şöyle dursun hilâkis kuvvetlenir. Hacılar ve hattâ uzaklarda müstemleke kurmağa gidip bütün uzaklıklara rağmen ana vatana daima bağlı telâkki edilenler için de, keyfiyet aynıdır. Buna mukabil muhacirler yabancı toprağa, eski sata-tiülerinden ayrılmış diğer bir kadroya girmeye hazır şekilsiz bir madde halinde girerler.

Şimdi ikinci bir farkı anlatalım. Bu fark, doğrudan doğruya birinci farktan neşet eder. Gerek hareket halindeki ordularda gerek, Hacılarda grubun uzuvları arasında rabıtayı kuvvetlendiren muayyen kollektif bir gayesi vardır. Halbuki, bir muhacir grubunun düşünülüp taşınmış kollektif gayeleri yoktur. Muhacirler grup halinde bir memleketten diğer bir memlekete geçmekten başka bir hedef takip etmezler. Bunların her biri kendi gayelerini, kendi ferdî endişelerini muhafaza eder. Ve bu itibarla diğerleriyle bir blok vücuda getirirler. Onlara karışmaları âdeta aynı kervan veya aynı vagon yolcularının birleşmeleri gibi mahdud bir zaman için vaki olunur. Ve bir suretle vukua gelen münasebetlerden yolculuk bitince geriye yarar hiç şey kalmaz. Devam itibarile mahdud olan bu kollektif hayatın devamı müddetince kuvvetli olması pek tabiidir. Zira bu, yurtsuz kimsele bulabilecekleri yegâne içtimaî tesellidir.

Bu cereyanların büyük şehirlerdeki seyrü sefer hareketleri gibi gelip geçici içtimaî cereyanlar olduğu doğru mudur? Filhakika bu cereyanlar fertlerin işlerine dahil olmasından evvel mevcut olduğu gibi onlar gelip-geçtikten sonra da, mevcuttur. Hattâ bunlar hareket, muvasalat bürolar, nakliye şirketleri, Beynelmilel anlaşmalar gibi devamlı ve muntazam teşekküller halinde kendilerini gösterirler. Şu halde bu cereyanlar muhacirler adedinin fevkinde kollektif ihtiyaç ve temayüllere mukabil bir şeydir.

Şu halde bu muhaceret hareketleri muvacehesinde, muhacirlerin ayrıldıkları memleketlerle gittikleri memleketlerin vaziyetini tetkik etmek kifayet eder. Bir memleket nüfusunun çokluğundan müştekidir. Ve nüfusun bir kısmının ayrılmasını kolaylaştırır. Diğer bir memleket tabîî menbalarını işletecek ve topraklarını kıymetlendirecek işçiden mahrumdur. Netice olarak muhacirler hakikatte kollektif bir mahiyette tecelli eder. Cezp ve defî kuvvetlerine tâbidirler. Hülâsa bu cereyanların çok veya az uzun devrelerle istikamet ve kesafet tayin eden âmil, cevherlerini mübadele eden büyük millî kitlelerdir.

Bu çeşit yer değiştirmeler askerî seferlerden çok farklıdır. Çünkü muslihane bir şekilde vaki olurlar. Ve muhacir veren memleket ile muhacir alan memleket arasında hiç olmazsa zımnî bir anlaşmaya istinat ederler. Zaten bu cereyanlarda mesken kudreti millî gruplarda sefalet veya işsizlik sebeble bir kısım nüfusun zaten kitleden yarı yarıya ayrılmış bulunmasıdır. Bunları beynelmilel piyasada işleyecek yer bulmak için bir memlekettten diğerine dolaşan sermaye kitlelerine teşbih edebiliriz. Fakat bu suretle kökü sarsımış olan nüfus parçası kendi takatî fevkinde kollektif kuvvetlere tâbi olmadıkça harekete geçmekte tereddüt eder. Filhakika bu hareketler mukavemet edilmesi mümkün olmayan büyük vakıalar halinde kendini gösterir. Meselâ Amerikaya doğru bidayette Anglo sakson sonra alman, daha sonra italyan ve gittikçe daha kuvvetli olmak üzere Rusya, Polonya ve Şarkî Avrupadan vuku bulan muhaceretler bu kabildendir. Bu hareketlerin içtimaî mahiyetini bu kitlevî hadiseler pek bariz olarak göstermektedir.

Eğer muhaceretler bir birine ilâve olunan ferdî teşebbüslerden mürekkep olsa ve eğer fertler istedikleri yerlere girmekte serbest olsalar idi, ya oldukları yerlerde kalırlar veyahut rastgele muhtelif istikametlerde her tarafa dağılırlar idi. Fakat sureti umumiyede memleketlerinin kendilerini alıkoymasına ve ecnebî memleketlerin de, istememesine

rağmen fertler makûs istikamette kollektif kuvvetler zuhur edince artık kendilerini alıkoyan kuvvetlere mukavemet edemiyerek bu cereyana sürüklenirler. Bu sürüklenişte bilhassa veya münhasıran; daha geniş mikyasta kollektif tezahürler karışmış bulunan iktisadî sebepler mevzuu bahis değildir. Âdeta denebilir ki, muhacirler sadece hayatlarını kazanmayı değil de yeni bir nüfus muhiti arıyorlarmış gibi bir vaziyet vardır. Bunun içindir ki, muhacirler, bir memleketten memlekete bir kıtadan kıtalara akan bu cereyana kapılırlar ve oralarda kendilerini yeni bir dünyanın medeniyetine karışmış hissederler.

Nüfusun Tabîî Hareketi

Cinsiyet ve Yaş

Heyeti umumiyesi itibarile nüfus, aynı zamanda, ayrı, ayrı ele alınan her nüfus, bize, toprak üzerine konmuş, yan yana konmuş, maddî kitlelerin teşkil ettikleri bir bütün gibi görünür. Şimdiye kadar nüfusu böylece mütalâa ettik.

Şimdi de, başka bir bakıma geçelim. Bu kitlenin, esaslı ve diğer bir hususiyeti de vardır ki, bu da, devamlılığdır. Nüfus, her an, unsurlarından bir kısmını kaybeder. Fakat onların yerine yenilerini koyar. Canlı bir vücut gibi kendi kendini tamir eder. Bazı defa deriz ki, bir nesil, diğer nesle tevarüs eder. Hakikatte, bu tekâmülde hiç bir inkıta yoktur. Dillere destan olan tufan gibi bir âfet vukubulmaz. Uzak zamanlardan beri, birçok asırlardan beri, onu yakından takibetmek mümkün olsa idi, doğduğunu görmediğimiz, öleceğe de benzemeyen bu vücut, hep aynı organik bütün, aynı vücut gibi görünecekti. Bilhassa kendisile alâ-kadar, muhafaza edebileceği ile iktifa eden bir cemiyet; doğumlarla ölümlerin birbiriyle, nüfusu olduğu gibi tutacak, veya büyütecek nispette olup olmadığına bakacaktır. İşte bir cemiyete, var olmakta devam etmek imkânını veren şart budur. Muhaceretlerden bahsettik. Birçok nüfus vardır ki, kendisine diğer grupların bıraktığı insanları çekmek suretile büyürler, veya bulundukları seviyede kalabilirler. Şehirler, bilhassa büyük şehirler, yeni memleketler, ve hattâ bazı eskidenberi nüfuslanmış bulunan bazı memleketler için vaziyet böyledir. Fakat bu gibi mübadeleler, bazı gruplar fazla nüfusa malik oldukları için, mümkün olabilmektedir.

Esasen, bu ikinci derecede, bir artış âmilidir. Esaslı unsur, doğumlardır. Doğumların ölümlere nispetle fazlalığıdır. Buna, nüfusun tabîî hareketi denir. Burada, tabîî kelimesi, sadece, hayatî tabiat demektir.

Bütün dikkatini, bu yöne çevirmiş olan demoğrafi, uzun müddet, doğum ve ölüm, yâni istatistiklerin bize gösterdikleri doğum ve ölüm nispetlerini, sadece biyolojik kanunlarla izah edilir gibi göstermişlerdir.

Veyahut, daha doğrusu, istatistikler bize, doğum ve ölüm kanunlarını, hayatî vâkıalar olarak göstermişlerdir. Bu takdirde, nüfus ilminin, hiç şüphesiz en çok ilerilemiş olan bu kısmına temas etmekle, içtimaî morfoloji alanından çıkıp, biyolojik morfoloji alanına girmiyor muyuz?

Bunu araştıracağız. Fakat şu anda, bizim için mühim olan, nüfusun, yeni bir cephesine temas etmiş olduğumuzu iyice farketmektir. Cemiyeti, mekânda mütalâa ettikten sonra, şimdi onu biyolojik kuvvetler âlemindeki yerine sokacağız. Çünkü, doğumları, evlenmeleri, ölümleri, yâni insan gruplarının yaşaması ve yenilenmesini tayin eden, işte bu biyolojik kuvvetlerdir.

Heyeti umumiyesi itibarile, beşer nüfusu, onu iki ve daha fazla büyük kategoriye ayırmak imkânını veren, iki karakter arzeder: Bir taraftan cinsiyet, diğer taraftan yaş. Evvelâ, cinsiyet farkından bahsedelim: Bu ilk karakterdir. Yâni, doğum anından itibaren, hattâ gebeliğin ilk birkaç ayından itibaren, vardır.

Sabittir. Yâni bütün hayat müddetince ölüme kadar devam eder. İnsandan maada, bütün hayvan nevilerinde de, cinsiyet farkı vardır. Ve saydığımız iki karakteri arzeder. Fakat hayvanlarda, cinsiyetin doğumdan itibaren taayyün etmeyip, o canlının hayatı boyunca değişebildiği hâllere de, tesadüf olunmuştur.

Üçüncü karakter: Cinsiyet farkı, barizdir ve kesindir. Cinsiyeti iyi tayin edilemeyenler olmasına rağmen, hayvanlarda da, böyledir. Hakkati söylemek lâzımgelirse, insanda, bazı ikinci derecedeki cinsiyet karakterlerini nazarı itibara almazsak, iki cins arasındaki fasilada, bir seri mutavassıt hâller olabilir. Maahaza, kendilerinde hünsa halinin belirlediği kimseler sayısı ehemmiyetsizdir.

Dördüncü karakter: Cinsiyette iki hâl vardır: Erkek, dişi. Arılarda üç cins var: Erkekler, kraliçeler, işçiler. Beşinci karakter: Beşer nevinde, cinsler arasındaki adedî nispet müsavi olmağa mütemayildir. Bu heyeti umumiyesi itibarile nüfusun bir hususiyetidir. Ve şimdiye kadar ancak istatistik müşahedelerine dayanarak ileri sürülebilmiştir. Nihayet sonuncu bir karakter var ki, bundan, cinsiyetin zarurî olduğu mânası çıkar. O da: cinslerin, hiç değilse, tekessür mevzuu bahis olunca, birbirlerini tamamlavıcı olduklarıdır.

Cinsler arasındaki farklar, sadece biyolojik midir? Bu, cemiyete dışarıdan gelen cinsler üzerinde bir tesir icra edemediği, içtimaî hayatın biyolojik bir şartı mıdır?

Evvelâ şurasını görelim ki, saydığımız en esaslı karakterlerden biri, yâni cinsler arasındaki farkın bariz ve kesin olduğu, içtimaî tesirlerle, kuvvetlenebilir veya azalabilir.

İptidai yahut vahşi cemiyetlerde, bazan, kadınlara sihrî ve mukaddes bir vasıf izafe edilerek, bir takım memnuniyetlerle sarılarak, bu karakter çok kuvvetlendirilmiştir. Fakat modern cemiyetlerimizde de, cinsler arasındaki fark, bir çok müesseseler veya âdetlerle kuvvetlendirilmiştir: Doğumların, nüfus kütüğüne kaydettirilmesi, erkekler için askerlik borcu, mekteplerde, cinslerin ayrılması, reşit olmakta fark, evlenmek için şart koşulan asgarî yaşta, evlilikteki hak ve ehliyetlerde; ve bilhassa çok göze çarpan giyinme tarzında fark, terbiyede başkalık, mesleklerde başkalık; ilâh... Şüphesiz modern hayatın şartları, bu muhalefeti bazı hâllerde azaltmaktadır. Fakat her halde, medeniyet tiplerine göre, başka, başkadır. Bu da, bu farkın, cemiyetine göre değiştiğini ispat eder.

Diğer taraftan, erkekler ve kadınlar, sadece başka başka kategoriler değil, fakat farklı içtimaî gruplar da teşkil ederler mi? Filen, ilk grubun, her iki cinsin mümessilinden müteşekkil olan aile olduğu görülmektedir. Fakat aileleri bir birlerinden ayıran mâniâlar, birçok hallerde, kadınların, erkeklerin farklı gruplar teşkil etmelerine mâni olmazlar, ve böylece, iki cins için, ayrı, birer müşterek hayat taslağı vücut bulur. Vahşî cemiyetlerde, erkek cemiyetleri var. Erkeklere mahsus evler var. Şarkın birçok memleketlerinde, peçe, harem âdetlerinin devam ettiği müddetçe, kadınlar, kendi aralarında ev ev, erkekler de kendi aralarında görüşüyorlardı. Bizim cemiyetlerimizde, erkekleri, işleriyle meşgul ederken, ekseriyetle kadınlar da, bir birleriyle temas etmeğe müsait vaziyette bulunurlar. Eğer erkekler ve kadınlar, kendi cins gruplarının toplu tesirlerinden kurtulabilirlerse, aralarındaki farklar, daha az bariz olacaktır.

Şimdi, demoğrafik plâna geçelim: ve her iki cins insanları, nüfusun birer unsuru gibi ele alalım. Ve yalnız sayıları ile meşgul olalım. Burada iki meseleyi ayırmak lâzım: Doğumda, her iki cins çocuk arasındaki nispet nedir? Sonra yaş ne olursa olsun, tekmil nüfusta, iki cins arasındaki adedî nispet nedir? Bu iki halde de, cemiyetin ne gibi tesiri olmuştur?

Evvelâ doğumlarda. İnsanların, cinsiyetin mahiyeti, sebepleri ve üzerinde yapabileceğimiz tesirler hakkındaki alâkalarının izlerini, çok uzak

mazide (Aristote ve Anaxagose) dan ötede, hattâ belki de, milâttan evvel X uncu asırda aramamız lâzımgelsecektir. Beşer mevcut olduğu günden beri, bir doğum beklenirken, her tarafta oğlan mı, kız mı olacak diye sorulmuştur. Bu sadece, bir tecessüs ile yapılmamıştır. Medenî olmayan halklarda, veya eskiler nezdinde, doğacak çocuk, cinsine göre, başka başka tali bekliyordu. Bugün bile, erkek veya kız çocuklara hazırlanan istikbal ile meşgul olunur. Buna, baba ve ananın tercih ve arzularını da, ilâve etmelidir. Doğacak çocuk ya ilk çocuktur, veya diğerlerine ilâve olarak gelecek bir çocuktur ve baba ve anası tarafından fazla telâkki edilecektir. Ve hattâ şu veya bu cinsten olmakla menfi bir kıymette olacak ve iyi karşılanmayacaktır.

Bilhassa orta çağda, cinsiyete ait sihir ve itikatlar arzuya göre kız veya erkek dünyaya getirmek üzere, bir sürü pratik meydana getirildi. Bu gibi kanaatlardan birçoğu, meselâ, kuvvetle, hangi cinsten çocuk olması arzu edilirse, onun olacağı fikri, bugün de yayılmış bulunmaktadır. Oldukça büyük bir nüfusu ihtiva eden bir grupta, her cins doğumların adedî nispetinin muayyen olup olmadığı ve bu nispetin ne olduğu bilinmek istenince, mesele en iyi şekilde ortaya konmuş demektir. Hakikî nispeti İngilteredeki, kilisenin vaftiz kayıtları üzerinde otuz seneden fazla devam eden araştırmaları neticesi 1661 de ingiliz (Graunt) bulmuştur. 100 kız doğumuna karşı, 105,8 erkek, bu, bugün 20 veya 30 memleket için elde edilen vasatinin hemen hemen aynıdır. O zaman birçok müellifler, bilhassa teaddüdü zevecat olan memleketlerde, erkekten ziyade kız doğumu olduğu zannediliyordu. O zamandanberi, istatistiklerin ilerlemesi ile, her memlekette, erkek doğumların, kız doğumlardan daha fazla olduğu, nispetinin, hemen hemen müvazenete yaklaşan, 105 e 100 olduğu tespit edilebilmiştir.

Zaten küçük yaşlarda erkek çocuklar, kız çocuklardan daha fazla olduğundan beş ilâ altı yaşta, müsavat teessüs eder.

Bu, bir kanun gibi görünmektedir. Fakat mahiyeti nedir? biyolojik mi? sosyolojik mi? biyolojistler, bu müvazeneti izah için birçok faraziyeler düşündüler. Kabaca, beşer organizması o şekildedir ki, her doğumda, veya her gebelikte, bir erkek veya bir kız doğmak ihtimalleri aynıdır, diye kabul edelim.

Bu adedî nispetin, bir ihtimaller mekanizması ile izahı için, içinde, 105 beyaz bilya (Erkek), 100 siyah bilya (kız) bulunan bir torbadan, bir çok defalar çekiliş yapılmış gibi, büyük adetler kanununu tatbik etmek kâfidir.

Bu şartlar dahilinde, doğumda, cinslerin adedi inkısamında cemiyetin hiç bir rolü olmayacak ve bu hâl, sadece organik sebeplerle izah edilebilecektir. Mamafih ve bilhassa büyük sayılar mevzuubahis olduğu için, müşahede edilen nispet, umumî bir neticedir.

Şu veya bu karaktere göre ayrılmış, daha mahdud doğumların heyeti umumiyesi nazarı itibara alınınca, mühim tehâlüfler bulunması muhtemeldir. Filhakika, uzun zamandan beri görülmüştür ki:

1 — Gayri meşru çocuklar doğumunda, erkek doğumların nispeti, meşru doğumlardakinden bariz bir surette zayıftır.

2 — Nispet, senenin muhtelif aylarına göre değişir.

3 — Nispet, köylerde, şehirlerdekinden daha yüksektir.

4 — Daha evvel de işaret ettiğimiz gibi, umumî harpten sonra 1918, 1919, 1920 senelerinde, Fransa'da ve Almanya'da bu nispet, bilâhare düşmek üzere, bariz şekilde yükselmiştir. (bir asırdan beri yegâne yükseliş). Diğer taraftan yaptığımız oldukça geniş ve teferruatlı anketlerden erkek doğumlar nispetinin ana ve babanın yaşları arasındaki farka göre değiştiği neticesi çıkmaktadır.

Eğer bu böyle ise işaret ettiğimiz farklar izah edilebilir Zira ana ve babanın yaşları arasındaki farkların, vasatî olarak gayri meşru doğumlarda, diğerlerinden başka olduğunu zannettirecek sebepler vardır. Ve gene biliyoruz ki, yaşlar arasındaki fark, senenin her ayında aynı olmadığı gibi, köylerde de, şehirlerdekinin aynı değildir. Nihayet, bu fark, harp sonrasında, harpten evvelkinin de, aynı değildir.

Her şey, erkek doğumlar nispeti ile, ana ve babanın yaşları arasındaki fark arasında biyolojik bakımdan nasıl bir izah bulunursa bulunsun, bir münasebet bulunduğunu göstermektedir (mutlak yaş farkı, ilk ve son defa olarak tespit edilmiştir. Halbuki, nisbî yaş farkı, her çift için durmadan azalır).

Doğumda cinsler arasındaki muvazene, eğer kadınlar ve erkekler daha serbest bir rejim altında yaşasalardı, veya, gayri meşru birleşmelerde olduğu gibi, ana ve babanın arasındaki vasatî yaş farkı, örf ve âdetin ve kanunun kayıtlarına tâbi olmasa idi, bozulacak mı idi?

Bu, bilgilerimizin bugünkü halinde, halli henüz mümkün olmayan bir meseledir. Fakat, diğer bir bakımdan, bu alanda, cemiyetin tesiri, daha az kendini göstermez. Çocuğunu öldürme serbestisinin mevcut olması ve bunun geniş ölçüde tatbik edilmesi ve bir cinsin diğerinden daha fazla bu tatbikatın kurbanı olması tasavvur olunabilir. Bu takdirde,

her nekadâr, yeni doğanların, cinsleri arasındaki yakın adedi müsavât, biyolojik sebeplerle izah edilebilirse de, bu müsavâtı idame eden, çocuk öldürme yasaklığı, yâni içtimaî bir kaidedir.

İkinci bir mesele ve bu defa içtimaî tesirlerin müdahalesi, daha barizdir: Tekmil nüfusta, cinsler arasındaki nispet nedir?

Fakat evvelâ bu mevzu üzerinde elimizde kâfi miktarda muta var mı? Bir tabiiyatçı, bir haşere nevinde, cinsler arasında bir nispet bulunup bulunmadığını anlamak için, küme halinde uçan haşerelerden, bir el filesi yardımı ile, bir miktar yakalayıp tetkik etmiş ve % 90 dan fazlasının erkek olduğunu görerek hayret etmiştir. Çünkü, dişiler, taşlar altında, ve yosunlar içinde saklanıyorlardı. İnsanları, her cins ayrı ayrı olmak üzere saymak istenince, her bölgede aynı olmayan, diğer bir takım müşkülât baş gösterir. Bazan ananevî, dinî, sebeplerle veya âdet icabı, bu cins fertler aşağı görüldüklerinden, bir miktar kız ve kadını bildirmek ihmal edilir.

Meselâ Hint sayımlarında, Japonya'da böyledir. Bundan dolayı dünya nüfusunda, hakikate oldukça yakın bir şekilde, hangi cinsin diğerinden fazla olduğunu tayin etmek mümkün değildir.

1900 civarlarında, bu bakımdan, ancak nüfusun yarısı için, o da, muhtelif kıymetlerde, rakamlara malik bulunuluyordu.

(Karl Bücher), 1892 de iki cinsin dünya üzerindeki tevezzüü adlı artık klasik olan etüdünde, 1000 erkeğe mukabil 988 kadın buluyordu. Avrupa'da, 1024, Amerika'da 973, Asya'da 958, Afrika'da 968, Avusturalya'da 852 (1907 de 920).

Asya'da sayılmayan birçok kız ve kadın bulunduğundan, vasatî olarak bütün dünya için, iki cins arasında, aşağı yukarı bir müvazenet var gibi görünmektedir. Fakat bu da, nihayet ortalama bir neticedir. Eğer, memleketler itibarile bir tefrik yapılırsa, oldukça dikkate şayan bir müşahede yapılabilir. Kabaca, şimali garbî Avrupa'da, kadınların fazla olduğu görülür. Bu fazlalık, şimali garbiden, cenubu şarkiye geldikçe, azalır? Ve nihayet bu fazlalık yerini erkek fazlalığına bırakır. Kadın nispeti fazla olan memleketlerle, erkek nispeti fazla olan memleketler arasında, intikal, Macaristanda vukubulur. Fakat, Fransa'da, Belçika'da, İtalya'da müvazenet çok yakındır. Norveçte, İsveçte, İngiltere'de, İsviçre ve Danimarka'da, 100 kadın için, 92 ilâ 95 kadın bulunur. Avusturyada ve İspanya'da 96 ilâ 97 dir. Bilâkis, Yunanistan'da, Sırbistan'da, Romanya'da erkeklerin nispeti, bariz bir şekil-

de kuvvetlidir. (Şimali garbî Almanyada da,). Amerika Birleşik Devletlerinde, Kanada'da, Yenizelanda'da Avusturalya'da da, aynıdır, Fakat bu, muhaceretle izah edilir.

Memleketler itibarile gördüğümüz bu gayri müsavataın sebepleri nelerdir? Gördüğümüz gibi şurada daha fazla erkek çocuk, burada daha fazla kız çocuk doğmuyor. Fakat ölümü, tekmi1 nüfus içinde miktarı az olan cinsin diğerine nazaran daha fazla tehdidi altında bulunduğ u ölüm sebeplerini, hesaba katmak lâzım. Kaldı ki ölüm, sadece fizyolojik bir vakıa değildir. Ölüm, büyük ölçüde, hayat ile hayat şartları ile izah edilir.

Kadınların fazla bulunduğ u bir nüfusta, hayat şartları onlara daha müsaittir demektir. Hayat şartları da, içtimai ve iktisadi organizasyondan doğmazlar. Doğum, fizik hayata girer. Fakat, çocuk içtimai hayata girmeden evvel, baba ve anasının ona bakmaları lâzımdır. Kızların, erkek çocuklardan daha az takdir edildiğ i ve hattâ bir yük gibi telâkki edildiğ i yerlerde, kızlardan, küçük yaşlarda, çok ölüm beklenilebilir. Kadınların pek erken evlendikleri ve erkenden anne olacakları memleketlerde, vasatî ömürleri, azalabilir. Ve nihayet şark ve uzak şark memleketlerinin aşağı sınıflarında olduğ u gibi, kadınlara oldukça müşkül ve yıpratıcı işler, bilhassa ev işleri gibi, gördürülürse, aynı netice hasıl olur.

Başka yerlerde, bilâkis, anane ve daha ileri gitmiş içtimai gelişme, buralarda, kadınlara daha iyi muamele edilmesini, onun fizikî yorgunluktan, iktisadi endişelerden esirgenmesini izah eder.

İngiltere'de, muhtemel ömür, kadınlar için, hariz şekilde ve hiç bir memlekette rastlanmayan derecede, erkeklerinkinden yüksektir. Bu şerait dahilinde, kadınların, tekmi1 nüfus içinde, daha büyük bir kısım teşkil etmeleri pek tabiidir.

Bu tahlilin esaslı neticesi şudur: gerek doğumlar, gerekse tekmi1 nüfus nazarı itibara alınsın, cinsler arasındaki adedi nispet, müsavata yakın bulunmaktadır. Bu, kısmen içtimai sebeplerle izah edildiğ i, için, daha ziyade şayanı dikkattir.

Bizzat evlilik. hiç değilse bizim Garp cemiyetlerimizde, iki muhtelif cinsten insanı birleştirerek, her birine, diğerinin korunmasını temin etmektedir. Erkek, pek çok halde, kadını hayat kavgasının endişelerinden esirger. Diğer taraftan, evlilik hayatı, erkeğ e faydalıdır. Çünkü, aynı yaştaki erkeklerde, bekârlar veya dullar arasındaki ölüm nispeti, evlilerinkinden, daha kuvvetlidir.

Başlangıçta demiştik ki, cinsiyetin en büyük karakteri, cinslerin, bir birlerinin tamamlayıcısı olmalarıdır. Bunu yalnız fizyolojik mânâda değil, aynı zamanda içtimaî bakımdan anlamak lâzımdır.

Mekândaki kadrosu ile, hiç şüphesiz tabiatın da, yardım görerek ve biyolojik kanunlara uygun filî bir halden de istifade ederek, cemiyet, âdetlerle, müesseselerle, iki cins arasındaki adedî müvazeneti idame ettirmek için, müdahale etmektedir. İlk bakışta, yaş muhalif karakterlerle, cinsiyetten ayrılır. Cinsiyet doğumla belirlediği halde, yaşlar, bir biri ardından gelir. Cinsiyet sabittir; bilâkis bütün hayat boyunca, yaş değiştirilir.

Cinsiyet farkı barizdir ve kesindir. Fakat bir yaştan diğer yaşa, hissedilmeyen intikallerle geçilir.

Yalnız iki cins vardır; fakat hemen hemen namütenahî yaş vardır. Cinsler arasındaki nispet, müsavata yaklaşır; halbuki şu veya bu yaştaki insanların sayısı, yaş ileri ise azdır. (bir harp dolayısıyla bilhassa gençlerin ölmesi veya herhangi bir sebeple doğumun durması veya azalması halleri müstesna).

Cinsler o cinsteakilere mahsus ve münhasırdır. Bir cinsten diğerine geçilemez; bilâkis, muayyen bir yaşa, ancak daha aşağı yaşları tırmanarak varılabilir. Nihayet, eğer cinsler bir birlerini tamamlayıcı iseler, bir nüfusun hemen hemen münhasıran, yaşlı veya genç insanlardan te-rekküp etmesi düşünülebilir.

Mamafih, diğer bakımlardan, yaş, cinsiyete yaklaşır. Burada, evvelâ bir şey var ki, doğumdan itibaren durmuştur ve değişmeyecektir. Bu da bir kimse ile, kendisinden evvel veya kendisinden sonra doğan diğer bir kimse arasındaki yaş farkıdır. (Her ne kadar nisbî fark, zamanla, durmaksızın azalsa da), her ne kadar, bir yaştan diğer yaşa, hissedilmeyen derecelerden geçiliyorsa da, gençlikle, ihtiyarlık arasındaki fark bazı bakımlardan cinsler arasındaki fark kadar kesindir. Namütenahî yaş, ancak binnazariye vardır. Filen, çıkan ve inen bir münhani vardır. Ve bu münhaninin iki cinsi gibi, yalnız iki kolu vardır. Doğumu ve ölümü değişmeyen muayyen bir nüfusta, muhtelif kategori yaşlar arasında, cinsler arasındaki adedî nispet kadar muayyen, bir nispet vardır. Eğer yaşlar, cinsler gibi, mahsus ve münhasır değillerse, hiç değilse yaş serileri devredilemezler. Bir ihtiyara, genç olabilmek, bir erkeğin kadın olması kadar imkânsızdır.

Nihayet, ve bilhassa, yaşlar da, bir birlerini tamamlayıcıdırlar. Şu mânâda ki, yalnız ihtiyarları havi olan bir nüfus, artık tekessür edemez.

(Swift), (Gulliver'in seyahatları) kitabında, (Lugnagiens) lerin memleketini tasvir ederken, bize (Struldlrugs) ler dediği hiç ölmek üzere doğan insanların (pek az miktarda), oldukça karanlık ve ümit kıran bir tablosunu çizmektedir. «Bana denildi ki onlar da, tıpkı fanilere benziyorlar ve 30 yaşına kadar onlar gibi yaşıyorlar; bu yaştan sonra yavaş, yavaş kara bir melânkoli içine düşüyorlar. 80 yaşına varıncaya kadar bu melânkoli gittikçe artıyor. Ve o zaman yalnız bu yaştan, bütün kötürümlüklerine, sefaletlerine, zaaflarına maruz kalmıyorlar, fakat aynı zamanda sefil ihtiyarlıklarının, ebdiyyen devam edeceği düşüncesi, onları öyle üzüyordu ki, hiç bir şey onları teselli edemezdi. Artık yalnız inatçı, hasis, kederli değil, aynı zamanda dostluk tesisine kabiliyetsiz, en tabii sevgilere karşı ölü halde idiler. Tatmin edilemeyen imrenme ve arzular, onları kemiriyordu. Bu hislerin başlıca mevzuu genç, fanilerin ahlâksızlıkları, ihtiyarların ölümü idi. Hiç bir şeyi hatırlamıyorlardı. En fazla hatırlayabildikleri, gençliklerinde ve orta yaşlarında gördükleri ve öğrendikleri idi. En az sefil olanları kendi kendine mânasız şeyler konuşan, tekmil hafızasını kaybetmiş olanlardı. Çünkü bunlar daha çok merhamet uyandırıyorlar. Ve aynı zamanda, diğer ölmeyecekler de, mebzulen bulunan kötü kalitelerden âzade idiler. Kitabın, isteyerek uzatılmış olan bu bahsinde, okuyucu, ilerledikçe, bizi hayata bağlayan bütün sebeplerin dönmek üzere kaybolmalarındaki; bizim 'aklî ve hissî kuvvetlerimizin yaştan, yaşa tedricen artan düşüşündeki, gayri kabili içtinap olanı, şiddetle hisseder. Vasatî ömür uzatılabilmektedir. Fakat buna mukabil, azamî ömür sanki ölümün unuttuğu ve gördüğümüz zaman hayret ettiğimiz bazı Mathusalem'lerin ömrü, değişmemiştir. Bir yaştan sonra ömrü uzatmak, son ihtiyarlığı uzatmaktır. Bu bakımdan yaş, kendisinden kaçınılması mümkün olmayan biyolojik kanunlara tâbi imiş gibi görünür.

Filhakika, hayvanların yaşı olup olmadığı da bilinecek bir meseledir. İnsanlara göre, onların da, bir yaşı vardır. Çünkü insanlar onları hiç değilse bu bakımdan, insan nevine benzetirler. Fakat, hayvanların kendi yaşları hakkında bir hisse sahip olmaları pek az muhtemeldir. Eğer bazı nevi hayvanlarda, gençler ihtiyarlara hücum ediyorlarsa, bu en kuvvetlilerin en zayıflara hücum etmesi tarzındadır. Hiç şüphesiz, insana mahsus bir imtiyaz gibi görünen, ölecekleri katiyetine iştirak etmemek hissi gibi, kendilerinin ihtiyarlayacağı hissi de, onlara verilmemiştir. Çünkü, hayvanlarda, hafızanın yüksek şekilleri yoktur. Hayatlarının bir birini takibeden devrelerini ve hadiselerini mahallendirmek on-

lar için mümkün değildir. Ve bilhassa, zaman mücerret mefhumu kendilerinde yoktur.

Eğer insan, kendi benzerleriyle cemiyet halinde yaşamasa idi, bu bakımdan o da, hayvanlara benzeyecekti.

Hiç şüphesiz, kabaca, yaşlar, organik hayatın muhtelif merhalelerine tekabül eder: Şu mânada ki, yaşımız, şıryanlarımızın yaşıdır, yâni ne yaşta görünürsek görünelim, yaşımız ne ise o dur. Mamafih, nüfus kütüğü olmayan memleketlerde, insanlar, yaşlarının ne olduğunu söyleyemezler. Onlar yalnız genç, kâhil, ihtiyar olduklarını bilirler. Kaldı ki, bunları da, kendilerine o şekilde muamele yapıldığı için bilirler. Esasen, yaş hakkındaki fikir bile, memlekete ve zamana göre değişir. (kadınlar mektebi) nde (Arnolphe), ihtiyar bir pinpon telâkki edilir. Halbuki henüz 40 yaşındadır. Ve (Balzac) zamanında, henüz bir asır bile yok. 30 yaşında bir kadın gençliğe elveda diyordu.

İstatistikçiler, oldukça uzun zamandan beri, bir nüfustaki yaş tevezzüünü, yaş ehramları dedikleri, şekilde gösterirler. Fransa gibi bir memleket için, harpten evvel, bu neviden bir grafik, şakulî mihverin iki tarafında mütenazır bir manzara arzeder. 20 yaştan itibaren, kadınların hafifçe, erkeklerden çok olduklarını görmek için, yakından ve dikkatlice bakmak lâzımdır. Harpten sonra, meselâ 1926 da (şekle yalnız) ehramın oturumunda, iki tarafta, bir çöküntü vardır. (bu çöküntüler 1915'ten 1918'e kadar ki, azalmış doğumlara tekabül ederler) Ve aynı zamanda, yalnız erkekler kısmında, 25 den 45 yaşa kadar bir genişlikte bir azalma vardır.

(Bu da 1921'de 20 ilâ 40 yaşında bulunan erkek nesillerindeki kayıbı gösterir). Demografik karakterleri çok farklı iki memlekete ait ehramlar üst üste konursa, daha cazip bir netice elde edilir. Meselâ Fransa ve Japonyayı ele alalım. (Yahut Fransa ve Almanyayı 1926'da ehramı, orta ve aşağı kısmında, Japonya için çok geniştir. Çünkü orada doğum fazladır. Ve orada çocuk ve genç nispeti ve hattâ elli yaşından aşağı insan nispeti daha büyüktür. Fakat 50 yaşından sonra, (Almanya'da 35 yaşından sonra) ehram Fransa için daha geniştir ve geniş kalır. Çünkü Fransa'da, yaşlı insanların nispeti, bariz şekilde kuvvetlidir.

İki demografik gelişme tipi, muhtelif ve hattâ muhalif morfolojide, iki nüfus: genç ve dinamik bir nüfus, ihtiyar ve duraklıyan bir nüfusu mukayese, muayyen miktar senelerle taayyün etmiş, yaş grupları üzerinde olur. 0 dan 5 yaşa 5 den 10 yaşa, fakat, bu hesabî bölümler, içtimâî gruplara tekabül eder denilebilir mi?

Bu, cinsiyet münasebetile ortaya koyduğumuz meseledir. Halbuki, cinsiyet sabittir. Yaş değildir. Bütün hayat boyunca aynı cinste kalınır. Fakat durmadan yaş değiştirilir. Diğer taraftan bir yaştan diğerine hissedilmeyecek tarzda geçilir. Bir seneden, diğer seneye tamamen yenilerini tedarik etmek üzere, âzalarının hepsini kaybeden bir cemiyette müşterek şuur nasıl teşekkül eder. Diğer taraftan bir birine bu kadar yakın kategoriler içinde, hattâ kısa bir zaman için dahi olsa, âzalarının kafasında kesin bir tefrik nasıl teessüs edebilir? Bahusus ki, aynı bir grup içinde bekârlar, evliler vardır; ve cinsiyet içtimâî mevki, oturlan yer, bu grupta bir sürü ayrılıklar çizer.

Yaş ehramlarından bahsettik. Eski zamandan beri, hattâ bugün bile, birçok köy evlerinde duvarlara, çerçeveler içinde asılmış (yaş dereceleri) ni temsil eden safdilâne resimler vardır. Altlarında da, şöyle yazılar vardır. «15 yaş, avantajlı yaş, her bakan gözün hoşuna gider. 20 yaş, saadet arar, kalbinin isteğine göre evlenir. Ve yüz yaş gelince, Allaha şükreder ve yalvarır....». Sene adedi ile ifade edilen yaşlar, herkese munis gelen fikirleri ifade ederler: çocukluk, kızanlık, reşitlik, olgunluk, ihtiyarlık ve çok ihtiyarlık. Görünüşte pek iyice muayyen olmayan gruplar, fakat, vüsat itibarile cemiyetten cemiyete değişmekle beraber, vardırılar. (bir kadın, şarkta, garptekinden ve şüphesiz aşağı sınıflarda, köylerde, yüksek sınıflarda ve şehirlerdekinden daha çabuk ihtiyarlar). Hepsini ihtiva eden bir seri içinde, yeri bellidir. Sırası değişmez. İnsanların bir çoğu hangi cemiyette olurlarsa olsunlar, oldukça mühim bir zaman için, bu gruplardan birinin veya diğerinin âzası olduklarını hissederler. Fakat her halde ve her yerde bir gençler grubu, olgunlar grubu, ihtiyarlar grubu vardır. Bir birlerine giriftirler. Ve az çok kendilerini, bir birlerinin tamamlayıcısı olarak hissederler. Fakat aralarında, başka bakımlardan gizli bir muhalefet, sağır bir mücadele vardır. Her grup kendi ananevî imtiyazlarını müktesep haklarını müdafaa eder, güneş altında yerini ister.

Şimdi teslim edelim ki, yalnız bu gruplar arasındaki müvazenet değil, fakat bir neslin diğerinin yerine geçmesi şeklindeki hareket de, yalnız ve belki de, bilhassa, biyolojik kanunlardan ve kuvvetlerden değil, fakat, içtimâî organizasyondan doğar. Zira gençler, kendilerinde hissettikleri fizikî kuvvetin fazlalığı dolayısıyla, şayet tabii temayüllerine itaat ederlerse, kalabalık da olduklarından yapabilirlerse, en yaşlıları berta-

raf etmeğe giderler. Bunlar ise, zayıflıkları, azlıkları ile, hodkâmlık veya korku ile, ilk gelmiş olmalarından istifade ederek ve tecrübelerinden faydalanarak henüz kendilerini müdafaa edecek kadar genç iken, belki de, daha gençlerin tecavüzünü önlemek üzere bir kısmını yok edecekler, veya gruptan çıkaracaklardır.

Kızanlar ve ihtiyarlar da, kendilerine gölge olan olgunları, bertaraf etmek için birleşebilirler. Fakat cemiyet müdahale eder, çünkü ona, çocuklar ve ihtiyarlar, olgunlar hep aynı derecede lâzımdır. Eğer kâfi derecede çocuk yoksa, devamı müemmen değildir. Hiç ihtiyar ve yaşlı kimseler yoksa, cemiyet, çok süratli bir ritm ile yenileşecektir. Fakat her halde, cemiyet, çok yaşlılara fazla yer verirse, mafsalları tutulmak, çok gençlerin hırs ve iştihalarına bir set çekmezse, istikrarını kaybetmek tehlikesine maruz kalır. Nesillerin yenilenmesi lâzımdır: Bundan dolayı, cemiyet, yaşlı insanları, faal hayatta, daha fazla faaliyete kabiliyetlilere bırakmağa mecbur eder. Fakat bu yenilenme, içtimai hayatın devamında kopukluk yapmıyacak kadar yavaş olmalıdır. Bundan dolayı, gençler staj yapmağa ve merhale merhale ilerlemeğe mecburdurlar.

Daha aşağıda göreceğimiz gibi, doğum ve ölümlerin hareketine göre yaş tevezzüü, derin surette değişebilir. Fakat, doğum ve ölümler, kısmen içtimai şartlara tâbidirler. İşte böylece, fikrin kuvveti, âdetler ve cemî tazyikler yalnız, muhtelif yaş kategorilerinin oluşu ve hareketi üzerine tesir etmezler. Birbirine nazaran olan adedi ehemmiyetleri üzerine, yâni, çocukların, olgunların, ihtiyarların nispetine, neticesi çok uzak ve çok defa ne aranmış ve ne de evvelden kestirilebilmiş olan bilvasıta bir tesirle, tesir ederler.

Doğum, Evlenme, Ölüm

Bir cemiyet için doğumlar, cevherini yenilemek veya tamir etmek için yegâne vasıta değildirler. Eski zamanların ailesi, evlât edinme ile de, büyüyordu. Galip aşiretler ve şehirler, uzun müddet yendikleri halkları içlerine aldılar. Ve nihayet muhaceret de var. Fakat yine burada, tecrit edilmiş farzettığımız bir nüfusun tabii hareketile iktifa edeceğiz. Yâni, nüfus, ölen unsurlarının yerine geçecek canlı unsurları, kendi hünyesinden çekip çıkaracaktır.

Filhakika, doğum ve ölüm, birbirinin makûsu iki vakıa değildir. Bir salgın hastalık, bir harp neticesi vukua gelen kayıplar, (ister kâhilller mevzuubahis olsun, isterse ölüm her yaştakilere gelsin) aynı sayıda doğumlarla tamamen telâfi edilmezler. Çünkü, bütün yeni doğanlar, tekessür yaşma gelemeyeceklerdir. Yahut bu yaşa gelseler bile, bu aşağı yukarı 20 seneden evvel olmayacaktır. Doğumlarda ve ölümlerde, müşterek olan şudur: bunlar, birer tarihi olan hadiselerdir. Ve her insan için bir defa vukubudur. Fert için doğum bir başlangıç, ölüm bir sondur. Fakat cemiyet bakımından, doğum ve ölüm ne bir başlangıç, ne bir son ifade etmeyen, grup devam ettiği müddetçe vukubulacak olan, birer işleyiştir.

Umumiyetle zannedilir ki. evvelce, birçok ailelerin, hiç değilse, ailelerin çoğunun çok çocuğu vardır. Meselâ 8 veya 10 çocuk. Bununla beraber antropolojistler, bize, medenîleşmemiş aşiretlerde, çocuk bolluğu ile aynı derecede çocuk nedreti bulunduğunu haber veriyorlar. Şu halde, çok çocuk iptidailiğe, tabiat hayatına yakın bir hale tekabül eden bir vaziyet değildir. Diğer taraftan XVII nci asrın ortalarından beri 1662 de (John Graunt) dan XVIII inci ve XIX uncu asrın büyük bir kısmında demograflar tarafından, vasatî olarak, evlenme başına 4 çocuk düştüğü kabul ediliyordu. Şu halde, geçmiş zamanlarda, ailelerin velûtluğu hakkındaki bu kanaat nereden geliyor? (Kuczynski) ye göre bu şöylece izah edilen bir rüiyet hatası gibidir: «evli, beş kız kardeş tasavvur edelim. Bunları her birinin sırasile 12, 6, 4, 2 ve sıfır çocukları olsun. Her nekadardır bu kız kardeşlerden yalnız birinin (6) dan fazla ço-

çuğu varsa da, bu 24 çocuğun (filhakika yekûnu 24 tür) yarısı yâni 12 çocuk, haklı surette annelerinin 12 çocuğu olduğunu iddia edebilirler. Ve beş kız kardeşten birinin çocuğu olmamasına rağmen, bu 24 çocuktan hiç biri, ana ve babalarının çocuksuz olduklarını söylemeyeceklerdir». Bu vaziyette, epi zaman sonra, bu çocukların şahadetinden başka, hangi şahadete bakılacak? Çok velût ana ve babanın çocukları, az çocuğu olan ana ve babaların çocuklarından daha çoktur. Bundan dolayıdır ki, çok erkek ve kız kardeşi olan erkek ve kız çocuklara çok rastlanır. Halbuki hakikatte, çok çocuklu denilen bu ailelerin sayısı daima çok mahduttu.

(Kuczynski) ilâve ediyor, diyor ki: bizim hafızamız, bize birçok amcazade, hala zade ve torun bırakan amca ve halaları, biz doğmadan evvel çocuk bırakmadan ölmüş amca ve halalardan daha iyi saklar.

(Kuczynski) diyor ki, şimdi istatistiklere bakacak olursak, garbî, orta ve cenubî Avrupa'da vasatî velûdiyet, evvelce umumiyetle tasavvur edildiğinden çok daha azdır. 8 ve daha fazla çocuğu olan kadınlar, küçük bir azlıktı. Beşten fazla çocuğu olan kadınların sayısı, hiç şüphesiz, daha az çocuğu olanlardan daha fazla değildi. Velûdiyet, şarkî Avrupa'da Fransa Kanadasında, daha büyüktü. Belki, Çin'de ve diğer birkaç Asya, Cenubî ve Merkezî Amerika memleketlerinde böyle idi. Bu söyleyenler, doğum sayısının, evlenme sayısına nispet edilmesile elde edilen nüfus velûdiyeti üzerine dayanmaktadır. Bununla gelecek bahiste meşgul olacağız. Burada, memleketler kadrosu içinde, nüfusun heyeti umumiyesini ele almakla iktifa edelim. Ve doğum nispetini yâni her seneki doğum sayısını, nüfusa nispet ederek elde edilen rakamı tetkik edelim. Bu bakımdan, 1935 te Avrupa memleketleri (ve bazı diğer memleketlerde) nasıl tasnif edilebilirler? Bu memleketler, üç kategoriye ayrılırlar. (Doğum nispeti kabaca 1000 nüfus için 10 ile 50 arasında değişir).

1 — Zayıf doğumlu memleketler; Avrupa'da, İngiltere, İskandinav memleketleri, Finlândiya, Almanya, Avusturya, Belçika, İsviçre ve Fransa. Yeni anglosakson memleketleri, Avusturalya, Yenizelanda, Amerika Birleşik Devletleri şimdi bu gruba gireceklerdir.

2 — Orta doğumlu memleketler: İtalya, Holanda, Çekoslovakya, Polonya, Macaristan, İspanya ve Portekiz. Avrupa haricinde: Kanada, Şimalî Afrika ve bazı Cenubî Amerika Cumhuriyetleri: Uruguay, Arjantin, Holanda'da, İtalya'da, nüfusunun büyük kısmı fransız menşeinden olan Kanada vilâyetlerinde doğum azalışına karşı bir mukavemet olduğunu

da belirtelim.

3—Yüksek doğumlu memleketler : Bu, şarkî Avrupanın ziraî memleketleridir. Yugoslavya, Romanya, Bulgaristan, Rusya ve yakın ve orta Şark memleketlerinin çoğu, Latin Amerikası. Çin için elimizde kâfi istatistikler yoktur. Rusya'da, son neticeler 1928 e aittir. Fakat, Sovyetler Birliğinin, en çok terakki eden kısımlarında, Ukranya'da ve büyük şehirlerde doğum, muhakkak surette düşmüştür.

Şark milletleri, Türkler, Mısırlılar, Suriye Arapları, Filistin Arapları ve Şimalî Amerika Arapları, hepsi yüksek doğumludurlar Hindi Çini, Siyam, ve Japonya'da da böyledir.

İlk bakışta, zayıf doğumlu memleketler, medeniyetçe bilhassa şehir medeniyeti itibarile ilerlemiş bir medeniyet mıntakasında bulunmaktadırlar. Bu mıntaka, Avrupa'da devamlıdır. Bu bakımdan, bu mıntakanın tesiri, Birleşik Devletler, ve İngiliz Dominyonlarına da, sirayet etmiştir. Bununla beraber, yirmi otuz sene evvel, bu memleketler, bu şekilde sınıflanmıyorlardı. Almanya ve İngiltere, büyük şehirlerle örtülü oldukları devrelerde bile, kuvvetli nüfus hamleleri gördüler. Bu grupta, doğum azlığı XIX uncu asrın başından itibaren, Fransa'da başladı. Ve asrın sonuna doğru, garp medeniyeti memleketlerinin çoğuna yayıldı.

Şurasını da ilâve edelim ki, bu hareket, her nekadar Stokholmde ve bütün İsveç'de yapılan son anketler tamamen makûs bir neticeye götürmekle beraber, büyük şehirlerde ve içtimaî bakımdan yüksek sınıflarda (bu sınıflar bilhassa şehirlerde otururlar), daha barizdir.

(Corrado Gini), bu doğum azalışının biyolojik sebepleri olduğunu zannetmektedir. Bazı milletlerde tekessür kudreti azalmaktadır. Çünkü, tekessür sevkitebiisi azalmıştır. Bunlar ihtiyar ve sukut etmekte olan milletlerdir. (Gini) diyor ki, sanki fertler sevkitebiî'lerini, makul sebeplerin kontrolu altına koymağı öğrenmişler gibi, doğumların tahdidinin iradî bir fiilin bütün karakterlerini haiz olduğu iddia ediliyor. (Gini) ye göre eğer insanlar, bu alanda aklın önderliğini kabul ederlerse bu, onlarda, sevkitebiînin azalması demektir.

Her millet, netice itibarile, gençlikten, ihtiyarlığa giden bir hayat münhanisi takibeder. İctimaî sınıflar bilhassa yüksek içtimaî sınıflar içinde, böyledir. A veya çok uzun bir büyüme ve gelişme devresinden sonra fizyolojik kudretlerinden yavaş, yavaş kaybederler. Kendi başlarına kalırlar. Ve diğer sınıflardan gelen cereyanlarla daima yenilenmezlerse, te-

kessürden kalırlar.

Ve (Gini) ilâve ediyor: Büyük şehirler, her ne kadar büyük nispette kâhil nüfusa malik iseler de, bunlar köylerdekilere nispetle daha çabuk yıpranırlar. Eğer, doğumların azalması bilhassa şehirlerde fazla ise, bunu çok sunî yaşama şartlarına tâbi olan bu cemiyetlerdeki, biyolojik hayatîyetin azalması ile izah etmek icabeder.

Kadınların velûdiyetinin, yâni doğurma kudretlerinin azalmış olduğunu düşündürecek hiç bir sebep yoktur. Evlenmelerin velûdiyetine gelince, (Kuczynski) ye göre Fransadan başka hiç bir memlekette, 1870 - 1880 de, evvelki zamana nazaran, daha zayıf değildi. Esasen, bütün bir sınıfta, bütün bir millette, tekessür sevkitaîsi, birden bire, nasıl düşebilir? Bu sevkitaî, içtimaî hayatın tesiri altında, çok erkenden, kanunların ve âdetlerin disiplini altına girmiştir. Ve değişebilen yalnız bu kontroldur.

Bundan maada, (Kuczynski) diyor ki, İngiltere'de (1870-1880) e kadar umumiyetle zannediliyordu ki, gebe kalmamak tedbirleri yalnız evli olmayan kadınların işi idi. Maahaza, neomaltözyen hareketi, bu memlekette XIX uncu asrın başında, başlamıştır. (Francis Place, James Mill, ilâh..) Fakat uzun zamanlar neomaltüziyenler, carî ahlâkın kaide-lerine riayet etmeyen bir zümrenin, sayıları pek az âzaları olarak kaldılar.

Aynı müellif, (1778 Moheau) nın bir metnini zikrediyor. Bu metinden, Fransa'da daha o zaman köylerde bile önleyici çarelerin bilindiği anlaşılmaktadır. Belki de, XIX uncu asrın ortalarına doğru, bu çarelerin (Fransız ailelerinin ekseriyeti tarafından tatbik edildiğini tahmin etmekle belki de, biraz ileri gidiyor. Fakat elli seneden beri bu tatbikat hemen, hemen beyaz ırk tarafından oturuhan bütün memleketlerde az veya çok süratle, ilerilemiştir.

Bazılarında, bilhassa Almanyada, ancak harpten sonra ve fakat, çok süratle yayılmıştır. Bu kadar vüsat kazanan bir hareketi, münferit birkaç teşebbüs ve fertten ferde, taklit serisi ile izah etmek mümkün olmayacaktır. Doğumların tahdidi, muhakkak surette, cemî bir hadisedir. Rıza göre, bilhassa büyük şehirlerin inkişafı ile izah edilebilmesi icabeder.

Ne için Fransa bu bakımdan diğer memleketlerden çok evvel bu vaziyete girdi ve niçin Almanya, aynı yola harpten evvel girmemişti? Bununla beraber, unutmayalım ki, Fransa XIX uncu asrın başlarında,

İngiltereden çok daha fazla nüfuslu idi; ve nüfusu daha kesif idi.

Almanyaya gelince, demoğrafik gelişmesi ancak (1880 - 1890) dan sonra başlamış iki veya üç devrede inkişaf etmiştir: tabiidir ki, bir nüfus bünye değiştirirken, âdetlerini de değiştirmesi için, biraz zaman geçmesi lâzımdır. Doğumların tahdidinin, şurada, burada ahlâkî itikatlar ve ananelerden gördüğü mukavemette başka, başka olmuştur.

Cinsî sebeplerle, yâni ferdî sebeplerle icra edilen bir vazifenin ne hedefi, ve ne de, bu hedefe muhakkak surette ulaştırarak şartlar hakkında bir şuura sahip olmayan bir sevki tabiî faaliyetinin, cemiyet tarafından böyle bir tahmin ve kontrol altına konulabilmesi cidden şaşılacak şeydir. Filhakika, grubun elinde âzalarının hattâ en gizli teşebbüsleri üzerine tesirini yapabilecek vasıtalar vardır. Grup, âzalarının fiillerini, onları bu fiillere tahrik eden sebepleri tâdile razı ederek, tanzim edebilir. Hiç şüphesiz insanları kendisinden gelenlerin sayısını tahdide mecbur eden hareket tarzının esas sebebi hiç şüphesiz ferdiyetçiliğin muayyen bir şeklidir.

Nüfus çok artmıştır, daha kesif olmuştur. Bunun hepimiz farkındayız. Bilhassa, son birkaç on sene zarfında, nüfus arttığı gibi, şehirler daha fazla genişlemişlerdir. Sahanın gittikçe mahdut ve ölçülü olduğu beşerî bir muhitte, meselâ bir kalabalık içinde olduğu gibi, insanın kendini küçültmesi ve bilhassa bir ailenin büyümekte tereddüt etmesi tabiî değil midir? Bu bakımdan içtimâî sınıfları nazarı itibara alalım. Çocuklarının sayısını tahdit hareketi; ilk önce ve kuvvetli olarak içtimâî bakımdan en yüksek mevkiye bulunan gruplarda başlamıştır. Niçin? zahiren, kendilerini ve çocuklarını aynı içtimâî seviyede tutmak için, yâni iktisadî sebeplerle. Fakat şurasını da işaret edelim ki, cemiyetlerimizde yüksek sınıflara ayrılan demoğrafik saha çok ölçülüdür. Bu sınıflar nüfusun ancak pek küçük bir kısmını teşkil ederler. Bunları diğer sınıflardan ayıran âzalarının azlığıdır. Bununla beraber, birçok yabancılarsa, bu sınıfa girmek ister. Bu sınıflar âdeta kapılarında oraya girmek ve orada yerleşmek isteyenlerin biriktiği ve içinde pek mahdut yer bulunan dar şehirlere benzerler. Bu sınıflar âzalarının sayısı artınca, diğer sınıflardan daha fazla sıkıntı hissederler. Şimdi bu sınıfların, mekânda diğerlerine yakın bulunduklarını farzedelim. Bu takdirde, sınıflar arasındaki manevî mesafe, maddî mesafe gibi azalacaktır. O zaman, içtimâî bünyenin yüksek sınıflara en yakın olan kırsımlarında, dar bir sahada, yüksek sınıflarla beraber bulundukları hakkında bir şuur hasıl olacak ve bu dar sahada, nüfus artışıının tesiri da-

ha kuvvetle hissedilecek ve aynı aksülâmeller belirecektir.

İşte, şehir muhitlerinin mahsulü olan, içtimaî ferdiyetçilik denilebilecek şey, bu suretle doğar. Büyük şehirlerin morfolojik bünyesi ve bu bünyenin memleketlerin tekmil nüfusları üzerine icra ettiği tesir, bu nüfusun ve bu bünyenin bir unsuru olan doğum hareketi bu vasıta ile izah edilir. Esasen ileride yapacağımız ölümün ve bu devre zarfındaki ölümün geçirdiği gelişmenin tetkiki de, bizi gene aynı neviden bir neticeye götürecektir.

Amerika Birleşik Devletleri gibi yeni bir memlekette, eğer nüfus artışı (muhaceretten müstakil olarak) uzun müddet yüksek idi ise bu sadece hemen hemen hiç meskûn olmayan geniş bölgelerin mevcudiyetinden ileri gelmemiştir. Fakat kolonlar, öncüler, çiftlik sahipleri, az kesif küçük gruplar halinde yaşamaya esasen alışkın idiler. Büyük şehirler, nüfusun gittikçe büyüyen bir kısmını kendilerinde alıkoydukları gün, şehirlerde oturanlarda da, bilâkis orada oturmak temayülü doğdu. Bu, boş sahaların cazibesinden ziyade, çok toplu bir nüfus bünyesinin, alışkınlığın yerini alan, dağınık bir hayata uymaktır.

İşte bu andan itibaren, insanlar büyük toplu şehirlerin bu şekilde birbirleriyle daha çok çarpıştıklarından, orada ancak çok çoğalmamak suretile kalabileceklerini anladılar. Bu his belki de, mühim bir iktisadî düşünüşün ifadesidir. Fakat, bizatihi, yeni bir nüfus bünyesi karşısında bir sevki tabii aksülâamelinden ibarettir.

Ölüleri mütalâa etmeden evvel, kısaca, evlenmelerden bahsedelim. Evlenmeler bizi burada, çok defa doğumların şartı oldukları nispette alâkadar ederler. Evlenmeler, senenin bütün aylarına, müsavi şekilde dağıtılmazlar, âzamiler vardır. Fransa'da iki âzamî vardır: Birisi nisan-da, ilk baharda paskalyaya yakın; diğeri de birinci teşrinde, gençlerin askerlikten terhisinden sonra. Üç de, asgarî var: birisi şubat, mart (kışın sonu), diğerleri, daha az barizdir, temmuz - ağustos (hasat zamanı) ve birinci kânun (kışın başı). Bunun neticesi olarak doğum hareketlerinde, senenin başında ve ortasında, ikinci kânun ve temmuzda olmak üzere, bu aylar zarfındaki, hararet şartlarının bir birinin aksi istikametlerinde âzamî olmalarının bir tesiri olduğu iddia edilememekle beraber iki âzami vardır. Fakat, gördüğümüz gibi, dokuz ay evvel evlenmelerin çok oluşunu içtimaî şartlar izah ederler. Bu neticesini zamanla gösteren bir tesirdir. Öteden beri görülmüştür ki, evlenmelerin sayısı, iktisadî şartlarla değişir. Buhran senelerinde azalır. Refah devrinde

tekrar çoğalır. Bunun neticelerini, doğum sayılarında, hiç değilse ilk çocuk sayılarında görmek mümkündür. Fakat tabii biraz gecikme ile. (Bu ilk çocuklar yeni doğanların hemen hemen yarısını % 48 ini teşkil ederler.)

Eğer yalnız halin şartları ele alınırsa bu değişiklikler anlaşılamaz. (Meselâ, eğer doğumlardaki artışı bir refah senesini takibeden bir buhran senesine bağlarsak, yanlış olur.) Demek oluyor ki, doğum hareketlerini izah eden içtimai sebepleri ancak, evlenmelere doğru çıkmakla yakalayabiliriz: Parçalanamıyan bir bütünün, iki görünüşü.

Evlenmeler, bir memleketten diğerine, hangi hatler dahilinde değişirler? Burada en iyisi, evlenme sayısını, evlenebilecek yaştaki kimselerin sayısına nispet etmektir: Fakat, muhtelif memleketlerin istatistiklerinde, evlenebilecek nüfus, aynı şekilde tarif edilmemiştir.

Bundan dolayı, bir sene içindeki evlenme sayısını, tek mil nüfusa nispet edelim: bu nispet, memleketten memlekete, her yaştan 10,000 nüfus için 95 ile 200 arasında değişecektir. Bu farkları izah eden sebepler şunlardır: Yaşama tarzı, iktisadî hal, muhaceretler, fakirlik, genç yaştaki insanların hicreti (en aşağı nispet İrlandadadır.) Orta Avrupada âdetler, erken evlenmeleri teşvik eder: Buralarda kadın, henüz, tâbi vaziyettedir; bülûğa erer ermez, evinin hizmetçisi olmak üzere evlenir: Yugoslavya'da, Bulgaristan'da, Romanya'da, Çekoslovakya'da, Polonya'da, Macaristan'da, evlenme nispeti çok yüksektir. Garbî Avrupa'nın zengin memleketlerinde, Fransa'da, Almanya'da, Belçika'da Avusturya'da, İtalya'da, İngiltere'de, İsviçre'de nispetler ortadır. Ve bir birlerine çok yakındır. Örflerdeki çok bariz bir benzeyişin delili.

Şimal memleketlerinde, İsveç'te, Norveç'te, Finlândiya'da, evlenmeler daha azdır. Bütün bunlar çok kaba taslak hükümler. Böyle bir mukayese için, yaş tevezzüünü, evlenme yaşındaki kadın ve erkeklerin nispetini hesaba katmak lâzım. Gelecek bahiste bu meseleye tekrar geleceğiz.

Evlenme anındaki yaş evlenilen yaş vasatî olarak, her memlekette aynı değildir. Erkek ve kadın için kanunî veya örfî, asgarî yaş hadleri Fransa'da 18 ve 15 yaşıdır. Fakat, memleketine göre, erkekler için 14 den 21 e, kadınlar için 12 den 18 e kadar değişir. Şark memleketlerinden bahsetmeden, İrlânda'da, Yunanistan'da, Şili'de, Avusturalya'da, Yeni-zelânda'da, Avusturya'da, İspanya'da evlenmeler erken olur. Avrupa'nın şimalindeki memleketlerde geç olur. Kanunun tespit ettiği yaş bir

tarafa, evlenmeler, vasatî hangi yaşta yapılıyor? Bu vasatî yaş, Fransa'da, harpten bugüne kadar bariz şekilde küçüldü. Genç ve çok gençlerin evlenmeleri çoğaldı. 24 yaşından küçük erkeklerin gene (24) yaşından küçük kızlarla evlenmeleri, 1931 de, nispet itibarile, harpten evvelkinin iki misli idi. Her iki tarafın da, yaşları (20) den aşağı olan evlenmelerde aynı şekilde artmıştır. Bu, harpten 12 sene sonra olan bir şey. Fakat daha geriye çıkalım. Evvelce Fransa'da, (1853-1860) da erkekler vasatî olarak (30 yaş beş aylık) iken evleniyorlardı. Dün, 1913 de, 50 veya 55 sene sonra, (28 yaş 6 aylık) iken evleniyorlardı. Ve 1931 de (26 yaş 7 aylık) iken evleniyorlar. 80 senede 4 yaş bir azalma var. Erkekler için vasatî evlenme yaşı, bu fasılada, kanunî hadde, üçte bir derecede yaklaştı. Kızlar için, azalma daha az olmakla beraber gene mühimdir. Son asrın ortalarında (26 yaş bir ay) daha sonra (24 yaş 3 ay) ve şimdi (23 yaş 4 ay). Diğer memleketlerde de aynı şekilde müşahade edilen, devamlı bir tekâmül.

Bu, belki de, iktisadî sebeplerle oluyor. Umumî servetin ve gelirlerin artması neticesidir. Eğer evvelce, birçok erkekler geç evleniyorlar ise, bu ev açmağa yetecek kadar gelirleri olma-ı-ğındandı. O zamandan beri, vasatî gelir, hissedilir derecede yükseldi. Ve bu hareketin harpten-beri süratlenmiş olması da muhtemeldir. Bu, sebeplerden biridir. Fakat her halde başka şey de var.

Filhakika bu netice, bilhassa Fransa'da XIX uncu asrın başından beri ve Avrupa'da 1800 den beri gittikçe artmakta olan nüfus azalışı ile alâkasız değildir. Her şey sanki, muayyen bir nüfusta, her sene muayyen miktarda yahut muayyen nispette evlenme olurmuş gibi cereyan eder. Çok çocuk doğarsa, yahutta evlenecek yaşta çok genç varsa, hepsi de, derhal yuva kuramazlar. İçlerinden birçoğu beklemek mecburiyetindedirler. Doğumlar azalınca veva evlenecek çağdakilerin sayısı az ise aksi hasıl olur. O zaman daha erkenden, birer çift teşkil edebilirler: Evlenme anındaki yaş düşmeğe mütemayildir. Şurası da var ki, doğumların azalmasının tesirini, kısmen, daha sonra bahsedeceğimiz, ölümlerin azalması karşılayabilir. Bundan dolayı, orta evlenme yaşı, ancak yavaş yavaş düşer. Hiç şüphesiz, yeni memleketlerde böyle değildir. Az kesif, az toplu olarak gruplanmış bir nüfusta, yeni yuvalar için daha çok yer vardır.

(Kuczynski) diyor ki, XIV üncü Louis, Fransa Kanadasında, 16 yaşma basan kızlarını evlendirmemiş olan babaları bir harca veya bir pa-

ra cezasına tâbi tutuyordu. Ve bu devrede, 14 ve 15 yaşında anne olan Kanada kadınları yok değildi.

Aileleri az çocuklu olan bir nüfusta, yeni bir yuvanın kuruluşu pek az mânile karşılaşır. Çünkü bu yuva grubun bünyesinde ehemmiyeti az bir değişiklik arzeder. Burada da, erken evlenmelerin çoğalmasını, kararı, kocadan mürekkep ailenin ferdiyetçiliği diyebileceğimiz, ferdiyetçilik izah eder. Bundan, eğer yeni bir âmilin müdahalesi olmasa idi, nesillerin daha çabuk yenilenmesi neticesi hasıl olacaktı. Bu netice de, ölümdaki azalmanın, kullanılabilecek demoğrafik sahayı küçülterek, doğumu yavaşlatmasıdır.

Cemiyetin bütün vazifeleri, hayata, ve yalnız ona yöneltilmiştir. Grup ölmez. Zaman zaman, aradan çıkanlar, âzalarıdır. Yerlerine başkaları geldikçe endişeye mahal yoktur.

Allahlar hakkında daima düşünülmüş olan vasıf, yâni insanlardan farklı olarak, ölümün onlara hiç gelmediği keyfiyeti, cemiyetlere de, tatbik olunabilir. İctimaî hayatın zaruretleri, yaşayanların uzun müddet ve büyük mikyasta matem içinde kalmalarına, gidenlerin hayalini dimağlarında fasılasız surette saklamalarına mâni olurlar. Fakat cemiyet, yaşayanların zihinlerini mümkün olduğu kadar ölümlerden ayırmak ve onları avutmak ister. Zira, bünyesi itibarile, umumiyetle ölümler yüzünden, muhtelif şekilde tadilâta uğramıştır. Muhaceretle, ölüm, bir nüfusun azalışının, olduğu yerde kalışının, yahut yavaş yavaş artışının başlıca sebebidirler.

Diğer taraftan, ölümün az veya çok oluşuna göre nüfusun bünyesi değişir: Dulların, yetimlerin sayısı artar; yeni yuvalar belirir; şu veya bu yaş kategorilerindekiler nispeten azalır; nihayet bilhassa yaşlı insanlar ölürlerse, doğum nispeti büyür. Ölüm tekessür yaşındaki erkek ve kadınlara gelirse, doğum nispeti küçülür. Cemiyet bütün bu neticelere yabancı kalmaz. Çünkü bunlar onun için iyidir. Veya fenadır. Niçin, bazı vahşi kabilelerde, ihtiyarlar öldürülüyordu? Çünkü, muayyen bir ölüm nispetini idame etmek veya yükseltmek lâzımgeliyordu. Çünkü bu olmadan, grup, ölü bir yüke tahammül etmek ve onu taşımak mecburiyetinde kalırdı ki, bu da onu yavaşlatır ve felce uğrattırdı.

İnsanların, en son ihtiyarlık haddine kadar yaşayacakları bir cemiyette, yaşlı insanların nispeti o halde olacak ki, beşerî müesseselerin

içinde, her yeri dolduracaklar, hareketi güçleştirecekler. Daha faal grupların istedikleri yerleri işgal edeceklerdir. Ésasen, uzun zamanlar, cemiyetler vasatı ömrü artıрмаğı gaye edinmemişlerdir. Bilhassa, buna muktedir olduklarını düşünmüyorlardı. Ölüme karşı, nizamlı bir mücadele, hiç değilse, son birkaç on seneden beri, müşahede ile görüldüğü derecede, yeni bir hadisedir. Kaldı ki bu mücadelede, nüfusun bilhassa en genç kategorileri uğrunda yapılmaktadır.

Bazı cemiyetlerde, her insan için ölüm tarihinin, daha doğumundan itibaren tespit edildiği fatalist kanaati yayılmıştır. Bir de, bir nüfusu oldukça uzun bir müddet takip ederek teessüs etmiş bir istatistik fatalizmi vardır: Bu da, ölüm nispetinin hemen hemen değişmediği idi. (Que-
telet), bu bir nevi bütçe, bertaraf edilemeyen kanunlarla tespit edilmişe benziyor, diyordu. Muayyen bir cemiyette, her sene, muayyen ve daima aynı miktarda insanın, sanki görünmeyen bir zalimin gelişi güzel sıradan çekip çıkartmasıyla, üok olması lâzımdır. Ölümün, tercihan bün-
yece en zayıfları almasını, kabul etmek, bu vaziyette bile talihe ve te-
sadüfe bırakılması icabeden hisse ne olursa olsun, tabîi gibi görünüyor. Biyolojik bir fatalitenin mevcudiyeti ve bu fatalite mucibince, grubun, her sene bu haracı vermesi ve bu haracı verirken de, yalnız vücudun hal ve teşekkülünün ve bilhassa küçük çocukların nahifliğinin, ihtiyarların zayıflığının işe karışması bir hakikat mıdır? İlk hayat sigortası şirketleri XVIII inci asırda belirmişlerdir. Daha o zamandan, ölüm istatistiklerine dayanarak, her memlekette, her yaşa, tekabül eden ve hesaplanabilen muayyen bir ömür ihtimali olduğu görülmüştü. Filhakika, bütün yaşları ihtiva eden bir nüfus için, vasatı ömür hesaplamak kaba bir usuldür.

Fransa'da ölenlerin vasatı yaşı 1850 de 30 idi.

1880 de 40 a vükseldi. 1900 de 45 e çıktı.

Ve hâlen 55 civarındadır. Fakat vasatı yaşta pok çok kimse ölmüyor. Küçük yaştaki çocuklarla ihtiyarlar için, fazla ölüm var. Ölen çocukların sayısının çokluğu, vasatı yaşı, mühim surette düşürüyor. Joseph de Maistre, krallık lehine, yeni, çok ilmî, çok modern bir delil peşinde koşarken, Fransa krallarının vasatı ömrünün, herkesten farklı olarak hükümdarların bütün asırlar boyunca birçok kazalara maruz kalmış olmalarına rağmen, bütün fransızların vasatı ömründen daha uzun olduğunu keşfetmiştir. Demek oluyor ki, onlarda, ölüm sebeplerine karşı meçhul bir mukavemet vardı. Maahaza (Maistre), kralların, küçük yaş

ta ölen oğullarını saymamıştı. Halbuki, vasatî ömür çocuklar da dahil olmak üzere tekmil nüfus için hesaplanmıştır. Burada yaşın tesiri nedir? Fransa'da, bir yaşından küçük çocuklar için ölüm nispeti; 1820 de, 4 te birdi. Şimdi onda biri bile bulmuyor. Erkek çocuklar için % 8 veya 9. Kız için % 6 veya 7.

Bir ile 4 yaş arasında ölüm, her yaş için, henüz oldukça fazla: %0,7. Küçük yaştaki çocukların ölümü bir oyunda kaybedilen toplara benzetilmiştir. Bunların sayıları azaltılamaz.

Çocuk, ölümü yüksektir. Fakat, bununla beraber, eksilmemiş değildir. 4 yaştan itibaren, ölüm nispeti, yaşla, süratle, azalmakta ve bir asgariden geçmektedir: 15 yaşına doğru % 0,2. Bundan sonra, 20 ile 25 arasındaki bir yaşa kadar yükselir. % 0,4 olur. Sonra, artış yavaşlar. Ve daha sonra gittikçe hızlanır: 25 den 34 e kadar % 0,6; 35 ten 44 e kadar % 0,7 (şurasını da söyleyeyim ki, bu yaşlar, ebeveynin en çok çocuk dünyaya getirdiği senelerdir. % 70 civarında. 100 burada, her seneki tekmil doğumları temsil eder). 45 ten 54 e kadar % 1,2 dir. Bu nispet, eğer bütün yaşlara tatbik edilseydi, bütün bir nesil, 90 seneden az bir zamanda tamamen yok olurdu.

55 ten 64 e kadar nispet iki misline, % 2,4 e çıkar.

65 ten 74 e gene iki misline (hattâ biraz fazla) % 5,6 ya çıkar.

Eğer bu nispet bütün yaşlara tatbik edilse, bir nesil, 20 seneden az bir zamanda ortadan kalkar.

İşte şimdi, ihtiyarlık eşiğinin ötesine, yâni birçok istatistikçilere göre, beşer hayatının normal ve filen de en çok rastlanan ömrünü tayin eden bu 70-75 yaş fasılasının ötesine geldik. (Zira bu fasıladan evvel, az ölünür ve eğer sonra da, çok ölünür ise, nispet yalnız yaşıyanlara, yâni, başlangıçta ele aldığımız nüfusun gittikçe küçülen bir kısmına tatbik olunur). Bundan sonra, ölüm, süratle çoğalır: nispet 75 ten 84 yaşa geçerken, tamamen üç misline çıkmazsa da, iki mislinden çok fazla olur. 85 ten sonra da, gene üç misli olur. Bu tahavvülât çok kuvvetlidir. İnsanlara pek yabancı gelmezler. Aynı aileden iki kimse, hangisinin diğerinden evvel öldüğü tespit edilemiyen bir kaza neticesi ölürlerse, hukukçular, ilk önce, en yaşlı olanın öldüğünü kabul ederler. Cemiyetin, ölüm üzerinde, iki şekilde tesiri vardır. Birisi doğrudan doğruya yâni, bazı yaşlarda ölümleri azaltabilir. Bir yaşından küçük çocuklardaki ölüm, eskiden ekseriyetle % 300 ü geçiyordu. 1838 ile 1904 arasında, İngil-

tere'de, 130 ile 164 arasında şu veya bu istikamette bariz bir temayül göstermeden oynamıştır. 1905 de ilk olarak, 130 un altına düşmüştür. 1915 den beri hep 100 den aşağıdır. 1921 den beri de, 80 in altındadır. 1935 de, 57 idi.

Diğer taraftan, doğumların artışı, (ki içtimai âmillere tâbidir.) yaş tevezzüünü, ölüme en az maruz bulunanlar sayısı en fazla olacak şekilde, değiştirebilir: Meselâ, Almanya'da, 1925-1927 de, ölüm nispeti (gayri safi) 119, (çünkü orada gençlerin nispeti daha fazla) Fransa'da 171 dir. Fakat her iki memlekette aynı yaş tevezzüü, (tip tevezzüü) kabul olunur. Ve her yaş için vuku bulan ölüm ele alınarak tashih edilmiş, ölüm nispetleri hesaplanacak olursa, Almanya için 126, Fransa için 143 bulunur. Şu halde fark, iki memlekette, gençlerin, kâhillerin, ilâh.. farklı şekilde tezevvüü neticesi çok artmış bulunuyor.

Dünyadaki, beyaz ırktan olan insanların yekûnu, 1770 de 155 milyon civarında iken, şimdi 720 milyon civarında olduğunu, yâni 160 sene içinde hemen hemen beş misline çıkmasını ele alalım. Bu muazzam artış nasıl izah edilebilir? (Kuczynski) bugün, hemen hemen münhasıran, ölümlerin azalması ile izah edilebilir. Çünkü 1750 den 1885 e kadar (bundan sonra doğumlar azalmağa başlamıştır) istatistiklerde, doğumların arttığına dair, ikna edici bir delil bulunmuyor.

Muhtemel ömür, yahut, yaşama ümidi (ulaşmak, ve ulaşmamak ihtimali aynı olan, doğumlarından itibaren müşahede ve takip olunan 10 000 kişiden yarısının ulaştığı, yarısının da, geçtiği yaş) 1755-1775 de İsveçte (35) di. O zaman diğer Avrupa memleketlerinde belki de daha kısa idi.

Malthus, İsviçrede, (Leyzin) deki ölüm kayıtlarını tetkik ederek (Bu mahal şimdi veremliler için şöhrat kazanmış sanatoryomların bulunduğu yerdir). «en saf havadan istifade edecek bir şekilde kâin» bu kasabada 1766 da, muhtemel hayatın, Cenevre'de 27 olduğu halde, «hakkaten şayanı hayret olan 61 yaşı bulduğunu» belirtmektedir. 1840 ta yaşama ümidi: Norveçte 46; İsveçte 44; İngiltere'de 41; Fransa'da 40; ve Avrupanın diğer yerlerinde daha azdı. 1890 da: Yenizelanda'da 58; Avusturalya'da 53; İsveçte ve Norveçte 52; Danimarka'da 50; Holandada 48; Belçika ve İsviçrede 47; İngiltere ve Fransada 46, Finlandiya'da 44; Almanya'da 42; Rusya'da 33. XX inci asırdan evvel, hiç bir memlekette (60) yaşı bulmamıştır. Şimdi, Danimarka'da, Norveçte ve İsveçte, İngilterede, Almanyada, Holandada, İsviçrede, Amerika Birleşik Devlet-

lerinde, Yenizelandada 60 ı geçmektedir. Fransa'da 64, İngilterede 67; Yenizelandada daha fazladır. İşte, yukarıda işaret ettiğimiz muazzam nüfus artışı, bu şekilde izah olunabilir. (Kuczynski) Gene der ki, «ölüm, bilhassa, iyyende ve tababette elde edilen terakkiler sayesinde azalmıştır. Eğer böyle olmasaydı, hiç değilse Avrupada, beyaz nüfus, hemen hemen olduğu yerde dururdu. Fakat bu, doğumların ölümlerden fazla oluşunu izah eden yegâne sebep değildir. Kıtliklar, iktisadî harpler, doğumların kontrolü, eğer aynı zamanda Avrupada yaşama vasıtalarının müt-hiş surette artıran ve aynı zamanda, Birleşik Devletler ve diğer kıtalara, Avrupadan bir düzüne milyon insanın muhaceretini mümkün kılan, iktisadî ve teknik ihtilâl olması idi, nüfus artışına mâni olurlardı. Netice itibarile, bu iki nevi tesir birbirlerine bağlıdırlar. Eğer umumî servet artmasaydı, eğer hayat seviyesi yükselmeseydi, eğer insanların elinde, zarurî ihtiyaçlarını tatminden başka gayelere tahsis edecek boş zaman ve maddî imkânlar olmasaydı, iyyen ve tababet bu kadar terakki edemezdi: Evvelâ yaşamak. Fakat, bu endişe bertaraf edildi mi, diğer şeylere vakit tahsis edilebilir. Fakat diğer taraftan, umumî servetin terakkisi de, ancak ilmin ve tekniğin ilerlemesi ile mümkün olmuştur. Tıb ve iyyen de bu ilim ve tekniğin bir cephesidir.

Maahaza, morfolojik plânda kalalım. Tababet ve iyyen, yâni hastaneler, klinikler, daha sıhhî evler, evlerden çer çöpün alınması, sokakların temizliği, lâğımlar, içilebilecek su, bütün bunlar ancak büyük şehirlerde inkişaf edebilirler.

Şunu da ilâve edelim ki, bu vaki ve şâfi tedbirler, köylerin ve küçük şehirlerin batıl itikatlarından kurtulmuş, doktorların ve iyyencilerin prôpagandalarının, matbuatla, konferanslarla ve hattâ mevzuatla tertip edilebileceği yeni bir muhitin mevcudiyetini icabettirir. Servetin artmasına gelince, çok temerküz etmiş ve içinde iş bölümünün çok uzaklara götürülebileceği içtimaî muhitler dışında, bu derece ve bu tempoda mümkün olur mu idi? Tababetin ve iyyenin terakkisi, servetin artması. Bunlar ölüme karşı mücadelede, birer vasıta, birer âlettirler.

Tabii, bu mücadeleyi açmak, ve devam ettirmek iradesi de lâzımdır. Bunun için de, ferde, ferdin hayatına ve bu hayatın uzamasına, çok kıymet verilmesi lâzımdır. Bu düşüncenin, âzaları tedricen bütüne göre yetiştirilmiş ve kendilerinde, beşeriyetin ileri gitmiş bir kısmına mensup oldukları hissi bulunan, bütün ve mudil şehir muhitlerinde vücut bulması kolaylıkla anlaşılabilir.

Büyük şehir, sakinlerini, bilhassa dışarıdan çağırdıklarını, bazan, onlara yüklediği gerginlik ile, sert bir imtihana çeker: Onları, faaliyetleri, ihtiyaçları, daha süratlenen bir yaşama temposu itibarile, yeni adam yapmak üzere, yoğurur.

Eğer cemiyet onlardan, onları kendilerini muhafazaya, hayatlarını müdafaaya ve uzatmağa teşvik ederek, vazifelerinin mümkün olduğu kadar uzun müddet devamına yardım etmelerini elde edemezse, gerek kendisinin gerek onların sarfettikleri bütün emekler, sebepsiz kalacaktır. Bu öyle bir ferdiyetçiliktir ki, muhit tarafından yaratılmış ve idame edilmiştir. Ve hedeflerine de uygundur.

Bundan başka, büyük şehirlerin nüfusu, bu bakımdan, etrafa, uzaklara yayılır. Kendi bünyesine yaklaşan ve diğer bir tipe göre kurulmuş beşerî muhitlere nüfuz eder.

Fransadaki ölümü ele alalım. (yaş tevezzüünün tesirini bertaraf etmek için tashihi edilmiş nispetleri ele alalım). En kuvvetli ölüm nispetine tekabül eden kara leke, Normandie, Bretagne, üzerine yayılır. Seine ve Seine et Oise'da Bouch du Rhône'da Le var'da, aleplerde, yukarı Savoie'da da çok ölünür. Seine ve Seine et Oise, Bouche du Rhône, bunlar çok fazla şehirleşmiş vilâyetlerdir. Fakat, büyük şehirler daima ve çabucak şekillerini bulmağa muvaffak olamazlar: Orada, daima eski bölgeler, insanların üst üste oturdukları gayri sıhhi evler, dar ve tıkalı yollar bulunur. Orada hemen, işçi varoşları meydana gelir. Bunlar ne şehirdirler, ne de köy. Fakat her ikisinin de kötü taraflarını kendilerinde toplarlar.

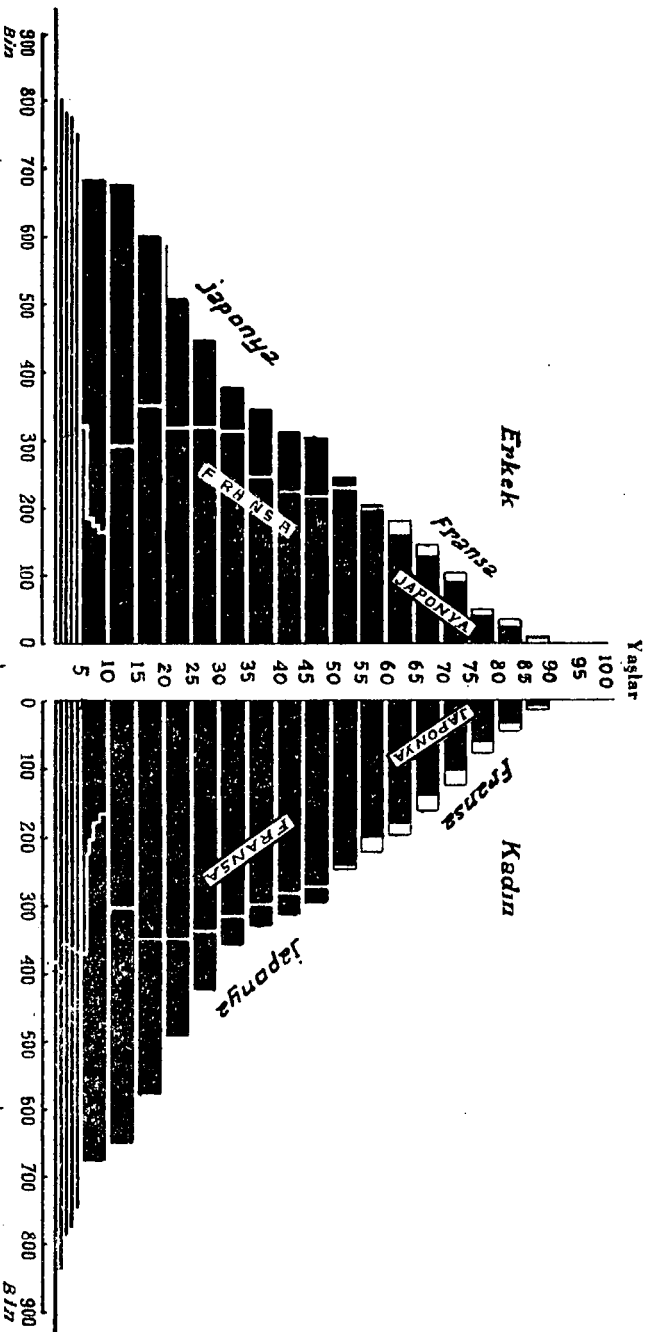
Esas mesele şu ki, en kuvvetli ölüm nispeti, iki en geniş vilâyet üzerine, Normandie ve Bretagne üzerine, yâni garbe yayılmıştır. Burada, şark bölgelerine nazaran, nüfus daha az topludur. Yahut, daha fazla dağınıktır. Vidal de la Blache'in dediği gibi, bunlar köylüdürler. Bizzat şehirler, her türlü modern cereyanlardan uzak, Fransanın diğer taraflarından ziyade, eski maddî ve içtimâî bünyesini muhafaza eden bu kırlarda boğulmuş kalmışlar ve âdeta tecrit edilmiş ve etrafa bir tesiri olmayan, şehir hayatı adacıkları halinde bulunmaktadır.

Le Var, Âlpler, Savoie, vilâyetlerine gelince, bunlar şehir muhitlerine, taban tabana zıt birer muhit arzederler. Çünkü oralarda büyük şehirler yoktur ve nüfus kesafeti de çok azdır.

Şimdi şu iki vakıayı karşılaştıralım: Ölümün çok azalması ve doğumların gittikçe tahdidi. Bu iki vakıa, hemen hemen, Avrupa veya

Avrupa menşeli nüfuslu bütün memleketlerde, aynı zamanda hasıl olmuştur. Biri ve diğeri, bize, şehirlerin yeni bünyesi ile, büyük şehirlerle bunların sayılarının çoğalması veya genişlemesi ile, ve bunların bütün memlekete şâmil tesirleriyle izah olunur gibi göründü. Evvelleri, cemiyet, âzalarını israf etmekte tereddüt etmiyordu. Çünkü onların yerine yenilerini koymakta, bir mâni ile karşılaşmıyordu. Ölümle çoktu. Fakat doğumlar da çoktu. Nesillerin yenilenmesi daha çabuk oluyordu. Bugün, cemiyet, bilhassa kendisiyle çok alâkardır. Fakat bu sebepten dolayı da, fertlerle gittikçe daha az alâkadar olmaktadır. Yahut daha doğrusu cemiyet, fertlerin gittikçe daha fazla kendi kendileriyle alâkadar olmalarında, ferdi hayatın kıymetinin daha fazla takdir edilmesinde menfaattardır. Çünkü, şehir kadrosu içinde, mekânda bir birine pek yakın yaşamak vakıası ile bağlı insanların teşkil ettikleri geniş bütünler içinde, diğer grupman şekilleri, cevherlerinden yavaş yavaş kaybediyorlar. Bu diğer grupman şekilleri şehir muhiti içinde dağılmağa, kaybolmağa mütemayildirler. O zaman, cemiyetin bütün cevheri, kendi eseri ve kendi resmi olan fertlere müncer oluyor. Bu fertler, cemiyet için (hiç değilse onun içine sıkı sıkya girmiş olanlar için) onları bu şekile sokuncaya kadar uzun müddet, sarfettiği gayretler ne kadar büyük ise, o kadar kıymetlidir. Diğer taraftan, fert fert ele alınınca, insanlar da, mekânda, kendi alarındaki münasebetlerini, temaslarını arttırırlar. Fakat, bundan, her birinin, kendi ferdiyeti üzerinde daha fazla bir şura sahip olması neticesi doğar. Fertler hareket serbestilerini, şehir hayatının durmadan genişleyen ve yenilenen bütün faaliyetlerine iştirak etmek ihtiyarını, muhafaza etmek ihtiyacındadırlar. Bundan dolayı da, yüklerini ve bağlarını hafifletmek, yâni çocuklarının sayısını tahdit etmek vaziyetindedirler. Kaldı ki, sevki tabîileri, analık ve babalık ihtiyatkârlığı, onlara, bütün dikkatlerini, küçük sayıda çocuklar üzerine toplamağı da, âmirdir. Fakat, fertler için en esaslı şey kendi kendisini sporlarla, seyahatlerle, çok zaman ve emek isteyen ihtisas kültürü ile geliştirmek olunca, bütün bunların taallûk ettiği ve bunlardan tek başına faydalanacak olan şahsın gözünde, her şeyden evvel varlığını muhafaza ve devam ettirmek endişesi yoksa, bütün fasılasız gelişmenin mâna ve sebebi olarak ne kalır?

Japonya ve Fransa yaş piramitlerinin üst üste konulmuş şekli

Nesillerin yenilenmesi ve Demografik Hayatiyet

Hiç bir muhaceret hareketinin nüfus miktarını artırıp eksiltmediği farzedilmek şartile, evlenmeler ve doğumlar ile ölümler hakkındaki rakamlar bize, bir nüfus kitlesinin tâbi olduğu temayüller hakkında fikir verebilir mi?

(Lotka) ile (Kuczynski) nin çalışmaları neticesinde, nüfus gruplarının (Taux de Reproduction) u diyeceğimiz yeni mefhum birinci plâna konuncaya kadar böyle zannediliyordu. Nesiller bir birini takip ettikçe herhangi bir nüfus kitlesi artar mı? azalır mı? yoksa seviyesinde mi kalır, yâni artmaksızın yalnız kendi kendisini mi hasıl eder? Bir birini müteakip yapılan sayımlar mazi için bize bunları öğretiyor. Fakat istikbal hakkında, bu suallere cevap verebilmek için doğumları, ölümleri ve bunların arasındaki münasebeti, yâni her seneye ait doğum veya ölüm fazlasını bilmek kâfi gelmiyorsa, acaba daha ne gibi âmilleri nazarı dikkate almak lâzımgelecektir?

Kuczynski, birçok hayatiyatçı ve içtimaiyatçıların doğum adedini ölüm adedi ile mukayese etmek suretile bir nüfus kitlesinin hayatiyeti derecesinin ölçülebileceğine kani olduklarını söylemektedirler.

Bir misal alalım: İngiltere'de 1927 senesinde 655,000 doğum ve 485,000 ölüm vakası olmuştu. Bu iki rakama nazaran, ilk bakışta aradaki 170,000 doğum fazlası bu nüfus kitlesinin kuvvetli bir hayatiyete malik olduğu kanaatini verir. Bununla beraber, inanılmaz gibi görünmekle beraber İngiltere'de 1927 senesinin (655,000) e balığ olan doğumlarına nazaran her kadın vasatî olarak bütün hayatı müddetince ancak iki çocuk doğurmaktadır. Bu nüfus kitlesinin kendi seviyesinde kalabilmesi için ve çocukların ana veya baba olacak yaşa varmadan evvel (hattâ vardıktan birkaç sene sonra) ölmemeleri icabeder. Binaenaleyh bu vaziyette, ölümler ne kadar azalırsa azalsın, eğer doğumlar daha çok artmazsa İngiltere nüfusu azala azala bitmeğe mahkûmdur. Kuczynski, bu vaziyetin yalnız İngiltereye has olmadığını, Almanyanın da, aşağı yukarı aynı vaziyette bulunduğunu söylemektedir. Fransada vaziyet pek cüz'î derecede biraz daha iyidir. (yâni Fransa nüfusu uzun müddet diğerleri kadar serî bir artış göstermemiştir. Bu itibarla ve nispeten düşkün olan bir seviyede tutunmak için daha az müşkülâta maruzdur.)

Acaba, İngiltere nüfusunun mühim bir doğum fazlalığına rağmen süratle azalmağa mahkûm oluşunu nasıl izah etmeli? Bu izaha varmak

için yaş terekübünü nazarı itibara almak lâzımdır. Kadınlar her yaşta velût değildirler, ancak 15 ile 50 arasında ve bu devrenin de en çok 20-30 yaş kısmında velûtturlar.

Farzedelim ki, doğumların 20 veya 30 sene zarfında devamlı bir azalması neticesinde 20 den küçük olan yaş grupları 20-30 ve daha ileri yaşlara nazaran azalmış olsun. Bu vaziyette doğum adedinin umum nüfusa nispeti şu iki sebepten yüksek görülebilir:

1) Nispetin mahreci, yâni nüfus yekûnu 20 veya 30 seneden beri azalmaktadır,

2) Küçük yaş grupları azaldığı için çocuk doğuracak yaştaki analar muvakkat ve anormal bir şekilde fazladır. Bu vaziyette on sene kadar bir zaman geçmiş olsun. Bu devre nihayetinde çocuk doğuracak yaştaki anaların sayısı adetçe zayıf bir yaş grubunun mahsulü olmak itibarile evvelki devreye nazaran daha az olacağı için doğum adedinin daha mahsûs surette tenakus eylediği görülecektir.

Bu devrede evvelki devre kadar doğum olabilmesi için bu anaların ana adedindeki azalmayı telâfi için evvelkilerden daha fazla çocuk doğurmaları icabedecektir.

«İngiltere'de 1934 te, 15 yaşından küçük 4 710 100 ve 15-30 arasında 4 996 400 kadın ve kız bulunmakta idi. Bu rakamlara göre pek aşı-kârdır ki, şimdi 15 yaşında olan kızların hepsi anahk yaşına varsalar bile 15-30 arasında olanların yerlerini dolduramayacaklardır.»

«Garbî ve şimalî Avrupa'da ana olacak yaştaki kadınlar nispeti oldukça yüksek olmasına mukabil küçük çocuklarla yaşlı kimseler nispeti zayıftır. Bu memleketlerde doğum adedinin yüksek görünmesinin sebebi budur. Doğum adedi eğer ana adedine veya ana olacak yaştaki kadın adedine kıyas edilirse, nispetin yüksek olduğu görülür.

Bunun tersine olarak garbî ve şimalî Avrupanın yaş terekübüne nazaran ölüm nispeti tek yaşlara nazaran, umumî olarak ço kaz görülür. Bu memleketlerde ölüm nispeti küçük yaştaki çocuklar ile yaşlı kimseler arasında pek yüksektir. Buna mukabil 2-3 yaş ile 50 yaş etrafında son derece azdır. Hâlen madem ki, küçük çocuklar ile ihtiyarların adedi azdır, şu halde umumî ölüm haddi bittahi küçük olacaktır. Bu had, hâlen binde 13 tür. Fakat bu haddin böylece kalmasına imkân yoktur. Zira yaş terekübünde hasıl olan değişiklikleri nazarı itibara almak lâzımgelir. Şimdi adetleri yüksek olan 15 ile 50 yaş arasındaki insanlar ileride yaşlanacaklar. Ve ölümün fazla tahribat yaptığı yaşlardaki nüfus adedini artıracaklardır. Aynı zamanda şimdi mevcut olan çocuk ade-

·
dinin az vefiyat veren 50 yaş etrafındaki nüfusun yerini dolduramayacak derecede az olduğu aşikârdır. Şu halde binde 13 vefiyat haddi aldatıcı bir şeydir. Bu haddin devam edemeyeceği mantıkan da aşikârdır. Şöyle ki:

Ölüm haddi, hakikaten binde 13 müdür? O halde nüfusun 13/1000 ü veya 1/77 kısmı bir senelik bir müddet zarfında ölecek demektir. Eğer bu had, yirmi, otuz sene devam ederse, vasatî hayatın 77 ol'masını kabul etmek lâzımgelir. Halbuki biliyoruz ki, şarkî ve şimalî Avrupanın bütün memleketlerinde vasatî ömür bundan azdır. Ölüm haddinin en az olduğu Danimarka'da bile vasatî ömür 1921-1925 te 61 sene idi. Ölüm haddi de, binde 11.3 idi. Berhayatlar tablosuna nazaran hesap edilen tashihli ölüm haddi binde 16.4 bulunmuştur. Tashihi diğer memleketlerin gayri sarîh ölüm hadlerinde de yapacak olursak, tashihli ölüm haddinin 1920-24 te İngilterede 17.3 (12.4 yerine), İskoçya'da 18.3 (13.6 yerine), Almanya'da 1921-23 te 18.7 (14 yerine) olduğunu görürüz. Fransa'da gayri sarîh ölüm haddi ile tashihli ölüm haddi arasındaki fark oldukça zayıf görünür. Çünkü Fransa'da doğum adedi kırk seneden beri hemen hemen sabit kalmış ve muhtelif yaşların nispetleri bu sebeple değişmemiştir. 1921-25 devresinde görülen 17.2 ve 1926 da görülen 17.5 gibi yüksek ölüm hadleri Fransa'da yaşlı insanların esasen çok olmasından ileri gelmektedir. (Şimalî ve garbî Avrupa'da 50 yaşından fazla olan nüfus, umumî yekûnun % 20 kısmını teşkil eylediği halde Fransa'da % 25 kısmını teşkil eder.) Bununla beraber Fransada bile şimdi 50 yaşından ileri olan kimselerin doğdukları tarihte süt çocuğu ölümleri bugünkü kadar az nispette olsa idi, nüfusun yaşlı kimseler nispeti bu kadar küçük olmazdı. Bununla beraber Fransada bile tashihli ölüm haddi gayri sarîh hadden daha yüksektir.

Hulâsa; ölüme nazaran doğum fazlalığı ancak yarım ve hattâ üç çeyrek asır sabit kaldığı takdirde nüfusun seyri hakkında doğru bir fikir verebilir. En çok doğum hasıl etmekle beraber (hattâ doğumların hepsini hasıl eder.) ölüme de en az maruz bulunan yaş gruplarının, garbî ve şimalî Avrupanın ekseri memleketlerinde olduğu veçhile, umum nüfusun çok büyük bir kısmını (eskiden olduğundan ve yakında olacağından daha büyük) bir kısmını ihtiva eylediğini kabul edelim. Bu takdirde doğumların ölümlerden daha fazla olması kolaylıkla anlaşılır. Fakat bundan nüfusun uzunca bir devre esnasında artma temayülleri göstereceği neticesi çıkarılamaz. Zira, yarın ana olacak yaştaki insanların adedi azalarak ve ölüme maruz kimseler de, bugünkünden daha ziyade çok ola-

cak ve yaş nispetindeki bu değişiklik devam edecek ve hattâ vahimleşecektir.

Vakıaları nesillerin temadisini takip ederek daha yakından tetkik edecek ve bu nesillerden ön safta bulunanların ne nispette artma (Reproduction) kabiliyetinde olduğunu arayacak olursak mesele daha vazıhlaşır. İsveç misalini alalım. Yaş itibarile velûdiyet haddi (muayyen bir yaştaki bin kadında doğum miktarı) nazarı itibara alınacak olursa, 1891-1900 de görülen vaziyete göre, ana olabilecek yaşa varan bin kadın velûdiyet devreleri esnasında kâffesi bu devreyi ölmeden tamamlamak şartile (ölü doğumlar dahil olmak üzere) 4134 çocuk doğuracaklardır. Doğumları anında nazarı dikkate alınan bu bin kızdan da hiç birisinin 50 yaşına kadar ölmeyeceğini farzedelim: Şu halde bunlar da, 4134 çocuk doğuracaklardır. Bütün bu hesaplarda ölümleri katiiyen hesaba katmamış oluyoruz.

Şimdi yalnız kızları ele alalım. 1891-1900 devresinde doğum yekûnu 1 374 118 dir. Bunun (1 338 726) sı canlı doğum ve 650 732 tanesi canlı kız doğumudur.

Şu halde velûdiyet $\frac{650732}{1374118}$ nispetinde azalmış olacak ve yeni netice olarak: $\frac{4134 \times 650,732}{1,374,118} = 1957,8$ rakamı bütün velûdiyet devreleri neticesinde bin kadının doğuracağı vasatî kız adedini vermiş olacaktır ki, (Kuczynski) buna (gayri sarih çoğalma haddi - Taux brut de Reproduction) namını vermektedir.

Bu had muhtelif devrelerde, muhtelif memleketlerde aşağıdaki vaziyette bulunurdu:

Memleketler	Devreler	Hadler
İngiltere	{ 1921	1 312
	{ 1925	1 079
Almanya	{ 1881—1890	2 459
	{ 1901—1912	2 126
	{ 1925	1 182
Fransa	{ 1892—1897	1 447
	{ 1903—1913	1 232
	{ 1922—1925	1 155

Bu rakamlar daha sonraları daha fazla küçülerek İngiltere ve Avusturya'da 1926 dan sonra, İsveç ve Almanya'da 1928 i müteakip, Norveçte-

1931 den beri, Fransa'da 1933 ten sonra (1000) den aşağı düşmüştür. Netice şu oluyor ki, bu memleketlerin hiç bir şeyde, 1000 kız çocuğu doğumlarından itibaren 50 yaşına kadar hiç vefiyat vermeseler bile bir nesil esnasında dünyaya bin kız çocuğu getiremeyeceklerdir. Bu gayri sarıh had, Danimarka, Çekoslovakya, Macaristan, Finlândiya, Birleşik Amerika, Avusturalya ve Yeni Zelânda'da (1000) in biraz fevkindedir. Kanada'da 1400, İtalya'da 1500, Polonya ve Lituvanyada 1600, Bulgaristan'da 1800 dür. Fakat bütün bu memleketlerde bile, bu asrın bidayetinde şarkî ve şimalî Avrupanın en ————— kısmında olduğundan daha küçüktür.

Şimdi, ölümleri de nazarı itibara alacak olursak tablo daha ziyade karanlıklaşır.

Doğumlarından itibaren takip edilen bu bin kızdaki ne kadarının analık yaşına, yâni 15 yaşına ne kadarının 16-50 yaşına vardıklarını ve (berhayatlar tablosundan bu malûmatın alınması mümkündür) hesap etmek ve müteakiben yaş itibarile velûdiyet hadlerini, bu suretle elde edilen rakamlara tatbik eylemek icabeder. Yine İsviçre misal alalım: 1891-1900 devresinde canlı (1000) kız doğumu 2987 çocuk temin etmiştir. İşte, kız ve kadınların elli yaşına kadar olan vefiyatını bu netice meydana koymaktadır. Madem ki bu devrede vukubulan (1 354 225) doğumun (650 732) danesi canlı kız doğmuştur. Doğum anında nazarı dikkate alınan 1000 kız aşağıdaki rakamı verecektir.

$$2987 \times 650\,732 \quad 1\,354\,225 \quad = 1435 \text{ Kız}$$

Yâni nüfusu bulunduğu seviyede tutabilecek miktardan % 43,5 fazla kız doğmuş demektir. İşte Kuczynski'nin (sarıh çoğalma haddi) dediği had budur. Bu suretle gayri sarıh haddi hesap ettiğimiz zaman (ölümleri nazarı itibara almaksızın) bulduğumuz rakam, yâni 1958 adedi, (1435) e iniyor. Eğer velûdiyet ve ölüm hadleri sabit olsalardı, berhayat kalmış olan 1435 kız, (1435×1958) kız doğuracaklar ve bunlardan $1435/1958$ kısmı yâni $1435 \times 1,435 = 2060$ berhayat kalarak nüfus iki nesilde bir misli artmış olacaktı.

Halbuki sarıh çoğalma hadleri muhtelif nesilde aşğıdaki miktarlarda zuhur etmektedir.

Memleketler	Devreler	Çoğalma haddi
İngiltere	{ 1921 1922	1 087 880
Almanya	{ 1890—1900 1927	1 512 (*) 320
Fransa	{ 1898—1903 1922—1925 1927	676 937 910

Sureti umumiyede şimalî ve garbî Avrupanın ekser memleketlerinde (1880-1890) bir kızın doğumundan itibaren 50 yaşına kadar dünyaya getirdiği ve ileride kendileri de ana, baba olabilen çocuk yekûnu (erkek ve kız) vasatı olarak 3 idi ki bu miktar nüfusun iki nesilden bir misli artmasına imkân vermekte idi. Aynı rakam Fransa'da 2 olmak üzere nüfusun ancak olduğu miktarda kalmasına imkân vermekte idi. 1926 da vaziyet değişti. Sarıh çoğalma haddi Danimarka ve Finlândiya'da, 1,1, Fransa, İsveç, İngiltere ve Almanya'da 1.0 den az oldu. Binaenaleyh şimalî ve garbî Avrupanın bütün büyük memleketlerinde nüfus artık seviyesini muhafaza edememekten başka, devamlı bir azalış hareketi başlamış bulunuyor demektir. Zira eğer (1000) kız, bir nesil sonunda ancak 800 kız dünyaya getirirse, bu sekiz yüz kız da ancak 650 kız dünyaya getirecek, bunlar da, ancak 525 kız doğuracak, velhasıl üç nesil sonra yarı yarıya bir azalma hasıl olacaktır. Netice başta ele alınan 1000 kızın % 1 nispetine düşmesi için 5 veya 6 nesil kâfi gelecek demektir.

Gerçi, velûdiyetin ve ölüm haddinin değişiklikler göstermesi mümkündür. Enide Charles, İngiltere'de velûdiyetin 1924 ten itibaren 1931 deki vaziyete gelerek 1933 haddinden % 10 derecesinde yüksek olmasını ve ölüm haddinin de, gelecek 15 sene zarfında küçük çocuklar için dörtte üç, 1-70 yaş grubu için yüzde elli derecesinde azalmasını ve bu 15 sene sonunda da, değişmediğini farzederek İngiltere nüfusunun 1962 senesine kadar artmakta devam edeceğini hesaplamıştır. Bu tarihte ölüm ve doğum hadlerinin her ikisi de binde 12.7 olmuş oluyor. Bu andan itibaren de, ölümler doğumlardan fazla olmaya başlıyor, neticede doğum haddi (12.1) e düştüğü halde ölüm haddi (16.5) e çıkıyor. Kuczynski diyor ki;

(*) İki nesilde bir misli artış.

velûdiyetin % 10 artmasına ve 70 yaşından aşağı yaşlarda ölümlerin yarı yarıya azalmasına rağmen ölüm ve velûdiyet hadleri değişmemiş olduğu halde son doğum haddinin ancak % 9 yüksek olması hayret uyandırabilir. Bunun sebebi, ölüm haddinin bu kadar çok küçülmesi neticesinde ihtiyar yaş gruplarının fazla kalabalık bir hale glerek ana olacak yaştaki kadınlar nispetinin pek ziyade azalmasıdır.

Binaenaleyh bir nüfus kitlesinin sarîh çoğalma haddinin büyümesi için ölüm hadlerinin daha ziyade azalmasından fazla birşey ummağa mahal yoktur. Evvel emirde şarkî ve garbî Avrupa memleketlerinde ölümlerin en çoğu (50) yaşı aşkın kimseler arasında vuku bulmaktadır.

Binaenaleyh bu yaşlardaki olan kadınlar çoğalma hususunda hiç bir rol oynamazlar. Fakat diğer cihetten bu memleketlerde yirmi otuz sene-den beri 50 yaşından küçük olan kadınların vefiyatı da, tekrar bir azalmaya imkân verecek derecede azalmıştır. İngiltere 1933 vefiyatına nazaran doğumdan itibaren 1000 kızdan 907 danesi 15 yaşına, 788 danesi 50 yaşına kadar yaşamaktadır. Yeni Zelânda'da 956 ve 663 tür. Eğer bu 1000 kızdan hiç birisi 50 yaşından evvel ölmeyecek olurlarsa, 15 yaşına vasıl olduktan sonra bunların hepsi vasatî olarak (35) or sene yaşamış olurlar. Halbuki bu vasatî 1933 vefiyatına nazaran İngiltere'de 30 Yenizelândada 32 den biraz fazla bulunmaktadır. 50 yaşından küçük insanlar vefiyatının daha yüksek olduğu memleketlerde bu vefiyatı azaltmak suretile sarîh çoğalma haddini biraz daha yükseltmek mümkün olabilir. Fakat garbî ve şimalî Avrupa memleketlerinin heyeti umumiyesi için vaziyet artık varit değildir.

Şu halde, artma âmili olarak elde yalnız doğumların çoğalması kalmış oluyor. Bunun için evlenmeleri artırmak lâzım. Fakat bunlar çok arttırılabilir mi?

40-45 arasındaki kız ve kadınlar arasındaki evlenmemiş kızlar nispetini nazarı itibara alalım. Bu nispet Bulgaristanda % 1.3, Şimalî İrlanda'da (1926) 26.2, Birleşik Amerika'da (1930) 9.3, Fransa ve Almanya'da (1929) 11.4, İngiltere'de (1931) de 17.5, İsveç'te 1931 de 23.9 olmak üzere şimalî ve garbî Avuranın heyeti umumiyesinde bütün kızların yedide biri nispetindedir. Bütün kızların evlendiklerini farzedelim. Ölümler nazarı itibara alınmaksızın hesap edilen gayri sarîh çoğalma haddi evlenmiş kızların adedi derecesinde, yâni 0.9-1.05 nispetinde artacak mıdır? Hayır, zira evlenmiş kızlardan doğacak meşru çocuklara mukabil evlenmemiş olan kızların doğuracakları gayri meşru çocuklar

adedi azalmış olacaktır. Bu itibarla çoğalma haddi gayri meşru tevel-lüdatı yüksek olan Almanya ve Fransa gibi memleketlerde bu evlenmeler yüzünden artmış olamaz. Evlenmelerin daha erken bir yaşta yapıldığını farzedelim. Marj burada da dardır. Zira 50-60 seneden beri vassatî evlenme yaşı mahsus derecede azalmıştır. Maahafaz bu yaş daha da küçültülebilir. Bütün mesele erken evlenmelerin yekûn itibariyle daha çok çocuk doğumu temin edip etmediğidir. Acaba erken meselâ 15 yaşında çocuk doğurmaya başlayan bir kadın daha geç doğurmaya başlamış olan bir kadından daha erken çocuk doğurmadan kesilmez mi? Kuczynski diyor ki aynı derecede velût, gebeliğe mâni olmak için hiç birşey yapmayan ve kendilerini gebe edebilecek kudrette erkeklerle cinsî münasebette bulunan iki kadından birisi 17 diğeri 25 yaşında başlarsa, 17 yaşında olan kadının ikincisine nazaran daha uzun bir devre esnasında çocuğu olur. Fakat aradaki fark 8 sene olmaz. İlk kadın ihtimal son çocuğunu 42 yaşında doğurduğu halde diğeri 47 yaşında doğurur. Demek ki, ne evlenmeler adedinin artması ve ne de evlenme yaşının küçülmesi bir nüfus kitlesinde sarîh veya gayri sarîh çoğalma haddini mahsus derecede yükseltmeğe kâfi gelmemektedir. Şu halde garbî ve şimalî Avrupa nüfuslarının uzun bir müddet seviyelerini muhafaza etmeleri veya artmaları için yegâne çare velûdiyetin artması olmak lâzım gelir. Fakat şu cihete dikkat etmek lâzımdır ki, bu memleketlerde ölüm ve doğum hadlerinin son zamanlardaki azalmasının mahsulü olan yaş inkisam vaziyeti nazarı itibara alınırsa bu velûdiyet artışının da çok yüksek bir halde tecelli etmesi icap eder. Zira önümüzdeki senelerde ana olabilecek yaştaki kızların nispeti gittikçe azalacaktır.

Böyle bir tahlilin kıymeti, nüfus meselesini sadece morfolojik bir tarzda ortaya koymasıdır. Bu tahlilin ölüm ve doğum hadlerinin mahsulü olduğunda şüphe olmamakla beraber onların da şartını teşkil eder ve bu suretle bir kısım demografik bünyeleri tayine imkân veren yaş inkisamı birinci plâna konuyor.

Bu bünyeler, Lotke'nin de isabet ettiği veçhile şu veya bu şekli ki muayyen inkisamlara mütemayil olmak bakımından yekdiğerinden tefrik olunurlar. Bu muayyen inkisam da sabit addedilen bir nüfusun inkisam şeklidir. Yâni her sene her yaştaki nüfus için umumî yekûn aynı nispet dahilinde $(r + 1)$ artar veya eksilir (burada r senelik artma haddidir). Ölüm ve doğum haddi için de mesele aynıdır. 1000 nüfusun yaş inkisamı, ölüm, doğum ve çoğalma hadleri daima aynı istikamette tahavvüller gösterir veya sabit kalır. (r) sıfır olunca, nüfus büyüklükçe

ve nispetçe değişmez. (Stationnaire) durucu namını alır. Ve bütün nüfusların inkisamı hali hazır için hesap edilen berhayatlar tablosunda görünür. Yâni muvazene halindeki bir nüfus kitlesi (r, sıfır olduğuna göre) kendi berhayat tablosuna yakın bir inkisam manzarası arzeyler. Eğer (r) menfi ise yaş inkisamı berhayat tablosundan farklı olur. Muayyen bir yaştan üstünde rakamlar daha yüksek, altında, daha küçüktürler. Genç nüfus gruplarında çukurlar açılıyor. Bu gruplar kısmen biçiliyormuş gibi bir manzara hasıl olur. Yaşlı nüfus kısmında da, bunun aksi manzara görülür. Eğer (r) müspet ise hadise tamamen makûs bir manzara arzeyler. Birinci halde nüfus gerileyen (regressive) dir. Ve ihtiyar nüfus inkisamı manzarası gösterir. İkinci şekilde nüfus artıcı (Progressive) ve yaş inkisamı genç bir nüfus inkisamı manzarası verir. Filhakika muasır realite içinde yarım veya bir asır geri giderek bu formüllerin az veya çok tatbik olunabileceği birçok memleketler bulmak mümkündür. Ölüm ve doğum hadlerinin yaş inkisamına olan tesirlerini bulmak, ortaya koymak demoğrafi için büyük bir terakki sayılmalıdır. Fakat bu görüş, bizim de hissettiğimiz veçhile yine çok mücerrettir. Her nüfus kitlesi aynı zamanda hem içtimaî ve hem de, maddî bir muhitte mütalâa edilmelidir. Sadece demoğrafik görüşe sıkı surette bağlanır ve velûdiyet, çoğalmanın ana âmili olarak görülse bile, doğumu artıran, veya seviyesinde tutan veya ona mâni olan kuvvetleri nazarı itibara almak lâzımdır. Bir memleket, şehirler, köyler, muhtelif içtimaî tabakalar ilâh.... gibi tesirine gayri müsavi surette maruz bulunduğ muhtelif unsurlardan mürekkeptir. Evvelki bahislerde gördüğümüz veçhile, cinsiyet, yaş, ölüm ve doğum hadleri sadece hayatî hadiseler değildir. Diğer bir çok sahalarda olduğu gibi bu sahada da, grup uzvî mutalara istinaden diğerleri ile olan alâkası bakımından heyeti umumîyesile nazarı itibara alınmadığı takdirde anlaşılması mümkün olmayan bir çok cumuî reaksiyonlar vücuda getirir. Yaş inkisamı üzerinde ısrar edenlerin anladığı mânadaki demoğrafik hünye mefhumundan insanların artmasına müfit veya muzir olabilecek içtimaî ve iktisadî şartları gösteren nüfus şekilleri mefhumuna geçmemiz icabedecektir.

Nüfus ve Gıda Maddeleri

İçtimaî organizma, hayvani organizma gibi, toprak üzerinde, kâfi miktarda gıda ve şüphesiz diğer bazı şeyler bulmaz veya çıkaramazsa, ne yaşayabilir ve ne de büyüebilir. Nüfus tetkikini bitirmek için nüfusu bu yeni ve sonuncu bakımdan da, ele alacağız.

(Malthus) bir asırdan fazla' bir zaman evvel, nüfusla gıda maddeleri arasındaki münasebeti derin bir surette tetkik etmiştir. (Malthus) meseleyi münhasıran, fizik ve biyolojik terimlerle ortaya koydu. Biz bu görüşü geçmeyi deneyeceğiz. Malthus'un gösterdiği tezatları ve tahditleri, evvelâ, iktisadî terimlerle, sonra da, morfolojik terimlerle ifade edeceğiz. Şurasını hatırlatalım ki, Malthus'e göre eğer, nüfus hiç bir mâni ile durdurulmazsa, her 25 senede iki misli olacak ve devreden devreye, hendesî bir silsileye göre büyüyecektir. Böyle olunca eğer dünya yüzünde hiç bir ot olmasaydı, ve bir mahalle Rezne ekilseydi, bütün arz bir müddet sonra, Rezne ile örtülürdü. İngiltere hariç, bütün dünya gayri meskûn olsa idi, bütün arz, kısa bir zaman sonra, ingilizle dolardı. Bu 25 adedini, Malthus'e ilham eden, Şimalî Amerika Devletlerinin misali idi. O devirde Şimalî Amerika'da, bir buçuk asırdan fazla bir müddet, nüfus 25 senede bir iki misli oldu. (Memleketin tamamen ziraî olduğu devrede, iki misli olma devresi 15 seneye bile inmişti.)

Gıda maddelerine gelince, arzın bugünkü halini ele alalım: «Sanayiye en elverişli şartlar içinde» gıda maddeleri ancak adedî bir silsileye göre» gıda maddeleri ancak aded-dgZ--sb6 $\frac{1}{2}$ ddev mafolı aom aomaoma göre artabilirler. Yâni her yeni devre için daima aynı, sabit bir adedin ilâvesile elde edilecek bir artış.

Bu iki hüküm, bir birine yaklaştırılınca, çıkacak netice derhal görülür. İngiltereyi ele alalım: on bir milyon nüfusu olsun, toprağının mahsulü bunları beslemeğe kâfidir. 25 sene geçsin, Nüfus iki misli, yâni 22 milyon olur. Bu devrede yiyecek maddeleri miktarını bir misli artırmağa mevzu olunduğunu kabul edelim. Gene yetecektir. Tekrar birkaç sene geçsin, Nüfus gene iki misli, yâni 44 milyon olacak, Fakat, gıda ta-

rafından, arzdan elde edilebilen, verimini evvelce olduğu sabit miktar kadar artırabilmesidir. Böylece, nüfus 11 milyondan 22 ye, sonra 44 milyona geçmiştir. Fakat gıda maddeleri, birden (11 milyona yetiyordu) ikiye, sonra (3), yâni ancak (33) milyon nüfusa yetecek miktara yükselmiştir. 11 milyon fazla, ne olacak? Bir asır sonunda, aradaki uygun-suzluk daha büyük olacak. 176 milyon nüfus olacak. Buna mukabil ancak 55 milyona yetecek kadar gıda maddesi bulunacak. 121 milyon insan, açlıktan ölmeğe mahkûm olacaklar.

Muhakkak ki, bütün bu fazla insanların hepsi yaşamıyacaklardır: bunlar yaşama hakkına malik olmayan, hayal - insanlardır. Maahaza, Malthus bunların doğmuş ve fakat bertaraf edilmiş olduklarını kabul etmektedir. Yahutta, doğmamışlarsa, eğer hadisat tabîî seyrini takip etseydi, doğacaklardı. Yâni, nüfus, bazı mânilerle karşılaşır. Bir kısım mâniler nüfusun artışını (gıda maddelerini geçtiği için) önler. Diğerleri de, artış husule geldikçe, onu tahrip eder. Yâni önleyici ve tahrip edici mâniler, birinciler iradîdir ve insan nevine mahsustur. Eğer bir insan çocuklarını ve ailesini besleyemeyeceğini bilirse, ya evlenmez, yabut yaşlı ilerleyince evlenir.

Buna, ahlâkî sapıtmaları, fuhşu da, ilâve etmek lâzımdır. Çünkü evlilik haricindeki münasebetlerden ya az çocuk doğar, veyahut yaşama şansları az olan çocuklar doğar. İkincilerin içinde, tabîî ömrü kısaltma neticesini doğuran bütün sebepler vardır. Sıhhata muzur işlerde, güç işlerde çalışma, son derece fakirlik, bilhassa hastalıklar, salgınlar, harp, kıtlık, iki kelime ile, sefalet, ve ölüm.

Şu halde, her halde nüfus, gıdaya uyacaktır. Bütün bu fenalıklar ve ıztıraplara maruz kalmaktansa, berayı ihtiyat uyması daha iyidir. Maalesef, geçen asırlarda, ve bugüne kadar nüfusları, zayıf gıda imkânları seviyesinde tutan, harp ve kıtlık gibi görünmektedir. Daima, kullanılabilecek gıda maddeleri haddinin ötesinde veya berisinde kalan temevvüç hareketleri olmuştur. Çünkü, nüfus daima bu haddin ötesine geçmeğe mütemayildir. Ve tahripkâr kuvvetler de, daima onu, haddin berisine atarlar. Malthus diyor ki, bu hareket nüfusun düşmanı değildir. Eğer, Halikin niyeti dünyayı insanla iskân etmek idi ise, nüfusa, gıda maddelerine verdiği artıştan daha hızlı bir artış vermek mecburiyetinde idi. Aksi takdirde, insanlar tabiat itibarile tenbelliğe ve istiharata mütemayil olduklarından, ihtiyaçlarından fazlasını bulunca, mezruatı ilâh... artırmak için hiç bir gayret sarfetmezlerdi. Ve dünya meskûn olamazdı.

Yalnız, madem ki nüfus, durmadan, gıda maddeleri seviyesini geç-

meğre mütemayildir, o halde, ona yolu serbest mi bırakmak lâzımdır? Bu bilâhare gıda maddelerinin çoğalmasını temin için, en iyi vasıta mıdır ?

Asla. Filhakika, nüfusun cesaretini, ona gayretlerinin boş olduğu, daima gayenin berisinde kalacağı ve nihayet ümitsiz bir sefaletle mahkûm olacağı (bu şartlar dahilinde bu hasıl olacaktır) hissini vererek kırmamak lâzımdır. Eğer nüfus, tam bu seviyenin hemen altında bulunursa, bu netice hasıl olmayacaktır. O zaman teşvik edilecek, çünkü hissedecektir ki, artırmak için gayretler sarfetmezse, gıda maddeleri kendisine yetmiyecektir. Fakat teşci edilecek, ümidini kesmeyecektir. Çünkü daha şimdiden, kendisini sefaletin yukarısında hissedecektir. Bundan dolayı, Malthus, İngilterenin, meselâ birkaç asır içinde hali hazır nüfusunun iki ve üç mislini ihtiva edebileceğini ve bununla beraber, her ferdin hâlen orada oturanlardan daha iyi beslenip giyinebileceğini, kolaylıkla tasavvur edebildiğini söylemektedir. Fîlen, Malthus'den beri, bir asırdan az bir zamanda, nüfus, İngiltere'de üç misli oldu. Fakat aldanmıyordu. Her şey, sanki, gıda maddeleri halihazır nüfusu idameye, yetecek miktardan biraz fazla imiş ve sanki bu nüfus, gayretleriyle artırdığı gıda maddeleri miktarı arttıkça çoğalmış gibi, cereyan etmiştir.

Nüfusun, hem basit hem cazip, umumî bir nazariyesi. Ona yapılabilecek itiraz, tamamen, yalnız fizikî veya biyolojik mahiyetlerle ele aldığı, iki terim arasındaki muhalefete istinat etmesidir: Bir taraftan insanların velûdiyeti, diğer taraftan toprağın verimi, hakikaten bununla iktifa edilebilir mi? ve esasen bu terimlerden biri, diğerinden tamamen tecrit edilerek tarif ve tahlil edilebilir mi?

Nüfus, hiç bir mâni ile durdurulmazsa..... burada, mâni, gıda maddelerinin tahdidi olacak. Şu halde, kendimizi tamamen tabiî hale yakın tutmamız lâzımdır. Malthus, bizzat kepdisi bize diyor ki, Kıvılcık derililerde, erkekler çok iptidai âletlerle aylanmak, kadınlar da, yorucu işlerde çalışmak mecburiyetinde olduklarından, çok güç bir hayata katlanırlar. Ve bundan dolayı karı koca münasebetleri pek az olur. Bu nüfusların pek çoğalmaması işte bu sebeplerle izah edilebilir. Biz daha ziyade gıda maddeleri meselesinde, en müsait şartlar, toprak mahsulünü, namütenahi artıracak şekilde teşkilâtlanmış bir cemiyet, tasavvur edeceğiz.

Fakat böyle bir cemiyette, mülkiyet rejiminden, örf ve âdetten, evlenmeyi tanzim eden kanunlardan, düşünceden ve ihtiyatkâr hareketten doğan, diğer mânilerin belirmeyeceğini nasıl kabul edebiliriz?

Bir insan cemiyetinde, tekessür sevkitaibiisinin, bizzat cemiyetten doğan mânilerle karşılaşmadan böyle teşvik edilmesi, hiç şüphesiz bir tezat arzeder.

Yiyecek maddelerine, yâni toprak mahsullerine gelince, bunlar hayvanlar veya nebatlardır. Yâni insanlar gibi, canlı organizmalardır. Niçin bunlar da, hendesî bir silsileye göre çoğalmasınlar? Bunlar için, saha mı mahduttur? eğer böyle ise, insanlar için de mahduttur. İptidai halde, hayat ve saha için mücadele, bütün neviler için, aynı derecede şiddetlidir. Şurası muhakkak ki, Malthus, tabii hal haricinde vaziyet alıyor. Ziraat, çift sürme, otlak, toprağı işleyen ve nebatları ve hayvanları istifaya tâbi tutan bir nüfus ister.

Biz şimdiden, insanla, arz mahsulleri arasında tahakkuk etmiş bir intibaktan hareket edeceğiz. Bu mahsullerin artırılması ancak insanların hâlen işletilmekte olan toprak üzerinde, teknikleriyle çalışmalarından, doğabilir. Filhakika, Malthus zamanındaki iktisatçılar, daha o zaman işaret ediyorlardı ki, bu şartlar dahilinde eğer aynı toprağı, daha fazla emek sarfedilirse, verim aynı nispette artmıyacaktır. Fakat bu devirde, işletilen toprak, işlenebilecek toprağın, ancak küçük bir kısmını teşkil ediyordu. Esasen, nüfusun artmasile, makinelere, gübrelere ait tekniğin de, tekâmül etmeyeceğine nasıl emin olunabilir.

Şunu da ilâve edelim ki, Malthus zamanında, nakil vasıtaları pek az inkişaf etmişlerdi. Bir haldeki, insanlar, istihsal edebileceklerini, ancak işgal ettikleri topraktan almağa mecburdular. Çok nüfuslu bölgeler, nüfusu az bölgeler tarafından işe edilebildiği zaman, iş değişti.

Şüphesiz XIX uncu ve XX inci asırlarda, öyle devirler oldu ki, bir birinden çok uzak bölgeler arasında münasebetler genişleyince, toprak mahsulü miktarı, hemen hemen hendesî bir silsileye göre arttı.

Fakat, Malthus bilhassa, her insanın beslenmesi için lâzımgelen maddeyi, doğrudan doğruya ve bizzat topraktan aldığı faraziyesine istinat eder. Bununla beraber, beşerî grupların hakikî âlemini mütalâa edelim. Bir grup için yiyeceğini bulmak üzere, iki vasıta daha var: Evvelâ, yiyecek istihsal etmiş olanların elinden zorla almak, fetih ve soygunculukla yaşayan kabileler için, nüfusla yiyecek maddeleri arasındaki münasebet ne mâna ifade eder? Bu neviden bir grup için, işgal ettiği mahdut genişliğin icap ettirdiğinden daha fazla çoğalmak, bir hayat ve ölüm meselesidir; göçebe veya yerleşmiş diğer komşu gruplardan daha kuv-

vetli olmak; onların buğdaylarını ve sürülerini ele geçirmek, meselesidir.

Böyle bir vaziyette, tekessür sevki tabiîsi, arzın verimi ile mahdut değildir. Fakat, bazı grupların, mahsulü buldukları yerde alabilmeleri kabiliyeti ile mahduttur. Şu halde, birinci plâna geçen, içtimâî nizam, cemiyetler arasındaki münasebetlerdir. İstihsal etmediğini elde etmenin ikinci yolu mübadeledir. Meselâ, sınaî mahsulâtı, ziraî mahsulât ile mübadele etmek. Mübadele ile yaşayan sınaî cemiyetlerde, toprak mahsulleri ile nüfus arasındaki bağın ne mânası vardır? Ziraî sahaları pek dar olduğu halde, onlar için mühim olan, muazzam işçi kudretine sahip olmalarıdır. Bövlece gittikçe daha geniş mikyasta çiftçi bulunan bölgeleri, iktisaden kendilerine tâbi kılabilirler. Bu mahsulleri sanki fetih yoluyla elde etmişler gibi, onlara çiftçiler, gittikçe artan miktarda yiyecek maddesi getireceklerdir. Demek oluyor ki, nüfus, basit bir fizikî miktar. sadece biyolojik kuvvetler tesirinde çoğalmağa mütemayil ve verimini mahdut bir toprağın mahsulleri karşısında bırakılmış bir miktar organizma değildir.

Bu, daha ziyade, yiyecek maddelerine gayri müsavi şekilde ve meselâ, mal edinme muhariplik veya iktisadî imkânlarla göre iştirâk edebilen ictimâî grupların heveti umumiyesidir. Mal piyasasında, talebi temsil eden iste budur. Bu talep, insan sayısından değil, fakat fetih veya satın almak suretile, mal edinme kabiliyetinden doğar.

Arz içinde aynı şekilde, arzın istihsal ettiği veya edebileceğine değil, fakat alıcı, yâni mahsulün fiyatını verebilecek müstehlik bulabilecek maddeler hangileridir, ona bakmak lâzımdır. Mathus'ün anladığı dar mânadaki yiyecek maddeleriyle iktifa edelim:

Birinci plânda buğday gelir. Şüphesiz, bazı seneler olur ki, iklim sebepleriyle, yağmur, kuraklık dolayısıyla, hasat, bütün dünya nüfusunu beslemeğe kâfi değildir. Fakat mevcut buğday kime gidecektir? Fiyatını ödeyebilenlere. Bu takdirde İngiltere gibi nüfusu çok ve kesif olan bir memlekette, sınaî gelişme sayesinde, işçilerin satın alma kabiliyetleri, belki de, buğday almalarına kâfi gelecektir. Bu bakımdan, faikiyetleri, âdetleri üzerine dayanacaktır. Buğday istihsal eden memleketlerin nüfusu ise, kendisini tahdit etmek mecburiyetinde kalacak ve kıtlıktan daha fazla ızdırıp duyacaktır. Bu nüfus az olabilir. Fakat kâfi miktarda satın alma kabiliyeti kâfi gelmiyecektir. Bilâkis, tabiî şartların müsait olduğu senelerde, ziraatçı nüfuslar, istihsalı, artıracakları kadar artıramazlar. Çünkü, buğdaylarını, pazar yoksa, nakil vasıtaları çok pahalı

ise, satabileceklerinden emin değildirler: Şu halde, arzı tahdit eden toprağın verimi değil, fakat, maliyet fiyatını kapatan bir fiyata, mahsullerini mübadele edebilmek imkânıdır.

Böylece, iktisadi plâna gelmiş bulunuyoruz. Bir birine karşı gelen terimler, artık, nüfusun artması ile, toprağın verimliliği değil, fakat, arz ve taleptir. Şimdi farzedelim ki, pazara götürülen mallar, bunlardan satın alınabilecek miktarı geçsin, yâni arz talebi geçsin. Bu takdirde fiyatlar düşecektir. Ücretlerin satın alma kabiliyetleri artacaktır. Bu, toprağın verimliliğinin artmasından mı ileri geldi? Hayır. Gayesi, maliyet fiyatını örtebilecek derecede yüksek bir fiyata satış yapmak üzere, istih-sali, makul hadlerde tutmaktan ibaret olan, ziraat, sanayi, iktisadî organizasyon, gayesini geçmiştir.

Farzedelim ki, alıcılar kitle halinde, pazara gitsinler ve derhal talep, arzı geçsin. Fiyatlar yükselecektir. Ücretlerin satın alma kabiliyetleri azalacaktır. Bu, tekessür sevki tabiîsi kâfi derecede kontrol edilememesi neticesi nüfusun fazla miktarda artmasından mı ileri geldi? Gene hayır. Fakat hiç değilse bazı alıcılar, fiyatları gelirlerini geçmiyecek bir seviyede tutmaktan ibaret olan gayelerini tecavüz etmişlerdi. Hiç şüphesiz, tablo, daha da mudildir. Eğer mal arzı talebi geçerse, işçi talebinin de, azalacağını ve ücretlerin düşeceğini hesaba katmalıdır; eğer arz talepten aşağı ise, işçi talebi artar. Ücretler de, artar. Her halde en kalabalık olan sınıfın durumu iyileşirse, işçiler, bir aileye bakmağa, daha ziyade muktedir olurlarsa, doğum artar. Diğer taraftan refahın artmasıyla da, ölüm azalır. Bilâkis, sefalet artarsa, ölüm artar ve doğumlar azalır. Şu halde, doğum, ölüm ve evlenme hareketleri fiyat ve ücret hareketleriyle izah edilecekler demektir. Artık nüfus ilmi, hayvan ve nebat fizyolojisi ile karışmayacak, sıkı sıkıya iktisat ilmine bağlanacak. Ve artık onun bir kısmı olacaktır. Bununla beraber, bundan evvelki tetkiklerimizden çıkan da, budur. Nüfus vakıalarının kendilerine hâmi bir mahiyeti vardır. Ve bizatihi ve bütün diğer vakılardan müstakil olarak nazarı itibara alınmalıdırlar. Bu vakıalar Malthus'ün zannettiği gibi, fizikî ve fizyolojik kuvvetlerin bir konbinezonundan doğmazlar. Bunlar içtimâî vakıalardır. Fakat, bununla beraber, sadece, iktisadî organizasyondan da, doğmazlar. Bilâkis, iktisadî organizasyon bu vakıalar üzerine dayanır. Bu vakıalar, onun için bir zemin hazırlamadıkça, tahakkuk edemez. vücut bulamaz. Bir buçuk asırdan beri, Avrupa'da, ne görebildik? Evvelâ İngilterede sonra Almanyada ve daha yavaş bir tekâmül takip ederek Fransa'da, ziraî bir medeniyetten, sanayiî ve ticaretin hâkim olduğu

diğer bir medeniyet tipine serî bir geçiş. Diğer taraftan, sanayie de, küçük veya orta sanayiden, büyük işletmeiere ve makineciliğe doğru, karakteristik bir şekil değiştirme. Bütün bunlar iki şart tahakkuk ettiği için, mümkün olabilmıştır.

Evvelâ XIX uncu asır boyunca, bilhassa Avrupanın garbindeki memleketlerdeki, büyük nüfus artışları. Sanayi, bu esasa dayandığına göre, nasıl nüfus artışının sebebini teşkil edebilir? Sanayi, istihsalı artırmak suretile, tedricen, daha fazla alıcı çekti, daha fazla işçi kullandı, onları erkenden evlenmeğe, ve daima daha çok çocuk dünyaya getirmeğe teşvik etti, denilebilir mi? Fakatı (Kuczynski) tarafından bildirilen büyük demoğrafik vakıayı hatırlayalım: Eğer 1770 ten bugüne kadar, Avrupa nüfusu % 250 arttı ise, eğer bugün 165 sene evvelkine nazaran üç buçuk misli ise, bu doğumların artmış olmasından ileri gelmemiştir: Doğumlar, temevvüçlere rağmen, aşağı yukarı, aynı vasatî seviyeyi muhafaza etmiş, ve hattâ 1880 den beri düşmüştür. Avrupa'da nüfusun bu fevkalâde artışı, tamamen bütün XIX uncu asır boyunca, ölümün devamlı bir surette azalmasından ileri gelmektedir. Nüfusun artmasına mâni olan başlıca engel, bu suretle, son derece, küçültülmüştü. Bunu sanayie, büyük sanayie mi atfetmek lâzım? Fakat XIX uncu asrın başlarında, İngiltere'de ve Fransa'da yapılan sanayi anketlerine müracaat etmek kâfidir.

Bu anketlerden anlaşılır ki, bilâkis, çalışma şartları ağırlanacak halde idi. Genç yaştaki çocuklar, kadınlar sert bir istismara tâbi tutuluyorlardı. İşçiler, tüketici, yıpratıcı bir yorgunluğa maruz idiler. Atölyeler gayri sıhhî idi ilâh... Eğer, yavaş yavaş, bu insan malzemesini biraz esirgemek, biraz korumak mümkün oldu ise, bu da sanayie dışarıdan, ve ekseriya zorla kabul ettirilen kontrol ve nizamnamelerle yapılabilmıştır.

Bu zorlama, dışarıdan, yâni şehir muhitlerinden gelmiştir. Evvelce işaret ettiğimiz sebeplerden dolayı, tababetin, iyyenin bu derece terakkisi ancak şehir muhitinde tahakkuk edebilir. Ferdî hayatı korumak ve ömrü uzatmak endişesi ancak bu muhitte duyulabilir.

Eğer, diğer taraftan, vasatî ömrü arttırmağa hiç şüphesiz yardımı dokunmuş olan, umumî servet arttı ise, bu büyük sanayiın yüksek verimi ve yüksek ücretler sayesinde mümkün olmamış mıdır? Evet. Fakat, teknik ve iktisadî organizasyonun, ne gibi kuvvetlerin tazyiki altında, değiştiğini görmek lâzımdır.

Bu sınaî terakkinin ikinci şartıdır.

Nüfusun çok miktarda artmasından sonra, bu kitlenin bu şehir top-

luluklarında, temerküz etmesi de, lâzımdır. Adam Smith'in, daha 1770 de, evvelce İngiltere'de pek az kasaba varken insanların dağınık halde yaşayışları ile, yazdığı zamanlarda müşahede ettiği, şehir kemeri (o zaman şehirler, zamanına göre büyüktüler, fakat bilâhara alacakları büyüklük hakkında hiç bir fikir yoktu), içine girmek temayülü arasındaki tezat, gözüne çarpmıştı.

Evvelce, Derebeyler, arazilerinin ortasında yaşıyorlardı.

Zeriyata nezaret etmiyorlardı. Bunu işleticiye bırakmışlardı.

Hasadın mahsulünü istemiyorlardı. Nakliyatın müşkül, mübadele- nin az inkişaf ettiği bir devirde, bu mahsulü ne yapacaklardı? Derebey- ler bu mahsulden, oldukça az bir kısmını aldıktan sonra, üst tarafını, kendisine tâbi olanlara, şu veya bu şekil altında, terk ediyor, hibe yapı- yordu. Ne sanayi ile ne ticaretle meşgul olmayan asiller, çok parayı kul- lanacak yer bulamıyorlardı. Çünkü ticaret pek azdı. Yer altında satıla- cak eşyada pek az tenevvü vardı. Hayat gayet sade idi. Fakat araziyi işletenler, ziraat işçilerinin bir kısmı, sanatkâr haline gelince, her şey değişti. Lüks eşya çoğaldı. İşte o zaman, Derebeyleri (hiç değilse İn- giltere'de) arazilerinin işletilmesini daha iyi ve daha yakından kontrol etmeğe, ortakçularından, gittikçe daha ağırlaşan rantlar istemeğe, arazi- lerinin mahsulünü, mobilya, tablo ve elbise gibi şeylere sarfetmeğe baş- ladılar. Sonra gene bu mahsul ile, Derebeyleri, babalarının ortakçılarını- nın, çocuklarını ve torunlarını beslemekte devam ettiler. Fakat bu sefer, vasıtalı bir şekilde: her sanat erbabı, yaptığı malları bir miktar derebe- yine, mülk sahibine, zengin insanlara ve yavaş yavaş, sefaletin yukarı- sına yükselen halka satmakla geçiniyordu. Fakat, bu sanatkârlarla, zen- gin alıcılar da, köyleri terk ettiler. Şehirlere geldiler, yerleştiler. Ve orada yaşarlar. Orada artık karşı karşıya bulunurlar. Ve artan müba- dele temposu sayesinde sanayi büyür. Büyük teşebbüsler doğar. Dene- bilecektir ki, eğer şehir müstahsillerin ve alıcıların bir randevu mahalli ise, bu onun sanayi etrafında teşekkül etmiş olmasından ve ondan doğmuş bulunmasındandır. Eğer Derebeyleri, mülk sahipleri arazilerini terke- dip, mal ve mülklerinden uzakta yaşamağa alıştılsa, bu, onların şehir- de ihtiyaçlarını tatmin edecek her türlü maddeyi ve lüks eşyayı bulacak- larından emin olmalarındandır. Eğer bu eşya olmasaydı, ve satışa çıkā- rılmamış olsaydı, bu ihtiyaçlar da doğmayacaktı. Eğer köylerde oturan çiftçiler, yardımcıları, işçiler, fakat her halde bunlardan büyük bir mik- tarı, şehir merkezlerine geldilerse, daha evvel sanayi ve ticaretin yerleş- miş bulunduğu bu merkezlerde, işçi veya sanatkâr olarak yerleşince alıcı bulacaklarını ümit etmelerinden dolayı değil midir?

• Daha sonra, büyük fabrikalar, ve büyük mağazalar etraflarına kalabalık ve gittikçe temerküz eden bir nüfus çekeceklerdir.

Ticaretin, imalâthanelerin büyümesi, büyük sınaî hamleler, muazzam müstahsil ve alıcı orduları, bir birine sıkışmış işçi taburları, değişen ve daima yenilenen müşteri kalabalığı ister. Fakat bunları kendileri teşkil ederler. Bunları hiç yokken yaratmak kabiliyetindedirler.

İşte müdafaa edilebilecek, budur. Fakat (Smith) tarafından işaret edilen tekâmülü tahlilde devam için, derebeylerinin ve metbularının, aynı mahallerde kalıp, aynı münasebetleri devam ettirecek yerde, niçin yer değiştirdiklerini ve başka yerde, sanki bir birlerine randevu vermişler gibi, yeni rollerde bir birlerinin karşısına çıktıklarını kendi kendimize soralım. Her iki tarafın da, ve aynı zamanda, yeni organizasyon veya kombinezonun herkes için, daha avantajlı olacağını tahmin etmiş olmalarından mı böyle oldu? Fakat, böyle olacağını, böyle olduğunu denemeden, bu yola girmeden nasıl bilebilirlerdi? Kaldı ki, burada birkaçının misal vermesi, diğerlerinin de, yavaş yavaş onu taklit etmesi şeklinde, bir seri endişeli araştırmalar olmamıştır. Tekâmül gayet serî olmuş, bir memleketin bazı bölgelerinde, bir kıtanın bazı memleketlerinde aynı zamanda tamamlanmıştır. Burada mevzuubahis olan, kitle hareketleridir. Yâni, ancak içtimaî kuvvetlerin tazyiki altında vukubulabilen cemî hareketlerdir. Burada, bu kuvvetlerden en çok göze çarpanı, mahiyetini ve sebeplerini izah ettiğimiz nüfusun artışı değil midir?

Aynı arazide, insan sayısının artması ve bu arazide de, insanların gittikçe artan bir şekilde ve nüfusun kesif bulunduğu topluluklar halinde temerküz etmesi; bunlar, beşer müesseselerinin bünyesindeki aynı değişikliğin iki cephesi değil midir? Biz burada, ilk bahsimizde hatırlattığımız (Durkheim) in en derin tezlerinden birine iltihak ediyoruz. Ona göre, sanayide iş bölümü, iktisadî faide mülâhazalarıyla asla izah edilemez. Aksi takdir, niçin daha evvel tatbik edilmeyecek ve en son neticelerine kadar ileri götürülmiyecekti? Esasen, kurulmadan evvel, tesir ve neticeleri nasıl görülebilirdi? Cemî şekilleri altında muhayyele yâni kitlelerin muhayyelesi, daha evvel gözlerinin önünde olanı, uzatır ve çoğaltır. Fakat, burada istikbalin bir görünüşünü yaratmak lâzımgelirdi. Binlerce ve asırlarca seneden beri yalnız yaşayan halkların, bu çok basit ve kendi siaları dahilindeki usuller hakkında hiç bir fikre sahip olmamalı, böylece izah edilebilir.

Hakikatte, iş bölümü, beşerî grupların genişlemesinden ve kesafetlerinin artmasından ileri gelir. Hem genişlemiş ve hem de, temerküz

etmiş bir cemiyette kabiliyetlerde ve ihtiyaçlarda büyük bir tenevvü hasıl olabilmesi için; elemanlarının bir birleriyle sıkı surette münasebette bulunduğu ve bu münasebetleri arttırdığı bir cemiyette kabiliyet ve ihtiyaçların karşılaşması ve birbirlerini tahrik etmeleri için; gittikçe ihtisas kazanan müstahsillerin teknikleriyle, gittikçe tenevvü kazanan müstehtakların istekleri arasında, daha kati bir uygunluk teessüs edebilmesi için, iş bölümü, zarurî bir şarttır.

Eğer gruplar, böylece, evvelâ genişlik ve kesafet kazanıyorlarsa, bu nüfusun, iktisadî sebeplerden müstakil olarak, kendine mahsus hareketi ile, kendi kendine büyümesindendir.

Diğer bir bakımdan da, modern sanayiın tekâmülünün, bilhassa en kalabalık sınıflarda, tedricen yükselen, hayat seviyesi bakımından, netice itibarile, eşya ve hizmet talebini tayin eden ihtiyaçlar ve bilhassa yeni ihtiyaçlar bakımından ancak kesif ve toplu nüfuslu cemiyetlerde mümkin olabildiği gösterilebilir.

(Burada (Malthus) doktrininde mühim rol oynayan ve çok dar mânada anlaşıldığı görülen, gıda maddeleri fikrine avdet etmemiz lâzımgeliyor. Oldukça iptidaî cemiyetlerde, kapalı iktisat sisteminde, aile işgal ettiği topraktan çıkardığı mahsul ile yaşar. Filhakika bu mahsul, gıda maddelerine insanın topraktan, ve orada yiyeceği otu bulan hayvanlardan, doğrudan doğruya, çıkardığı besleyici maddelere inhisar eder. Buna, ekseriya basit kulübelerden ibaret olan evleri, iptidaî bir ziraî tekniğin âletlerini, köylünün pek az masrafla gerek kendi gerekse köyün birkaç csnafının mesaisile elde edeceği elbise ve möbleleri de, ilâve ediniz. Asırlık devrelerde, beşeriyetin büyük kısmı işte böyle yaşamıştır.

Modern cemiyetlerimizde, tamamen başka türdür. Hattâ aşağı sınıflarda bile, ihtisaslaşmış bir çalışmanın mahsulü olan, uzaktan, fakat her halde ailenin ve onun yakın muhitinin dışından ve ancak mübadele yoluyla elde edilebilen, başka eşya ve başka hizmetler istenilir. Bütün bunlar, gıda maddeleri kategorisine sokulabilir. Çünkü ekseriya, evvelce ve hâlen birçok cemiyetlerde lüks ve fazla telâkki edilemez, her zaman zarurî telâkki edilmiş olandan daha bağlı kalmamız ve bunu evvelkine tereddütsüz feda etmemiz, vuku bulmuştur.

Nispeten yeni olan (hiç değilse kalite veya istediğimiz miktar bakımından yeni) hususi veya âmme teşebbüslerinden elde edilen bu eşya ve hizmetler, dar mânada gıda maddelerinden bilhassa insan emeğini ih-

tiva etmesi, iptidâî maddenin, onu mamul hale sokmak için sarfedilen emekten daha az mühim olması bakımından farklıdır.

Fakat bu eşya ve hizmetler, bu karaktere sıkı sıkı bağlı diğer bir karakter itibarile de, Malthus'un anladığı mânadaki geçinme maddeleri ile, bariz bir surette tebarüz ederler. Toprak mahsulleri, Malthus'un tasavvur ettiğinden daha az mahduttur. Filhakıka, ekilebilecek toprakların vüsat itibarile mahdut olması ve aynı toprakta, istinsalin pek mahdut olarak artırılabilmesi sebebiyle, toprak mahsulleri mahduttur. Çünkü bu mahsuller, biyolojik, hayvanî ve nebatî bir takım kuvvetlerden doğmaktadır. Ve bunlar üzerine tesirimiz çok zayıftır. Bilâkis, sanayi maddeleri dediğimiz maddeler, süratle çoğalan miktarda elde edilebilirler ve edilmişlerdir de. Çünkü cansız maddeye tatbik ettiğimiz teknik gittikçe daha kuvvetli olmuştur. Bu bakımdan, hudut olmadığını söyleyebiliriz. İki terimin, Malthus'un gösterdiği vaziyeti veya aralarındaki tezat, dönmüştür. Artık, gıda maddeleri mahdut kaldığı halde, durmadan artan, nüfus değildir. Nüfus, çok yavaş artış ve, hattâ, belki de yakın yakın zamanda, azalma alâmetleri gösterdiği halde, artan veya hudutsuz şekilde artmak temayülü gösteren, mahsulât kitlesidir. İşte böylece, insanların kendisine doğru dönerek, mahsulâtını istedikleri sanayi, iktisadî teşkilât, veriminin son haddine kadar işletilen, ve artık muayyen bir an gelince, daha fazla vermeyen ve kısırlaşan toprak gibi değildir. Sanayi, bu taleplere cevap verir. Ve hattâ bu talepleri ister. Sanayi stok, ihtiyat ve çok defa uzaklardan çektiği malzeme ve tam vaktinde yetişen teknik icatlar bakımından hiç bir zaman sonuna varmaz. Ondan ne kadar çok alınırsa, o o kadar daha fazla vermeğe hazırdır. Sanki, ondan aldıkça, onu itip karıştırdıkça, onu tüketmek şöyle dursun, onda yeni kuvvetlerin doğmasına sebep olunur ve ona yeni bir hamle verilir.

Eğer sanayi böylece talebe, hattâ bazan onu geçecek şekilde, yeterse, bu, talebin arza göre ayarlanmasından, ve hattâ arz tarafından tahrik, sevk ve tahdit edilmesinden ileri gelmez mi? İhtiyaçları doğuran sanayi değil midir? Birçok vakıalar ve misaller düşünülürse, böyle olduğu zannedilebilir.

İşte bir bahçeci, bir seyyar satıcı, bir el sepetinde veya omuzuna astığı bir torbada, veya bir katırım çektiği ufak arabasında (bunun ileride bir kamyonet veya otomobil olması a intizaren) bütün köyleri dolaşır. Köy meydanında ve kapı kapı dolaşarak, renkli kumaşlarını, mendillerini, fantazi boyun atkılarını, kolyelerini, boncuklarını ilâh... teşhir eder. Eğer bu eşyalar, köylülerin tecessefünü ve bazan da arzusunu uyandı-

rırsa, bu, bunların köylüler için yeni ve ayaklarına kadar getirilmiş olmalarından ileri gelmez mi? Eğer seyyar satıcı kapılarına kadar gelmese idi, köylüler bu eşyayı akıllarına getirecekler mi idi, şimdiye kadar bu eşyaya malik olmadıklarından dolayı, teessür duyacaklar mı idi? Bu gibi giyecek, tuvalet, ev ve tezyinat eşyası için fevkalâde arzu duymaları, bu eşyanın şehirden gelmiş olmasından, ve orada yaşayan ve gerek kendi civarlarında, gerekse bir pazar günü, veya bayram günü şehre gittikleri zaman rastladıkları insanları hatırlatmasından ileri gelmez mi?

İşte, muhtelif avantajlar ve her derecede konfor temin eden, lüks palaslar, daha mütevazı ve her kategoriden oteller. Bunlar güzel yerlerde, dağda, ve denizde, su istasyonlarında, müze ve âbide ve görülecek şey bakımından zengin olan şehirlerde, kurulmuşlardır. Mevsiminde buralarda ve etrafta kalabalık, kesif ve hareketli bir cemiyet teşkkül ediyorsa, vaktile buralara evler kurarak, seyyah celbetmek düşünülmesinden değil midir? Gittikeç daha kalabalıklaşan gruplar. Nüfusun bu gittikçe büyüyen bir kısmı böylece, güzel ufuklarda, güzel yabancı mahallerde oturmaının, sporun şifalı menbalar yakınında uzunca müddet oturup tedavi olmanın zevkini aldılar. Tecessüs, sanat ve tabiat aşkı, bedenî hareketler, «vahşî bir mahale geç varma zevki», seyahat zevki. Bütün bunlar, hiç değilse bu derecede her zaman mevcut olmamış olan itiyatlar ve istekler manzumesidir.

Meydana gelişlerini ve zamanını izah etmek lâzımdır. Bunlar, kısmen snobizm rengi altında, kısmen de ve büyük mikyasta insanlardaki hafif temayüllere tekabül ettikleri için, zorla kabul ettirilmişler ve yayılmışlardır. Bu temayüller insanda mevcut olmakla beraber, onları uyandırmak lâzımdı. Zira uyandırmak için zorlanmasaydı, bunlar kendiliklerinden doğmazlardı.

Otel, turizm, nakliyat sanayiine, trenlere, vapurlara, otomobillere, reklâma, ilâncılığa (bunlar da birer sanayidir), matbuata, seyahat rehberleri ve seyahat hikâyeleri basan tâbilere, kotra, ski bütün spor eşya ve elbisesi yapanlara, büyük kaplıcaları işletenlere, hepsine teşekkür et ve elbisesi yapanlar, büyük kaplıcaları işletenlere, hepsine teşekkür etmeliyiz. Çünkü bu ihtiyaçları, biz yalnız tatmin edebilmek imkânlarına değil, onlara da borçluyuz Fakat niçin aksi varit olmasın? Bu tüccarlar, sanayiciler, iş adamları oralarda kulübelerin kâfi gelmediğini görmeselerdi, böyle teşebbüslere atılırlar, ve büyük masraflarla dağlar ortasında oteller inşa ederler mi idi?

Çok uzun zamandan beri bu gibi yerlerde, çok uzaklardan, insanlar geldiler, oturdular, zevkleri ve arzuları belirdi ve şöyle böyle tatmin

edildi. Bu sanayi ve ticaret muhitlerinde, bu zevk ve arzuları istismar etmek fikri uyanmadan ve tatmin edecek vasıtalar bulunmadan çok evvel olmuştur. Bugün plâjlarda, cumudiyeler civarında yerleşenler, şarkta seyahat edenler, Floransa ve Venediği ziyaret edenler, vaktile, buralarda iptidai ve müşkül şartlarla iktifa edenler ve birçok tehlike, birçok rahat-sızlık, birçok masrafa katlananlarla alay edebilirler.

Fakat ihtiyaç, münferit, dağınık gruplarda, böylece vücut buldu. Ve bu gruplar, bu ihtiyaca yol açmak cesaret ve istidadını gösteren ilk kimseler oldular. Sanayi, ancak bu grupları gördüğü, bu grupların takip edildiğini, takibine başlandığını anladığı zaman müdahale etti. Ve işte o zaman, onlara işaret etti. Onların yanına gitti. Ve onları yakaladı.

Sanayiın, tatmin etmek istediği ihtiyaçlardan sonra geldiğini ve onları hiç yoktan yaratmadığını görmekten bizi meneden ve bizi aldatan şey, sanayiın ihtiyaçlara pek yakından refakat etmesi, onları en anî, en keyfî hareketleri de hemen takip eder gibi görünmesidir. Biz yalnız, muvaffak olan sınaî ve ticarî teşebbüsleri görüyoruz. Alıcıların, mağazalar, sergiler önünde sıkışıp kendilerine gösterilen malları kapıştıklarını görüyoruz. Tüccarla müşteriler arasında, evvelden müesses, güzel bir âhenk, şimdiye kadar müşteriler şu maldan ziyade bu maldan istediklerini izhar etmediklerine göre, onları lâkayt vaziyetlerinden çekip çıkarın tüccar değil midir?

Fakat, halkın ihtiyaçları, tercihleri üzerinde aldandıpta muvaffak olmayan ne kadar teşebbüs vardır? Bunlardan bazıları, çok zaman ve masraf bahasına, istihsal etmek üzere hazırlandıkları her hangi bir malın uzun zaman talep edilmesinde menfaattar olabilirler. Fakat, bütün reklâm, fiyatlarda tenzilat, en iyi şekilde arz, kalite ve şekli mükemmelleştirme gibi gayretlerine rağmen, zamanını yaşamış bir ihtiyacı yeniden yaratmağa muvaffak olamazlar. Diğer bazı teşebbüsler de, işe vaktinden evvel sarılırlar. Satışa, halkın henüz istemediği, fakat, ileride isteyeceği mallar, mekanik âletler, konserve gıdalar, yabancı memleket meyveleri, çıkarılırlar. Bu ihtiyaçlar bilâhara belirirse, sanayiın daha şimdiden tohumlarını atmış olmasından mı ileri geldi denilecektir? Böyle olması hiç te, muhtemel değildir. İstenmeyen birşey çabucak unutulur. Buna mukabil, vaktile istenmeyen şey için, zamanla zevk uyanır. Çünkü yeni bir fikir cereyanı, cemî bir cereyan, bizi aynı şeye doğru sürükler. Bu cereyanın yatağı da, sanayi ve ticaret tarafından kazanılmamıştır. Hayatın pratik organizasyonu değişmemiştir. Ev işlerini azaltacak şeylerle daha çok meşgul olunur. Veyahut, değişiklik zevki, genişlemiş bir tecessüs.

Fakat bütün bunlar, muhitimizin düşünüş ve duyuş tarzlarını takip ettiğimiz içindir. Muhitimizde bir orkestra şefinin çubuğuna gösterilen itaati, tüccardan gelecek direktiflere karşı gösterir. Ve fakat kendi ilham ve kendi tercihlerine tâbi olur.

Sınaî gelişmenin şartı olan ihtiyaçların tekâmülü, şehir muhitlerinde, şehirlerin bünyesinin ve yaşama tarzının tesiri ile tekemmül etmiştir. İhtiyaçların tekâmülü, sanayie, kendiliğinden alamıyacağı şekilleri ve direktifleri kabul ettirmiştir. Bunu, bugün gözlerimiz önünde bulunan eşya ve hizmetlerin umumî karakterlerini hatırlatarak göstermek mümkündür.

Mahallî, muntakavî ve hattâ içtimaî (sınıf ve sıra) farklarını yavaş yavaş ortadan kaldıran, yeme, giyinme tarzlarını, evlerin dahilî tertibini, eğlence nevilerini her günkü hayatın umumî akışını bir birine benzeten, yaklaştıran bir nevi standardizasyon ve gittikçe artan üniformite mi mevzu bahis oluyor? Bir kere yalnız memleketlerin, eyaletlerin başkalklıklarına değil, fakat aynı şehir içinde, muhtelif müşterilere, saray adamlarına, yüksek mevkideki kimselere, orta burjuvalara, tüccarlara, halka, esnafa ve köylülere intibak etmiş küçük esnaf sanayiini, eski istihsal şartlarını düşünelim; hem yaşama tarzında, hem kadrolarda, hem de, âdetlerde, haricî bir tenevvü. Bu eski sanayiın, hattâ yeni rejimin başlangıcındaki şekli ile, bu âdetlere sağlamca intibak etmediği; ve, muhtelif alıcı kategorilerine göre mütenevvi ve muhtelif kalitedeki eşya satışlarının artmasını ve herşeyin şüphesiz daha büyük mikyasta olmakla beraber, olduğu gibi devam etmesini istemekte menfaattar olmadığı zannedilebilir mi?

Burada, bir birinden farklı olmak isteyen müstahsillere, kabiliyetlerine ve ananevî usullerine göre iş bulmak, müemmen müşterisi bulunan lüks ve iyi kaliteden eşyanın ortadan kalkmasına mâni olmak avantajı vardı.

Bu temayüllerle müteharrik bir sanayi, git gide satışı çok olan seri halindeki imalâta, şehirler ve bilhassa büyük şehirler kadrosu içinde üniform olmağa çalışan bir cemiyetin, tazyiki altında dönmüştür. Mevzu bahis olan, istihlâk alanındaki serî ve devamlı değişiklikler midir? Bu değişiklikler, yalnız modanın değişmesinden değil, fakat konforun artmasından, hayatın tanziminde ve ihtiyaçların tanziminde görülen noksanlıklar ve boşluklardır. Burada da, düşünülen ne olursa olsun, sanayi bundan pek hoşlanmaz. Çünkü istihsalde biraz mühimce bir değişiklik,

ona tekniğini tekemmül ettirmek ve iktisaden intibak etmek mecburiyetini yükler. İptidai maddeler satınalma istikametini değiştirmek, işçileri kısmen yenilemek, yeni mahreç ve fiyat ilh... şartlarına göre satış yapmak lâzımgelir. Şüphesiz sanayiciler muhitinde önde yürüyenler, ilk müteşebbisler vardır: Fakat ne de olsa bunlar birer istisnadır.

Sanayiîni heyeti umumiyesi mukavemet eder, atalet kuvvetine tâbi olur, dışarıdan, mukavemet edilmez bir tazyik gelmedikçe gayretten çekinir. Bu tazyik, durmaksızın değişen yeni ihtiyaçların tazyikidir. Bu tazyik, şehir nüfusunun bünyesi ve hareketliliği ile izah edilir. Bu tazyik, evvelâ, mekânda harekidir. Pek yeni kurulmuş şehirler hariç, fakat diğerlerinde ihtiyaçlara nazaran sanayiîni ne kadar geride kalmış olduğunu görmek için, nakil vasıtalarının tekâmülüne bakmak kâfidir. Çünkü, yeni cer vasıtaları hemen kabul ediliyor. Ve şöyle böyle kâfi geliyor. Bu da, onların uzun zamandır beklenildiğini ispat etmektedir. Diğer birçok alanlarda da, böyledir. Meselâ mesken: eski ve fakat büyük şehirlerde, mesken yavaş yavaş, şekil değiştirir; fakat, halk bu bakımdan bulduğu noksandan iztirap çeker.

Mobilye, elbise: burada da, sadelik ve hafiflik istikametinde bir yenilik ihtiyacı uzun zamandan beri mevcuttur. Bu kolda çalışan sanayiciler, bu istikamette bir gayret sarfederlerse, çıkardıkları yeni modeller hemen kabul olunur ve yayılır. Bu da modellerin, uzun zamandan beri arzu edildiklerini gösterir. Böylece şehir nüfusu, sanayii sürükler ve onu gittikçe çabuklaşan tempoyu kabule mecbur eder. Nihayet, bilhassa çok yeni medeniyetlerde, insanların beraberce en çok ileri gitmiş maddi ve içtimaî tekniğin neticelerinden ucuz veya lüks büyük mağazalar, büyük lokantalar, nakliyat, eğlence, seyahat, spor, telsiz, sigorta, kooperatif teşekkülleri ilâh... gibi pratik hayatın en yeni müesseselerinin arzettiği avantajlardan istifade etmek temayülü mü mevzuu bahistir?

Bütün bunlar, geniş ve kesif beşerî topluluklar olan, büyük, müte-merkiz şehirlerden başka yerde mümkün olabilir mi idi?

Mademki insanlar, bu biraz gevşek şekiller altında, belki sathî ve fakat genişlemiş bir içtimaî hayata iştirake çağırılmışlardır. Yine netice itibarile bütün bunlar, şehir temayülleri mâna ve şümulüne girmez mi?

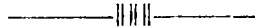
Gene burada da, sanayiciler, tüccarlar, idareciler, iş adamları, kendi yaratmadıkları ihtiyaçları tatmin etmek üzere müdahale etmişlerdir. Bu suretle sanayiîni gelişmesinin ancak şehirlerin durmadan kendi maddî şekillerini ve hayat tarzlarını kabul ettirdikleri bir medeniyette mümkün olabileceği teeyyüt eder.

Nüfusun, şayet hâlen aratıyorsa, gittikçe yavaşlayan bir tempo ile artmasına mukabil, eşya kitlesinin, gittikçe arttığını söylemiştik. Evet. Fakat diğer taraftan biliyoruz ki, sanayide fazla istihsal buhranları geçirir. Bu buhranlar neticesi, birçok teşebbüsler daralırlar, veya ortadan kalkarlar. Bunlar Malthus'ün bahsettiği, nüfus engellerine benzetilebilecek istihsal engelleridir. Sanayiin, kendisinde mevcut hemen hemen namütenahi genişleme kudretine rağmen, niçin böyle hudutlarla karşılaş-tığını iyice anlayalım :

Eşya arzı, talehi geçince, fazla istihsal vardır. Fakat, talep, nüfus kit-lesi demek değildir.

Evvelâ, şehirler içinde, gelirleri böyle masrafları yapmağa kâfi gel-meyecek olan bir takım içtimaî kategoriler vardır. Bunlara, eğer ödeye-bilecek kabiliyette olsalardı, yalnız sanayi değil, fakat ziraat de mal te-min edebilirdi; şayet gelirleri gayri kâfi ise, bu onların, şehirlere tama-men girememiş olmalarından; hakikî şehir hayatı, ve şehir bünyesi ha-ricinde kalmış olmalarından ileri gelmez mi? Fakat bundan maada şe-hirleşmemiş, yahut gayri kâfi derecede şehirleşmiş mıntakalar vardır. Bunlar, şehirlerin ve büyük şehirlerin oluşlarına lâzımgelen demoğrafik şartları tahakkuk ettirememiş, köy ve kasaba mıntakalarıdır. Bilhassa bünyeleri başka olduğu için buralarda şehir muhitlerinde sanayii besleyen ve arza cevap veren bir talebi idame eden ihtiyaçlar, hiç değilse, aynı de-recede, bulunmaz. Şehir toprağı üzerinde biten ve beslenen bir sanayi ile, daha az geniş, daha az mütemerkiz insan topluluklarına uymuş âdet-ler, eski tip bir iktisadî organizasyon arasındaki, muhalefet. Sanayie, gruplar halinde yaşayan insanların ihtiyaçlarının birer hududu olduğu-nu, devrî şekilde gelip hatırlatan bu buhranlar, işte bu suretle izah olunur.

Bu suretle, heyeti umumiyesi itibarile istihsalin, bilhassa sınaî istih-salin muayyen bir nüfus bünyesi üzerine dayandığı; ve ancak nüfus yeni bölgelere yayıldığı ve evvelce bulunduğu yerde vaziyetini kuvvetlendir-diği takdirde büyüüp gelişebileceği, daha açık surette görünür ve te-şeyyüt eder.

N E T İ C E :

Şimdi önümüze, belki de yeni bir ışıık altında gelecek olan, iki umu-
mî meseleye, tekrar gelelim. Sosyolojiye nazaran içtimaî morfoloji ne-
dir? İçtimaî morfoloji ne mânada, nüfus ilmi ile karışmaktadır? Aile
gibi içtimaî bir realiteyi ele alalım. Aile müessesesi fikri, ona müteâllik
kanunlardan ve âdetlerden, aile, his ve ahlâkından ayrılabilir; diğer ta-
raftan, mekânda tezahür ettikleri şekilde kendilerini dıştan tasvir ede-
bildiğimiz, sayabildiğimiz ailelerin kendileri var. İçtimaî morfoloji, me-
kândaki ailelerle iktifa eder. Geri kalan da, sosyolojinin diğer kısımla-
rına girer diyebilir miyiz? Fakat bu cephelerden hiç biri, yalnız başına
kâfi değildir. Ve diğerlerine bağılı değilse, bir realiteye bile sahip de-
ğildir.

Hiç bir yerde ve hiç bir zaman hissedilebilir bir şekil almayan bir
aile fikri, ne olacaktır? Fakat diğer taraftan bir araya gelmiş ünitelerin
arkasındaki fikirlere, hislere ve bilhassa onları birleştiren organizasyon
fikrine ulaşmazsak, böyle bir gruba nasıl bir içtimaî hayat izafe edilebi-
lir. Eğer, bizim için karıncalar birer mekanik unsur, birer (hay-
van - makine) olsalardı, (belki de, doğru olmamakla beraber) karınca
cemiyetlerinden bahsedecek mi idik? Bu, görünen ve dokunulan ile,
mevcut olduğunu bilmekle beraber, havasımızdan kurtulan arasındaki,
izafî bir tefriktir.

Mekânda mevcut olan kimseler, aile âzaları tasavvur edilmeden, ba-
banın hak ve vazifeleri; akrabalık, aynı babadan veya aynı anneden gel-
mek suretile teessüs eden evlâtlık hakkında nasıl bir fikir edinilebilir?
Aksine olarak, eğer gözlerimiz önünde bizzat grup varsa, mesele yalnız
görünebilen vücutlar ve mekânda, aralarındaki bağlar değildir. Bunlar
insandırlar. Sansız şeyler veya hayvan değildirler. (Leibniz) diyordu ki,
eğer aydan, dünya yüzüne insan yüzü hayvanlar gelseler, biz, bunlar in-
sandır demekle müşkülâta uğrarız. Eğer münferit nûmuneler halinde ge-
lirlerse, evet. Fakat, bir birleriyle işaretlediklerini, kendilerine mahsus
bir lisanla konuştuklarını görürsek, kendi anlamımızda, bunların cemî
varlıklar olduklarını, yâni insan olduklarını (isterseniz Kamer insanı de-
yiniz) nasıl kavramayız? Demek oluyor ki, grupta, zahirî olan, hissedilebilir
olan şey, bize onun psikolojik ve ahlâkî hayatını açığa çıkarıyor.

Aksi takdirde, tiyatrodaki şahıs hareketleri ve iştebildiğim mesle konuşan (Phèdre) in kıskançlığı ve ihtirası değil de, bir kadın vücudu hatları ve fizik çehresi, demek olur.

Şekil ve bünye terimleri, bizi hayat âlemine doğru çevirir. (Auguste Comte) sosyolojiyi, biyolojiye bakarak, organları tetkik edecek bir anatomi, vazifeleri tetkik edecek bir içtimâî fizyoloji diye bölmeği teklif ediyordu.

Morfoloji, cemiyet organlarının tetkiki midir?

Biyolojide, bünye bakımından görüldüğü zaman, organlar, organizmada daimî olanı, en az değişeni ve fakat her halde en yavaş değişeni temsil ederler. Vazife de, daima aynı kalır. Şu mânada ki, umumiyetle, devrî olarak aynı safhaları tekrar eder. Fakat bu safhaların tekerrürü muhtelif hallerin bir birini takip etmesi, aynı merhalelerden geçerken vukua gelen, fasılasız bir değişmedir. Hiç şüphesiz, organlar aşınırlar, yenilenirler. Tekâmül ederler. Canlı madde, durmadan akar, geçer. Fakat şekil kalır. Ve bünye dediğimiz de, işte vücudun bu müstakar kalan cephesidir. Eğer, aynı tefriki içtimâî hayata sokmağa kalkarsak, daha çok müşkül vaziyette kalacağız. Bir ana yasa, siyasî hayatın organlarının, (meclisler, yüksek mahkemeler), neler olacağını tayin eder. Bundan maada, onların imtiyaz, iktidar ve vazifelerini de, tespit eder. Fakat, siyasî cemiyet, tayin ve tespit ettiği bütün şeyleri tadil edebilir. Organların sayısını, şeklini, tarzını, ve vazifelerinin genişliğini ve mahiyetini değiştirebilir. Burada daimî olanla, değişeni nasıl ayırmalı? ve bir birle karşılaştırmalı? Bir vazifenin, bir organdan daha müstakar, daha uzun müddet devam etmesi mümkündür. Aksi de, olabilir.

Maahaza, içtimâî gruplar içinde, var olmağa, ve olduğu gibi kalmağa çalışan, ve her değişikliğe mukavemet gösteren tertiplerin de olduğunu itiraf etmeliyiz. Müesseseler tadile uğradıkları zaman, her defasında, bu mukavemetle karşılaşılır. Bu müesseselerin daha evvelki bünyeye, ve istinatgâhı olan grup içinde bu bünyeye merbut olan itiyatlara intibak etmeleri lâzımdır.

Bütün dünyaya yayılmak isteyen bir din. Meselâ hristiyanlık, şehir, kabile, ve mahallî dinlerin yerine geçtiği zaman, daha evvel mevcut dinî hususiyetleri hesaba katması icabetmiştir. Mahallî rahipler yerine, ermişler ikame edildi. Hristiyanlıkta nekadar putperestlik unsuru varsa, hep de, hristiyanlığın güttüğü grupların âdetleri dolayısıledir. Aynı şekilde, ve aynı sebepten dolayı kilisenin, Diocèse, Paroisse.... ilâh... taksi-

matı, Roma idarî taksimatı üzerine bina edilmiştir. Siyasî plânda, Fransa'da, XVIII inci asırdan beri bütün rejimler, nüfusun bünyesine uygun düşen temerküzü idame etmişlerdir. Çünkü, krallık çok erkenden, bu nüfusu, bu tip organizasyona alıştırmıştı. İktisadî müesseseler, her ne kadar hiç biri, ananevî faaliyet şekillerini, kısa zamanda yıkmağa, ve tamamen yeni yaşama tarzları yaratmağa muvaffak olamamışlarsa da, insanların âdetlerini derin surette değiştirmişlerdir. Buna rağmen, bu müesseseler bile, eski toplulukların tertiplerine uymak mecburiyetinde kalmışlardır. Bilhassa ziraatte, büyük, orta, küçük mülkiyetin dağılıp bölgelerinin de, gösterdiği gibi, böyle olmuştur. Hattâ sanayide de: muhtelif sınıfların ve sanayi şubelerinin muayyen yerlerde bulunması; şu veya bu bölgede veya şehirde, küçük sanayiın devamı; büyük sanayiin, yerleşmek ve genişlemek imkânları; bütün bunlar birçok ahvalde, evvelce memleketin muhtelif kısımlarını karakterize eden iktisadî şartların devam eden tesirlerini belirtirler.

İnsan gruplarının devamlı tertiplerine has, ekseriyetle bir atalet, fakat bazan da, bir inkişaf kuvveti olan bu kuvvet, nereden geliyor? Çünkü, bu gruplar, aldıkları şekil şebekiyle, aynı vazifeyi gördükleri ve aynı müesseselere tâbi oldukları halde, şekil değiştirmeye kabiliyetlidirler. Bu, bütün beşer gruplarına kendisini kabul ettiren iki şartla, izah edilir.

Her ne kadar, bir cemiyet, her şeyden evvel, fikirlerden ve temayüllerden yapılmış ise de, ancak mekânda bir yere yerleşmesi ve yayılması, bir yeri olması şartıyla, yaşayabilir, vazifeleri görülebilir. Heyeti umumiyesi ve kısımları ile, maddî toprağın, şu vaziyette, şu büyüklükte, şu şekilde bir kısmına bağlanmış olması lâzımdır.

Diğer taraftan cemiyet, yan yana konmuş, ve yaşayan organizmalardan ibaret olan, beşer ünitelerinden yapıldığı için, hacmi olan, kısımları sayılabilen, organik bir vücuda maliktir; büyüyebilir, küçülebilir, bölünebilir, tekessür edebilir. Diğer bir tâbir ile, nasıl canlı bir vücut görünüşü itibarıyla maddî bir şey olduğundan, kısmen, cansız maddenin şartlarına tâbi ise, ruhî bir varlık olan, müşterek fikirler ve temayüllerin heyeti umumiyesinden ibaret bulunan cemiyetin de, organik bir vücuda vardır. Ve fizikî şeylerin mahiyetine de, iştirak eder. Bundan dolayı, kendisini teşkil eden gruplara kabul ettirdiği maddî tertipler ve şekiller içinde kendisini tespit eder, ve bazı bakımlardan, hapseder. Böylece, ihtiva ettiği nüfusun kısımlarına, kendi itiyatlarını, âdeti, emânet eder.

İşte böylece, cemiyetin maddî şartları, onun vazifelerinin işlemesine, organlarının değişmesine, hayat ve tekâmülüne, mukavemet eder. Müç-

temi hayatın bu görünüşü, yâni, vücutlar âleminde bulunmaları, ve biyolojik hayatın cereyanına kapılmış olmaları; ve bilhassa (mademki ancak bu şartla içtimaî ve müşterek fikir alanında kalıyoruz) bir birlerini, mekânda birer şey, ve organik realite olarak görmeleri itibarile, gruplar, içtimaî morfolojinin mevzuunu teşkil ederler.

Bu suretle içtimaî morfolojinin mevzuu, mevzuu tek mil cepheleri itibarile cemiyet olan umumî sosyolojininkine nazaran, kâfi derecede taayyün etmiş gibi görünür.

Maddî şekli olmayan hiç bir cemiyet olmadığına göre, içtimaî morfoloji bunların hepsini kavrar ve tetkikine de, sosyolojinin bütün esaslı kısımlarını gözden geçirmek suretile, genişlenebilir.

Geniş mânada içtimaî morfoloji dediğimiz işte budur. Bu morfoloji, bir birinden farklı, ne kadar topluluk, yâni daha doğrusu farklı içtimaî hayat tipi varsa, o kadar hususî morfolojilere bölünür.

Bu muhtelif kadrolardaki araştırmalar, bizi esaslı bir tefrika götürdü. Bu kadrolar ayrı ayrı ele alınınca, yâni, dinî siyasî, millî, yahut da iktisadî sosyoloji vakıaları alanında mütalâa edilince, morfolojik evsaf, bizim, bu cemî realitelerin hususiyetlerini daha iyi anlamamıza yardım etmiştir.

Müminlerin sayısı, dinî cemiyetin mekândaki genişliği, küçük, münferit gruplar halinde bölümü, yahut kesif kitleler halinde temerküzü, ve bundan maada dinî merkezlere, manastırlara, mukaddes yerlere tahsis edilen mevkilerle beliren kilisenin bünyesini ilâh... bütün bunlar nasıl olur da, itikatların koyuluğu, şu veya bu şekil ibadetin hâkim olması, akide birliği, dinî merasim birliği, üzerinde çok kuvvetli bir tesir icra etmez?

Bu mekânî şartlardaki değişiklikler, kilisenin ruhu ve temayülleri, akidenin tarifi, mezheplerin teşekkülü, disiplinin kuvvetlenmesi veya gevşemesi ilâh... gibi tamamen dinî değişikliklerin hareket noktasını teşkil etmezler mi?

Aynı şekilde, siyasî müesseseler, ve bunlara tekabül eden müşterek fikirlerde, grupların şekil ve genişlikleri ile münasebettardır.

Mutlak ve keyfi kudretleri altına, hudutları iyi tespit edilmemiş, şekilsiz ve bir birleriyle pek az ilgili, geniş ve dağınık nüfusları toplamış Asyalı Despotluklarla; mahdut bir arazi üzerinde, daha mütemerkiz nüfusları ile, Yunan Siteleri, bu bakımdan, çok canlı bir tezat teşkil eder-

ler. Yunan sitelerinin bu vasıfları, daha canlı bir siyasî hayata, umumî meydanda toplanan halk meclislerine, intihaplı, hâkimliklere, hükûmet şeklindeki sık sık vukua gelecek değişikliklere, ihtilâllere taraftar mücadelere ilh.... daha müsait şartlardır. Roma imparatorluğunda, arazi itibarile aen çok genişlemiş olduğu zamanlarda, henüz istilâlarla sarsılmadan önce, mudîl ve iyi tanzim edilmiş bir vilâyet ve belediye teşkilâtı, büyük hukukçular tarafından hazırlanmış mütecanis kanunlar, bir memurlar meratip silsilesi, meslekî heyetler, hulâsa, hakikî bir hukukun meydana geldiğini görüyoruz. Daha az geniş ve bir yerde daha az sabit bulunan Jermen kabileleri ise, köy organizasyonunu geçememişlerdir. Bunlar arasındaki birlik ekseriyetle. sarka karşı olan şahsî sadakate dayanır. Yazılı olmayan âdetlerden başka birşey tanımazlar.

Fransa'da, kiralığın ana yasasını koyacak yeni bir hukukun, hukukçular tarafından hazırlanması için, vilâyetlere tekabül eden mahallî grupmanlar halkının bir birlerine yaklaşımlarını, temas etmelerini, münasebetlerinin sıklaşmasını beklemek lâzımgelmıştır. O zamandan beri vukua gelen bütün siyasî değişiklikler millî bütünlüğün teşekkülü, büyük şehirlerin inkişafı gibi, genişleme ve temerküz istikametindeki terakkilere bağlanamaz mı?

Siyasî mezhepler ve partiler mücadelesinin arkasında, bir birlerine, mekânda aynı şekilde yerleşmedikleri ve maddî bakımdan, daima aynı birlik ve aynı istikrarı kazanamadıklarından dolayı, muhalif kalan grupları görürüz.

Aynı şekilde, sanayi organizasyonunun, istihsal veriminin arz ve talep genişliğinin ;netice itibarile, teşebbüslerin büyüklüğünden işçi topluluklarından, muhtelif içtimâî sınıfların adedî inkisamından ileri geldiği kolaylıkla görülür.

Demek oluyor ki, muhtelif içtimâî faaliyetlere, bunlardan doğan hususî bünyeler tekabül eder. Bu bünyelerde, içtimâî faaliyetler üzerine tesir ederler. Ve onları, dinî, siyasî, ilâh... mahiyetleri itibarile tadilâta uğratırlar. Bunun içindir ki, bunlara tekabül eden müesseselerin tarihi ekseriyetle karanlık kalır.

(Gaule) de V inci, VI ncı, VII nci asırlarda hristiyanların nispeti ne idi? XVIII inci asrın ikinci yarısında, Fransa'da, bilhassa şehirlerde nüfusun artışı ne kadardı? Sinaî ihtilâlın arifesinde, teşebbüslerin vasatî genişliği ne idi? Eğer bu suallere ve bütün diğerlerine cevap verebil-

şek, bu muhtelif plânlardaki müesseselerin ve itikatların tekâmülünü, daha iyi anlamak taliine mazhar olurduk.

Bu mânada, bu grupların genişliği, kesafeti, şekil değişiklikleri, yer değiştirmeleri, şu veya bu nevi içtimâî hadiselerle bir vücut teşkil ederler ve kendilerine göre onu ifade ediyorlarmış gibi, ondan ayrılamazlar. Meselâ, iktisadî mekânla karışmayan, dinî bir mekân vardır. Aynı şekilde, bir tablonun fonunu teşkil eden, onu çeviren civar veya mahallî kadro, tablonun mevzuu ile uygun düşer. Bu fon bütün tablolar, tarihî sahneler, portreler, veya ölü tabiat, için aynı değildir. Sanki her mevzu kendi muhitini kendisi yaratır ve mekânda işgal ettiği yeri kendine benzetir.

İşte böylece, içtimâî hayatın her vazifesi, ona bağlı olan grupların mekândaki şekillerile ifadesini bulur. Fakat, muhtelif cemî faaliyetlerin fizik veya organik cephelerini teşkil eden bu aynı vakıaları niçin, münhasıran morfolojik vakıalar olmaları itibarile ele almayalım?

Ayrı ayrı, dinî grupların haricî şekilleri, siyasî teşekküllerin maddî kadroları, ekonomilerin mekândaki bünyeleri halinde müşahede ettiğimiz vakıaları, birbirine yaklaştırarak, bir birine bağlayarak, birliği sunî şekilde bozulmuş, nüfus vakıalarından müstakil ve mütecanis, bir bütün teşkil etmez miyiz, bulmaz mıyız? Çünkü ekseriyetle, muhtelif görünüşler altında, hep aynı insanlar, hep aynı gruplar mevzuu bahistir. Tıpkı, tiyatrodaki müteakip sahnelerde, kâh bir kalabalık, kâh geçit resmi yapan askerler, kâh kiliseden çıkan müminler halinde görünen figüranlar gibi. Bunlar hep aynı kimselerdir. Aynı temsil heyetidir.

Morfolojik vakıaların, diğerlerinden farklı bir içtimâî realite gibi, ayrıca ve kendileri için, müşahede ve tetkik edilmesi lâzımdır. Geliştikleri hususî kadro ne olursa olsun, sıkı müşahadetlerinden çıkan netice budur.

Filhakika, dikkat, bu vakıalar üzerinde toplanınca, her cemî faaliyet ve işleyişteki hususiyetten uzaklaşır, bağlı oldukları müesseseler sistemi ne olursa olsun, bütün vakıalar için, aynı olan bir fizikî mekân içindeki şekillere ve hareketlere teveccüh eder. Diğer bir tâbirle, cemî her işleyişin, mekânî şartları vardır.

Fakat, her ne kadar vazifeler farklı iseler de, yapılmış olmasını istedikleri maddî tertiplerde, hariz bir benzerlik vardır. Ve hepsi de, aynı umumî kanunlara tâbi gibi görünürler. Bu mânada, cemiyetlerin maddî

şekil ve hareketlerinin tetkiki olan hususî morfolojiler, nüfus ilmi ile karışan dar mânada dediğimiz morfoloji içinde, birbirlerine kavuşurlar.

Şüphesiz, daha ileri gitmek lâzım.

Nüfusun hal ve hareketlerinin, ancak, evvelâ sosyolojinin, dinî grupmanlar, siyasî teşekküller, sınaî veya ziraî müesseseler gibi muhtelif kadroları içinde müşahede edilen hal ve hareketlerin netice veya kombinezonu gibi, müşahede ve izah olunabileceklerini tasavvur etmeyelim.

Filhakika, bir nüfusun genişlemesi, şehirlerin teşekkülü, muhaceretler, gibi dar mânada morfolojik vakıaları izah etmek isteyince, onları münhasıran, bu alanlardan birinden ziyade diğerine mahsus tesirlere bağlamak, hem çok zordur, hem de, ekseriyetle mümkün değildir. Haşlı seferler gibi beşerî kitlelerin yer değiştirmelerinde, dinî sebepler olduğu gibi, siyasî hattâ millî ve iktisadî sebepler de vardır.

Doğumların, yükseliş ve alçalış istikametindeki tebeddülâtı, fiyat tebeddülâtı ile, refahın artması veya eksilmesi ile, siyasî şartlarla, dinî ve ahlâkî fikirlerin hali ile, ailenin geçirdiği değişikliklerle, münasebete sokmak mümkündür. Bu gibi vakıalar, aynı çayın muhtelif menbaları ve kolları gibi, birbiriyle karışan birçok sebep serilerinden ileri gelir mi diyeceğiz? Bu gibi hareketleri esnasında her ferdin, bir tek mi yoksa birçok muharrike mi itaat ettiğini biliyor muyuz, hattâ kendisi biliyor mu? Bu, tefriki bu kadar ileriye yahut bu kadar yukarıya götürmekte haksız olduğumuzun; bu içtimâî vakıaları daha aşağıda, âdeta, demoğrafik köklerine yakın yerlerinde, sadece basit nüfus vakıaları gibi göründükleri zaman da, yakalamamız icap ettiğinin bir işareti değil midir?

Nüfus, nüfus olarak, ayrı ve muhtar bir realitedir. Şu mânada ki, nüfus vakıalarını diğer nüfus vakıaları ile izah etmelidir.

Dahası var. Tarih boyunca, bu muhtelif tarz içtimâî organizasyonlar, teşekkül ettikleri zaman, yahut değiştikleri zaman, ekseriyetle, nüfusun hal ve hareketlerine uymak mecburiyetinde kalmışlardır. Onda kendilerine hem engel, hem istinat noktası; hudutlarının sebebini, ve aynı zamanda genişlemelerinin vasıtasını bulmuşlardır. Eğer daha evvel mühim şehirler kara ve deniz yolları mevcut olmasa idi, hiristiyanlık evvelâ şehirlere ayak basıp sonra oradan köylere yayılarak, bu kadar süratle terakki edemezdi. Bu din, evvelâ istinat noktasını, kalabalık Roma şehrinde, daha sonra Frankların şehirciklerinde; hudutlarını da, sinesinde köklendiği grupların genişliklerinde buldu.

Müslümanlık çok çabuk ve çok uzaklara yayıldı, çünkü hareket halinde, göçebe ve fatih halkların itikadı idi.

Diğer misaller: Yunan - Roma dünyasının, bütün siyâsî organizasyonu, kalabalık ve velût barbar nüfuslardan esir toplaması esasına dayanıyordu. Diğer taraftan, devletlerin kudretlerinde, dahilî bünyelerinde, ve harice olan tesirlerindeki en kati tarihî değişiklikler harplerle izah edilirler.

Hiç şüphesiz bu verilen izahata, alıkonulacak çok şey var. Malthus için, harpler, ekseriyetle, burada nüfusun fazla gelmesinden, ötede, geçici veya devamlı demoğrafik bir zayıflamadan ileri gelirler. Nihayet sanayi, büyük sanayi, hiç şüphesiz, insanların mekândaki dağılıklarını, büyük mikyasta tadil etmiştir. Fakat, kendisine lâzım olan işçi, topluca alabileceği kitlelerin bulunmadığı bölgelerde, yerleşemezdi ve gelişemezdi; az nüfuslu, ve bilhassa nüfusu duraklayan, kesafeti pek az, ve kendisine kâfi miktarda mahreç temin edebilecek büyük münakale yolları olmayan memleketlerde, doğamazdı.

Birçok yeni içtimaî teşekküller ve teşebbüsler, çok evvelden, şurada burada, dağınık şekilde vardı. Eğer, bu teşebbüsler, kendilerine lâzım gelen demoğrafik şartları bizzat yaratmak kudretine sahip olsalardı, az zamandan beri bulundukları memleketlerde daha evvel tahakkuk etmezler mi idi; daha geniş sahalara yayılmazlar mı idi?

Nüfusun kendisine mahsus temayülleri, hareketleri vardır. O, ona kabul ettirilmek istenen, çok âni, çok sert şekil değişikliklerine, genişlemelere mukavemet eder. Bazan, nüfus, hedefini geçer. Bir müddet içinde kaldığı müesseselerin kadrolarından dışarı taşar; ve cemiyeti, kanunlarını, âdetlerini değiştirmeye, teşkilâtını yeniden tanzime mecbur eden yeni şartlar getirir. Diğer bir takım içtimaî vakıaların eseri ve zarurî neticesi olmaktan ziyade, ekseriyetle, kendiliğinden vukua gelen inkişafından doğan, büyüklük ve tevezzüü ile, bu içtimaî vakıaları mümkün kılan o dur.

Fakat böylece, en alttaki jeolojik tabakaya varmış gibi, bütün içtimaî hayatın esasını teşkil eden nüfus bünvelerine kadar varınca, çok aşağıya, toprağın ve maddenin çok yakınına, cemiyet hüceyreleri olan canlı vücutların biyolojik işleyişlerine çok yaklaşıyor olmuyor muyuz? Eğer ancak müşterek düşüncelere rastlanan yerde cemiyetten bahsedile-

bilirse, eğer her içtimaî teşekkülde, muhteva olarak bir fikir (mazruf veya yarı şuur halinde bir fikir, veya açılmış, fiil halinde bir fikir) bulunması lâzımsa, sadece nüfus vakıaları ile bu realite nizamından çıkmış; ve mekanik ve tamamen gayri şuuri aksülâmeler, veyahut canlı madde- nin bulanık dalgaları içine girmiş ve hapsolmuş bir sevkitaî faaliyeti plânına varmış olmuyor muyuz?

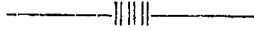
Mamafih, tabiat, bünye, işgal edilen toprağın genişliği, vadiler veya dağlar, nehirler tabiî veya sunî yollar, evler veya ev toplulukları, fabrikalar, mağazalar, ham madde depoları, bunlarla iktifa edelim. Eğer insanlar, kum gibi, hareketsiz birer toz olsalardı, şuraya buraya, tesadüflerin keyfine göre dağılacaklar, mânilerden uzaklaşacaklar, geniş boş sahaların, bazan bir kısmını, bazan da, diğerleri tarafından, miknatıslanmış vücutlar gibi, cezbedilerek, yayılacaklardı. Nüfusun morfolojisi, hareketsiz vücutların bir nevi mekanığı haline gelecek, buna da, sadece organik tekessür ve ölüm kuvvetlerine tâbi nüfusun, tabiî hareketini izah için hayyan fiziyojisinin birkaç bahsi eklenecekti.

Fakat, gördük ki, her nekadâr nüfus vakıalarının heyeti umumiyesinin fizikî veya hayatî bir cephesi varsa da, bizatihi, mahiyetleri başkadır: Bunlar içtimaî vakıalardır. Mekândaki ve maddî şekilleri dileri hakkında şöyle böyle şura sahip olduğumuz bir takım fikirlerin, inhimaklerin, isteklerin mevcudiyetini istilzam ederler. Gruplar, toplu halde, hareket halinde bulunan, tekessür eden kitleler, mekânda işgal ettikleri yer hakkında, hacimleri, artışları, kısımlarının dağılışı nizamı, - genişlik, artış temposu, yer değiştirmelerdeki vüsat, ilâh... -, bazan kenve istikameti hakkında kendilerine göre bir fikre sahiptirler. Sanki üzerinde anlaşılmış bir faaliyetle, yer değiştirebilmek, hacmi büyültmek veya küçültmek, bünyelerini tadil edebilmek için, böyle olması lâzımdır. Bütün bu hal ve değişiklikler, fizikî mahiyette eşya ve karakterler gibi, ölçüye, hesaba ve adedî mukayeseye elverişlidir.

Fakat hiç bir zaman, nasıl ki, âzamız ve hareketlerimiz hakkında edindiğimiz şuur, bizzat organlarımızın veya mekândaki yer değiştirmelerimizin heyeti umumiyesi değilse, bunlar da, tamamen maddî olan muttalarla karışmazlar.

Nüfusun, ilk bakışta birçoğu oldukça esrarlı görünen, başlıca vasıflarını, bir biri ardından tahlil ettikçe, bunu gördük. Muammanın anah-tarını bulmak için, mümkün bir göreneği, grubun hepsine müşterek bir hayali ve bazan da bilâkis derin ve bâtını bir hissi yüksek bir tasavvufa

tekabül eden cemî sevki tabîîyi, bir müvazenenin şartları hissini, nüfusun, fakat yalnız onun, kendi üzerindeki nüfuz ve kudretini ileri sürmemek mümkün müdür?

Böylece gördük ki, arzın nüfusu, cemiyetin büyümesi, muhtelif kıtalara genişlemesi bakımından yalnız ve bilhassa fizikî kuvvetlere (mihanikî dağılma, atalet, seyyaliyet, yapışganlık) ve tekessür sevki tabîîsinin fizyolojik itişine itaat etmez, fakat, cemî tertiplere, bilhassa, oldukça uzun zamandan beri mekânda aynı kısmı işgal eden bir nüfus grubunun, her şekil değişikliğine, bilhassa seri değişikliklere gösterdiği yarı şuurlu mukavemete, itaat eder.

Biz buna, âdet veya gelenek diyoruz. Nüfusların yer değiştirmelerine, bilhassa modern şekilleri altındaki muhacerete gelince, bunlar, cansız vücutların, nebatların, hayvanların, mekândaki körü körüne şuarsuz hareketleriyle, ancak zahiren mukayese edilebilirler. Bu muhaceret hareketleri, hicret edeceklerin bulundukları gruplar içindeki temayüllerden doğarlar. Bu temayüller, terkedilen ve varılacak olan memleketlerdeki nüfus kesafetine göre, az veya çok kuvvetlidirler. Ve bu memleketlerin irade ve tertiplerile tadilâta uğrarlar.

İnsanların ciusiyete ve yaşa göre tevezzüü; bunlar da başka vakıalar, başka meselelerdir. Bunların her ikisi de, biyolojik âmillere tâbî değil midirler?

Cinsler arasındaki adedi muvazene, erkek ve kız doğumlar arasındaki organik sebeplerin neticesi gibi görünen birbirine yakın adedi müsavattan ileri geliyor gibi görünür.

Bu muvazenet, çocuklarını öldüren, ve kadınlarına çeki hayvanı veya esir muamelesi yapan nüfuslarda, devam edebilir mi? Fakat, cinsler arasındaki bu muvazenetî teşvik eden kaideler ve âdetler, cemiyetlerimiz için çok bariz bir bünye hususiyeti, yâni iki cinsi müsavi kılmağa çalışan monoğrafik çiftlerin çoğalışı, ile alâkalı değil midirler?

Yaşların bir birini takip edişinin, tamamen organik şartlarla izah edilebileceği, zannolunabilir.

Halbuki, burada bile, yaşlar arasındaki müvazenenin idamesi için, cemiyetin müdahale etmesi, en az yaşlılarla, en çok yaşlılar arasındaki, rekabete nezaret etmesi, onu hafifletmesi lâzımdır. (Mythologie), ölüm-

den sonra, ruhların bir rehberini düşünmüştür; cemiyet de, yaşayanlar için, bir alay, bir katile organizatörü olmuştur: Bazan alayı yavaşlatır; bazan hızlandırır.

Nüfusun tabîî hareketi denilen doğumlar ve ölümler hakkında da, aynı şey. İlk bakışta, tekessür sevki tabîîsinden daha fizyolojik ve daha kör ne vardır? Malthüs bundan endişe ediyordu. Ve diyordu ki, bu sevki tabîî beşer nevinin sönmesine mâni olmaktadır. Fakat, aynı zamanda, insanları, çok ve seri surette çoğalmağa zorlayarak, çok sıklığı ve çok gelişmesi ile ağaçları, nebatları boğulan ormanlar gibi, kendi ağırlığı altında ezilen sefil nüfuslar yaratır. Evet, eğer cemiyet aksülâmal göstermezse, böyle olur. Esasen Malthüs de, evlenmelerin tahdidi veya geciktirilmesi suretile cemiyetin aksülâmelde bulunabileceğini tahmin ediyordu. Fakat cemiyette, Malthüs'ün varlığını tahmin bile etmediği, başka ve daha müessir kudretler de, vardır. Uzun zaman oldukça yüksek kaldıktan sonra, yarım asırdan beri, doğum, hattâ evlilik dahilindeki tahdidat neticesi, kuvvetle düşmüştür. Ferdîyetçiliği teşvik eden yeni şartların (bilhassa şehir bünyelerinin) neticesi.

İşte bu vasıta ile, cemiyet doğumları kontrol etmeğe muvaffak olmuştur. Ölümde görülen büyük azalış da gene bununla izah edilir. Değişen, insanların biyolojik tabiatı değil, fakat muhitleridir. Artık bu muhitte, ferdin mevcudiyetine daha büyük kıymet izafe edilmektedir.

Demek oluyor ki, bütün bu nüfus vakıalarının arkasında, biyolojik mutaları hazırlayan ve onları tevcih eden cemî bir faaliyet görüyoruz.

Böyle bir faaliyetin mevcudiyetini tanıdıktan sonra, nüfus vakıalarına dayanarak, onu nasıl tayin ve tarif edebiliriz?

İnsan grupları, dışarıdan görünüşleri itibarile, evvelce dediğimiz gibi maddî ünitelerden müteşekkil az çok geniş vücutlar gibi görünürler. Eğer kısımlarının sayısı ve terettübü hakkında, bir nevi şuura malik olmasalardı, şekillerini ve bünyelerini bir müddet nasıl muhafaza ederlerdi, beraberce nasıl yer değiştirirlerdi? Bu şuur ekseriya karanlıktır. İyi taayyün etmemiştir. Fakat, bununla beraber vardır ve faaldir.

İşte, bir meydanda veya bir sokakta, dar bir sahada sıkışmış bir kalabalık. Bu kalabalığın her âzası, kendi vücudunu hisseder. Fakat, aynı zamanda, yakındakilerin vücutlarını da hisseder. Karışık ve müphem bir şekilde, tekmil kalabalığı da hisseder. Zihindeki bundan gayrı olan, bütün diğer şeyleri bir tarafa bırakalım. Bu insanlar arasındaki temasları da artıralım: Bu takdirde, bu fikir genişlemeğe temayül edecektir. Esa-

sen, bu fikir, onların her birinde, hepsinde olanın bir görünüşüdür. Hatta denilebilir ki bu fikir onlara dışarıdan gelir. Ve herkeste bulunuşundan ileri gelen, bir kuvvetle gelir. Bu insanlar, evlerine dönüp, evlere, mağazalara, fabrikalara, dağılıp, yahut henüz umumî yollar üzerinde gecikip dağılınca, bu şehirde oturan diğer insanlarla, aynı sebeplerle, aynı şekilde, mekânda yayılmış ve dağılmış bir bütün teşkil ettiklerini hissederler. Hiç değilse kabaca, bu bütünün şekli, ve maddî veçhesini, keşafeti ve iç hareketini bilmiyor değiller. Gene burada da hepsini unutup yalnız nüfusu, büyüklüğü ve yeri ilâh... üzerinde toplanan bir düşünce alıkonabilir. Şimdi, aynı adamlar, şehir dışında, kırlara, mahdut bir bölgeye, bir vilâyete bir memlekete, yayılmış olsunlar.

Şimdi onları ihata eden nüfus, onlara, o yerlerin görünüşü, ikamet-gâhların yeri, yolların istikameti de dahil olmak üzere, maddî bir kitle gibi görünecektir. Fakat, gruplarla olan münasebetlerinde, kendilerinin de, dahil oldukları hem fizikî hem de beşerî bir kadro gibi görünecektir.

Esasen gerek istirahatte, gerek harekette bulunan nüfuslar için mesele aynıdır. Şehirlerdeki seyrii sefer cereyanları, nüfuslama cereyanları, muhaceret cereyanları: İnsan daima kendisini bu bütünlüklerin, müşterek faaliyetine iştirak eden bir ünitesi, bir kısmı telâkki etmeğe sevk olunur.

Bu nüfusları, bu sefer de, büyümeleri, küçülmeleri, müstakar veya değişen demoğrafik hünyeleri itibarile nazarı itibara alalım: Bu gibi hareketler, istatistikler ve sayımlardan başka şekilde yakalanamıyacak kadar mudil görünürler.

Maahaza, gruplar, gruplar içindeki insanlar, bu haller ve değişiklikler hakkında, karışık bir şekilde şuur edinirler. Bir harp esnasında kâhil erkekler nüfusunun bütün bir kısmı ordulara iltihak etmiş iken geride kalanlar, sırf, pek az gence rastlamalarından dolayı, cins ve yaş tevezzüünün artık eskisi gibi olmadığını farkederek.

Umumî bir şekilde, ölüm veya doğumlar, yahut ta, her ikisi azalsın. Eğer değişiklik yavaş ise, farkına varılacak mı? Fakat, bir bölgede, doğumların ve ölümlerin fazla olduğu bir devrede, bir insanın hayatı, bu hadiselerin daha istisnaî olduğu yerdekinden daha az kıymetli gibi görünür. Bir nüfusun tam büyüme ve inkişaf halinde olması, veyahut durmuş ve düşmeğe başlamış olmasına göre, grupta, iktisadî alanda refah veya çöküm devrelerindeki benzeyen, bir genişleme veya sıkışma hissi vardır. Bundan dolayıdır ki, devamlı olduğu zaman pek az farkedilmesi-

ne rağmen, organizmanın iyi çalışmasına, bir refah hissi refakat eder.

Demek oluyor ki, burada, cemiyetin, doğrudan doğruya, 'maddî vücudunun şekilleri, bünyesi, mekândaki yeri ve yer değiştirmeleri, ve bu vücudun tâbi olduğu biyolojik kuvvetler hakkında sadece şuur edinmesinden doğan, fikirler manzumesi vardır.

Şimdi, bu nevi fikirler üzerinde yer alan ve içtimaî vücutların mekânı ve ne de, biyolojik görünüşleri ile doğrudan doğruya bir alâkası olmayan fikirler vardır. Bunlar gruplar içinde gelişirler ve onlar üzerine tesir icra etmek iddiasındadırlar.

Bundan maada, temsil ve tayin ettikleri faaliyet tarzı, netice itibarile mekânî şartlar üzerinde işler. Çünkü bir faaliyet tarzının gayesi bu mekânî şartların rolünü azaltmak, cemî hayata gösterdikleri engellere galibe çalmaktır.

Filhakika mevzuu bahis olan: Muhtelif ve dağınık insanlara, üniform dinî itikatlar kabul ettirmek, bu itikatları uzaklardaki gruplara kadar yaymak, nesillerin bir birini takip etmesine ve temadisizliklerine rağmen, bu itikatların ebediyetini temin etmek; geniş bir araziye, âdetlerdeki ve mahallî geleneklerdeki başkılığa rağmen, aynı idare ve aynı kanunlar altına sekmek; oldukça canlı siyasî hayat yuvaları yaratmak; ekseriyetle, düşüncesi, toprak seviyesinde kalan bir nüfusta, âmme menfaati endişesini arttırmak; şehir ve köy arasında şehirden şehire, memleketten memlekete, mesafelere rağmen, eşya ve hizmet mübadelesini tanzim etmek; daha umumî olarak, şu veya bu grup işçilere, yer değiştirmek, onları yaklaştırmak veya birleştirmek, işçi kitlelerini temerküz ettirmek suretile, ekonomiler arasındaki münasebetlerin tedricen genişleşmesi içinde, iş bölümünü inkişaf ettirmektir.

Bütün bunlar, insanların mekânda gruplanmalarını, cemiyetin maddî bünyelerinin yeniden tanzimini icabettirirler. Diğer bir tâbirle, nüfus vakıaları, her taraftan, hususî sosyolojilerin kadrolarına nüfuz ederler. İşte bu mânada, nüfus ve cemiyetin muhtelif faaliyetleriyle münasebeti bakımından şekillerini mütalâa eden, geniş mânada bir içtimaî morfoloji vardır.

Fakat bu takdirde, morfolojik temsiller (dar mânada) yahutta cemiyetin mekân ve madde üzerindeki doğrudan doğruya tesiri, bu hususî faaliyetler neticesi, hususî gayelerini takiben, şu veya bu istikamette değişmezler mi?

Niçin, dinî itikatlar, kuvvetli bulundukları grupları, temerküz etmeğe veya yer değiştirmeğe teşvik etmesin ve niçin, bu gruplardaki ailelerin velûdiyetleri üzerinde bir rol oynamasın?

Büyük devletlerin teşekkülünün, büyük sanayiî inkişafının, insanların büyük şehirler halinde toplanmağa sevkeden temayüllerde, hisseleri yok mudur?

Eğer insanların, iktisadî, siyasî, muhtelif faaliyetleri, böylece insanların mekândaki tevezzüünü ve gruplarının hacmini değiştirebiliyorsa, nüfus vakıalarını, diğer bütün vakılardan ayırıp, yalnız onları tetkik etmeğe hakkımız yoktur.

Maahaza, esaslı olan şu ki, hangi cemî bütünlik içinde mütalâa edilirse edilsin (kilise içinde, millet içinde, sanayide... ilâh..), nüfusun tâbî olduğu kanunlar değişmiyor.

Değişen, nüfusu, hususileşmiş ve muhtelif muhitlerin temayüllerini aksettirir gösteren, bu kanunların işlemeleri için icabeden şartlardır.

Filhakika, bu şartlar, her muhitte aynı değildirler. Ve morfolojik hususiyetlere ve bünye vakıalarına müncer olurlar.

Kilisede, ananevî bir demoğrafik tip, bilhassa köylü, ekseriyettedir; millettten millete, demoğrafik tipler başka başkadır. Bunlardan her biri de, memleket dahilindeki sıkı ve fazla temaslarla birleşmiş haldedir.

Sanayide de, demoğrafik tip, mütemerkiz ve toplu bir nüfustur, bünye veya tertipte daha iyi işleyeceklerdir; kendilerine en elverişli gelecek olanları idame ve inkişaf ettirmeğe çalışmaları da, tabiidir. Bu faaliyetlerin tesirleri, nüfusun kendisine ve kendi demoğrafik bünyesine mahsus temavüllerin kuvvetine, ilâve edilmiş olacaktır. Fakat ekseriyetle, bu faaliyetleri idame etmeğe veya artırmağa elverişli içtimaî hayat şekilleri ve müesseselerini tahrik etmek suretile, veyahut, şu veya bu müşterek menfaat namına, onları değiştirmek veya yerlerine başkalarını koymak istenince mukavemet etmek suretile ağır basan, işte bu nüfusun kendisine mahsus temayülleridir.

Fakat, her halde, bütün müesseseler, cemiyetin bütün büyük vazifeleri, nispeten müstekar, muayyen maddî bir bünyesi olan insan gruplarına tatbik edilerek, yavaş yavaş, onunla birleşmeğe, yalnız vücut bulmazlar, fakat, mekânda sağlınca yerleşirler.

şimdi iyice anlıyoruz ki, cemiyetin maddî şekillerinin, cemiyet üzerine bir vücudun diğer vücut üzerine icra ettiği fizikî bir zorlama ile

değil, fakat grubun hacmini, fizikî bünyesini, mekândaki hareketlerini hissedenden grup âzaları olarak edindiğimiz şuurla, tesir eder.

Burada, içtimâî şuurun ilk mutası denilebilecek olan ve bütün diğerlerini teayyün eden ve henüz, birçok sebeplerden dolayı, sosyoloğlar tarafından bile kâfi derecede görülememiş olan, bir nevi fikir, veya cemî kavrama vardır.

Evvelâ, bu fikrin mevzuu bizzat vücut, grubun maddî vücudu olduğuna göre, onunla karışmış gibi görünür. İşte bundan dolayıdır ki, ferdî psikoloji, dikkatini derhal, her birimizin vücudumuz hakkındaki derunî hissimiz üzerine toplamamıştır. Çünkü bu ne bir fikirdi ve ne de, Objet ve Suiet'nin tarifi üzerine kurulmuş bir kavrayıştı. Esasen, cemî fikir, ferdî fikirlerin mecmuu gibi telâkki edildikçe, cemiyete kendi vücudunu hissetmek kabiliyeti nasıl izafe edilebilir? Çünkü her fert ancak kendi vücudunu ve hemen etrafında bulunanların vücudunu hisseder.

Umumî bir görüş, parça parça görüşlerin yan yana gelmesi değildir. Ferdin, kendisinininkinden daha geniş ve daha az hakikî olmayan bir içtimâî düşünceye iştirak etmesi nisbetinde, daha fazla hissedebileceğini kabul etmek lâzımgelivordu. Nihayet, herkes görmek ve dokunmakla kendi vücudunu ve etrafındakilerin vücudunu çok net olarak hissettiği için, bu netliği, bir nüfusun kısmı veya unsuru olarak düşündüğü ve hareket ettiği zaman duyduğu hissin müphemliği ile karşılaştırır.

Filhakika, ancak ufacık bir parçasını teşkil ettiğimiz bütün bu geniş bütünlükler içinde, bu bakımdan bütün hareketlerimiz pek az mahsüsdür ve hemen hemen, gayri şuuridir. Bunun içindir ki, bizi bir millet içinde, bir şehir içinde tutan, az çok sahibi olmağa, ömrümüzü uzatmağa, hicret etmeğe, sevkeden kuvvetler mevzuu bahis olunca, biz bu kuvvetleri, içtimâî şekilleri altında, pek az kavrayabiliyoruz, ve kendi hareketimizi, bize daha vazih görünen, şahsî sebeplerle izah etmeği tercih ediyoruz. Fakat bununla beraber, bu kuvvetler mevcuttur. Çünkü, fert tarafından ne tahmin edilen ve ne de, istenilen, bir takım içtimâî neticeler doğururlar. Bundan dolayı, ferdin, bu kuvvetleri, herhangi bir şekilde görmesi, hissetmesi lâzımdır. Çünkü, aksi takdirde fert, bu bütün içindeki rolünü nasıl oynayabilir? İşte bir şehir ki, nüfusu artıyor ve gittikçe daha tolu ve kesif oluyor. İşte bir memleket ki, doğumu azalıyor. Bu şehirde veya memlekette oturan bir kimse, bunun nasıl farkına varacaktır? Bu kimse, bu demoğrafik hareketlerden, büyüyen kitlesi için küçük şehir çevresi içinde nüfusun alacağı yeni tertiplerin, yeni do-

ğınların azalmasından, küçük çocuklar sayısındaki hissedilmeyecek kadar olan eksilmeden, ne hissedecektir? Denilecektir ki; bütün bunlardan gayet kısmî, ve o da karışık şekilde, çok az şey hissedecektir. İctimaî mekân, cemiyet hacminin artışı veya eksilişi hakkında umumî bir temsilin mevcut olması lâzımdır. Çünkü icrayı tesir ettiğini görüyoruz: Kendi içine girmiş olanları tutan, uzaklardan yeni unsurları çağırın, büyük şehirlerin cazibesi; doğumlardaki azalmanın evlenme yaşındaki azalışın aynı istikamette, sanki bu istikamette başlayan hareket, onların devamı ve hattâ hızlanmasının sebebi imiş gibi, senelerce devam etmesi, Madem ki bütün bunlar, sadece mekânîk ve fizik kuvvetlerin işlemesile izah edilmiyor, o halde grup, şeklindeki ve bünyesindeki değişiklikleri, fikir ve âdetlerle, kendi kendine tanzim ve sevk etmelidir.

Eğer grup, her an, mekânî muhiti, kendisini ihata eden eşyanın ter-tip şeklini bilmez, bizzat kendisini de, hacmi ve yer değiştirmeleri itibarile, devamlı şekilde kavramazsa, bunu yapabilir mi?

Fakat, birçok fertlerden teşekkül eden bir cemiyette, bilgi ve kavrayış bu fertlerin her birinin şuurunda teşekkül eden morfolojik hayallerin mecmuundan başka birşey olabilir mi?

Bu hayaller, bir birlerini tamamladıkları, bir birlerini aydınlat-tıkları nispette, ve bir araya getirildiklerinde, teşekkül eden ve onları ge-çen bir bütünün kısımlarından başka birşey olmadıkları takdirde, evet.

Bir meseleyi halletmek için uğraşan bir âlimler grubu farzedelim. Birçokları ilk adımları atarlar. Aralarından birkaçı daha ileriye, daima ileriye gider. Bunlardan birisi, nihayet meseleyi halleder. Hakikî usulü öğrenince, anlarlar ki hepsinin takip ettiği yakın hal şekilleri, hepsi tarafından sezilen doğru hal şeklinden mülhemdi ve bu hakikî hal şekli, bir dereceye kadar öteki usullerin içinde daha evvelden mevcuttu. Fakat bununla beraber, bu hakikî hal şekli, diğer yakın hal çarelerinin mecmuundan fazla ve başka bir şeydir. Çünkü, diğer ütün yakın hal şekilleri içinde, doğru olarak ne varsa, bununla izah edilir, ve onları geçer. İşte böylece cemî bir fikrin, ferdî zihinlerde kısmen nasıl meydana geldiği hakkında bir fikir edinilebilir. Grup, hayatında, mekânla olan münasebetleri üzerindeki bu müşterek şuurdan nasıl geçebilir? Uykudan uyanınca ilk duyulan his, mobilyalara, odanın duvarlarına, penceresine ilâh.... nazaran, vücudun, âzalarının vaziyeti, mekândaki istikametidir. Bizim aklî hayatımızın esası budur.

Bütün geri kalan şeyler, bunlar üzerine müessesdir.

Grup için de aynıdır: Grubun, kendi bünyesi ve hareketleri hakkında edineceği bilgi, bütün içtimâî hayatın esasıdır.

Ferdi bırakmıyalım: fert, mekâna ayak basmak ihtiyacındadır. Mekân, vücutlar dünyası, müstakardır. Orada şekiller, değişmeden devam ederler. Veya, şayet değişirlerse, sabit kanunlara tâbi olarak ve bizde, muvazenet halinde bir muhit fikrini durmadan tesis eden, bir intizamla değişirler. Fakat, bizim aklî muvazenemizin şartı, bizim, vücudumuz ve onun şekli, ve onu ihata eden hakkında edindiğimiz şuurdadır. Bu şuur haleldar olunca, muhtelif ruhî arızalar, delicesine sayıklamalar olur.

Kollektif âlemde de, böyledir. Müşterek fikir, şayet devamlı bir şekilde grubun hacmini, müstakar çehresini, maddî dünyadaki muntazam hareketlerini düşünmezse, manyak, irtibatsız bir fikir haline gelmek tehlikesini gösterir. Her türlü içtimâî saçmalıklara kapılır. Hayal ve rüyalar içinde dağılır. Bu hiç şüphesiz bazan, ondaki ölü bir yüktür. Çünkü, bu şekiller karşısında takındığı vaziyet aynı kalmağa mütemayildir. Fakat bu da, zarurî bir safra, bir ağırlık ve bazan da, canlı bir kuvvettir. Çünkü, cemîyetin bütün varı, ve hattâ hamlesi, bu şekiller içinde muhafaza olunur.

RECEP ULUSOĞLU BASIMEVİ